

W!RE Women
in Resistance

memorial
democràtic

CAT

DOSSIER

PEDAGÒGIC

Continguts

<https://webs.uab.cat/wire>

- 03** El Projecte
- 05** Orientacions didàctiques
- 06** Continguts i competències de 4t d'ESO: Geografia i Història
- 07** Continguts i competències de Batxillerat: Història
- 09** Introducció i context sobre la Resistència
- 14** Abans de començar. Què en sabem?
- 16** Bloc 1. Anàlisi comparada a través de dos documentals
- 19** Bloc 2. Lectura de biografies i anàlisi crítica sobre resistències en femení
- 24** Bloc 3. Investiguem / redactem una biografia
- 27** Glossari
- 31** Bibliografia complementària
- 33** Annex. 12 biografies de dones resistents

@WIRE_eu

@WIRE_eu

@WIREproject

@WIRE-eu

© Memorial Democràtic

Autor: Carlos Terraga Gómez

Col·laboradors: Associació Còdol; M. Teresa Castelló; Elisenda Cartanyà; Jordi Calm; Jaume Cortada; David Ferrer; Eva Gaudes; Gloria Garcia Valldecillos; Pilar Herrerias; Marta Michans; Carme Maigí; Dídac Rubio; David Sancho; Joana Subirats; Eloi Torrents; Gemma Sorni; Josep Torrents; Gemma Simon

Maquetació: Carles Tallada

Amb la col·laboració de:

EI**Projecte**

Aquest dossier didàctic té com a punt de partida el projecte **Women in Resistance. Reshaping the narratives on Female Antitotalitarian Resistance in Europe** (2023-2024), finançat pel programa CERV (Ciutadans, Igualtat, Drets i Valors, en la sigla en anglès) de la Comissió Europea (UE).

El **Projecte WIRE**, *Women in Resistance*, neix amb l'objectiu de situar el paper de les dones, com a agents i víctimes, al centre de les narratives històriques actuals de **resistència a Europa**, amb la finalitat d'ajudar a remodelar el discurs de la memòria democràtica i els valors que hi estan associats. WIRE no només pretén identificar dones que van participar en diversos moviments de resistència a Europa, sinó que busca reconstruir i donar a conèixer públicament la memòria de **dones en resistència**, dones que, de moltes maneres, van fer de la resistència una condició de vida. Alhora, WIRE busca plantejar una **alternativa al concepte mateix de resistència** assentat a Europa. Una narrativa que reconegui que la resistència no va ser necessàriament armada ni violenta, i que identifiqui les dones com a subjectes actius i conscients, més que com a víctimes o heroïnes.

En paraules del coordinador del projecte, el doctor en Història i investigador ICREA Acadèmia **Javier Rodrigo**, "la resistència no va ser tan sols armada, ni només masculina". El dossier que teniu a les mans us proposa portar aquest objectiu a l'aula a través del cas de **12 resistent**s, dones nascudes arreu de l'Estat que ens permeten endinsar-nos en la realitat de la dura postguerra espanyola i el context de la Segona Guerra Mundial a través de les seves accions individuals.

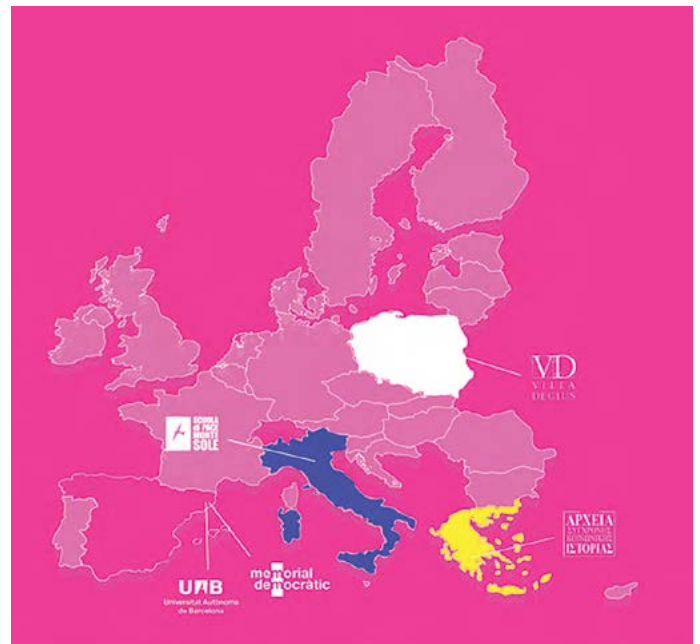
El projecte està dirigit a intentar donar visibilitat i recuperar el paper de la dona en els moviments de resistència a Europa, sovint ocult o menystingut en la historiografia. Aquesta mirada feminista és imprescindible per comprendre la complexitat dels processos històrics que estudiem.

El **consorci WIRE** està format per la **Universitat Autònoma de Barcelona** (UAB), que coordina el projecte, i el **Memorial Democràtic**, en representació d'Espanya; la **Villa Decius Association**, de Polònia, la **Scuola di Pace di Monte Sole**, d'Itàlia, i **Contemporary Social History Archives** (ASKI), de Grècia.

Durant **dos anys**, aquestes entitats organitzaran **activitats** destinades a establir un vincle entre el coneixement acadèmic del paper de la dona en els moviments de resistència i la promoció de la consciència històrica entre la ciutadania. Juntament amb els alumnes que participaran en les activitats del projecte, s'identificaran dones que van participar en diversos moviments de resistència a Europa, se'n reconstruiran els records i els donaran a conèixer públicament en una **exposició del projecte en línia**.

Aquest és, doncs, l'objectiu d'aquest dossier didàctic: donar a conèixer a la comunitat educativa les biografies de les dones que van participar en diversos moviments de resistència a Europa.

ORIENTACIONS

DIDÀCTIQUES

El dossier està dividit en **tres blocs** per treballar des d'aspectes més generals, com el **context històric**, a partir d'audiovisuals, fins a d'altres de més específics, amb el treball de l'**anàlisi de les biografies de dones resistents** creades especialment per a aquest projecte, així com la recerca i la **redacció de noves històries de vida**.

En funció del temps de què disposi el professorat, es pot triar de treballar només una part com un exercici puntual o es poden desenvolupar tots els blocs proposats.

BLOC I: Anàlisi comparada a través de dos documentals.

El BLOC I ens **introdueix** el terme de *resistència* a través d'un documental, i aporta dinàmiques de reflexió en **perspectiva comparada** (França/Espanya). Ens convida a entendre la diversitat de condicions, contingències i reconeixements posteriors a les resistents d'una banda i l'altra dels Pirineus.

BLOC II: Lectura de biografies i anàlisi crítica sobre resistències en femení.

El BLOC II es planteja com un aprofundiment del tema a través de casos concrets, les **històries de vida de 12 dones**. Ens apropa a la reflexió sobre l'abast i diversitat del concepte de *resistent* (tipologies) i ens ajuda a comprendre la causalitat històrica d'uns fets concrets a través de l'empatia de casos reals.

BLOC III: Investiguem/redactem una biografia.

El BLOC III es planteja com a conclusió dels coneixements adquirits i **ens convida a la recerca històrica**, a treballar amb fonts històriques que ens permeten cercar més biografies o crear-ne de noves per representar figures històriques; a establir un contacte amb la recerca historiogràfica i fer reflexió sobre el fenomen de la iconització de la resistència.

En cada un dels blocs es plantegen algunes activitats per fer de manera individual, conjunta o en grups. Els materials del dossier van adreçats a alumnes de 4t d'ESO i de batxillerat.

CONTINGUTS I COMPETÈNCIES

DE 4t D'ESO:¹ GEOGRAFIA I HISTÒRIA

¹ Decret 175/2022, de 27 de setembre, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació bàsica. Generalitat de Catalunya.

El dossier connecta amb una realitat concreta i convida l'alumnat a la reflexió, la col·laboració i l'acció en el marc de **situacions d'aprenentatge** per treballar les diverses competències específiques. Concretament:

ODS 5. Igualtat de gènere. Construir la igualtat de gènere i l'empoderament de dones i nenes.

Competència 1. Cercar i tractar informació que permeti interpretar el present i el passat, i aplicar els procediments de la recerca històrica i geogràfica a partir de l'anàlisi crítica de dades procedents de fonts analògiques i digitals, per transformar-ho en coneixement i comunicar-ho a través de diversos formats.

Competència 2. Indagar i argumentar a partir de problemes socials rellevants, locals i globals, per desenvolupar un pensament crític i respectuós envers les diferències, que contribueixi a la construcció de la identitat individual i col·lectiva, així com a la consecució d'un present i un futur més just i inclusiu.

Competència 3. Interpretar els canvis i les continuïtats dels processos històrics mitjançant projectes d'investigació i l'ús de fonts primàries i secundàries, per interpretar els problemes del món actual i fer propostes a favor de la pau, el benestar i el desenvolupament sostenible.

Competència 5. Analitzar de manera crítica els mecanismes que han regulat la vida de les societats al llarg de la història fins a l'actualitat i la construcció dels sistemes democràtics per participar de manera respectuosa i compromesa en activitats comunitàries que promoguin la convivència, la cohesió social i l'equitat.

Competència 8. Analitzar les formes de vida i els fets i fenòmens socials, passats i presents, des de la perspectiva de gènere, i comprometre's en la igualtat d'oportunitats, la participació efectiva i la responsabilitat compartida de totes les persones en la societat i l'entorn, superar estereotips i rebutjar qualsevol forma de discriminació i violència.

La temàtica del dossier ens serveix de context o marc per incidir en els **sabers** de la matèria. Sabers entesos com el conjunt de coneixements, destreses, valors i actituds que ens ajuden a desenvolupar l'aprenentatge competencial. Concretament:

Reptes del món actual

- Tècniques i mètodes de recerca de les ciències socials
- Global i local

Societats i territoris

- Recerca en les ciències socials
- Fiabilitat de les fonts
- Consciència històrica
- Transformació i revolució
- La construcció de les democràcies
- Conflictes i violències al món actual
- Catalunya i Espanya a l'època contemporània
- Perspectiva de gènere
- La memòria democràtica

CONTINGUTS I COMPETÈNCIES

DE BATXILLERAT:² HISTÒRIA

² Decret 171/2022, de 20 de setembre, d'ordenació dels ensenyaments de batxillerat. Generalitat de Catalunya.

Competència 1. Aplicar els procediments de la recerca històrica a partir de la formulació de preguntes i l'anàlisi de fonts, per interpretar el passat, formar-se un criteri propi a partir del contrast d'informacions i desenvolupar el pensament crític.

Competència 2. Analitzar de manera crítica i comparar els diversos règims polítics de la contemporaneïtat i la construcció de l'estat de dret per participar de manera respectuosa i compromesa en activitats comunitàries que promoguin la convivència, la cohesió social i l'equitat, posant en valor els principis democràtics.

Competència 5. Analitzar la societat espanyola, els canvis i les continuïtats al llarg del temps, en relació amb l'evolució de la població, els nivells i les formes de vida i treball i els moviments i conflictes socials, per valorar els progressos i les limitacions de cara a avançar en l'equitat, la justícia i la cohesió social.

Competència 6. Analitzar críticament el paper de les creences i les ideologies en l'evolució de l'articulació social, en l'ús del poder i en la configuració d'identitats i projectes polítics, per comprendre la complexitat de la contemporaneïtat i per valorar i respectar la convivència en una societat plural i democràtica.

Competència 7. Analitzar les dinàmiques d'interdependència entre diversos agents en el context d'un món globalitzat per avaluar els compromisos de cooperació, promoure actituds solidàries i proposar alternatives als problemes locals i globals basats en la cultura de la pau i en la consecució d'un món més solidari i sostenible.

Competència 8. Analitzar els processos i els fenòmens històrics des de la perspectiva de gènere i la investigació sobre el moviment feminista, per visibilitzar-ne la presència dins la història, promoure actituds en defensa de la igualtat i rebutjar qualsevol forma de discriminació i violència.

Competència 9. Analitzar el llegat cultural i patrimonial per valorar-lo com a expressió de les memòries plurals, individuals i col·lectives i contribuir a la seva recuperació, conservació i promoció com a element conformador de les identitats i cohesionador de la comunitat.

La temàtica del dossier ens serveix de context o marc per incidir en els sabers de la matèria. Sabers entesos com el conjunt de coneixements, destreses, valors i actituds que ens ajuden a desenvolupar l'aprenentatge competencial. Concretament:

Aproximació a la història

- Ús de fonts històriques diverses per a la construcció del coneixement sobre el passat recent. Contrast i valoració crítica d'informacions diferents, incloent-hi les dels mitjans de comunicació, sobre un mateix fet o fenomen, valorant solucions i alternatives als problemes.
- Anàlisi de textos, interpretació i elaboració de mapes, esquemes i síntesis; representació de gràfics, i interpretació d'imatges a través de mitjans digitals accessibles.
- Identificació dels components econòmics, socials, polítics i culturals que intervenen en els processos històrics i anàlisi de les interrelacions que s'hi produeixen per elaborar explicacions sobre els fets. Anàlisi de les interpretacions historiogràfiques sobre determinats processos i esdeveniments rellevants de la història d'Espanya.
- Aplicació de metodologies de recerca en l'anàlisi i la interpretació de problemes socials rellevants, individualment i en equip, amb l'ús específic del lèxic històric. Aplicació de l'argumentació històrica en la interpretació de fets i fenòmens.
- Aplicació dels mètodes de recerca de les ciències socials en l'anàlisi problematitzada i multicausal de fenòmens de l'entorn i dels seus vincles amb fenòmens globals. Relació entre la cronologia històrica general i la història personal, familiar i comunitària.

- Valoració del paper de les persones, individualment i col·lectivament, com a subjectes de la història i exercitació de l'empatia històrica, especialment amb col·lectius minoritzats.

Societats en el temps

- Interpretació dels canvis en les condicions de vida dels diversos grups socials aplicant la perspectiva de gènere. Debat sobre els mecanismes de dominació, rols de gènere, espais d'activitat i escenaris de sociabilitat de les dones en alguns episodis històrics de l'entorn proper.
- Anàlisi del context de la insurrecció militar i de les fases principals de la Guerra Civil. Establiment de relacions amb la situació internacional: l'auge dels totalitarismes i els feixismes, la Segona Guerra Mundial i l'Holocaust.
- Anàlisi de la situació de Catalunya durant el conflicte: guerra, revolució i situació de la població civil a la rereguarda. Explicació argumentada del desenllaç de la guerra i de les conseqüències del conflicte: repressió, exili i resistència.
- Anàlisi de la repressió política, ideològica i social al conjunt d'Espanya i de la repressió identitària. Descripció i valoració de l'evolució de les diverses formes d'oposició al règim franquista i reconeixement del paper de la memòria històrica de la lluita per la democràcia.

Reptes del món actual

- Debat sobre els reptes de la democràcia actual i valoració de la necessitat del compromís individual i col·lectiu amb les institucions democràtiques. Reconeixement dels valors de la pluralitat i la igualtat i rebuig de les conductes discriminatòries i violentes a partir de l'estudi de casos.

Compromís cívic

- Identificació d'algunes protagonistes individuals i col·lectives de l'emancipació de les dones i reconeixement de les polítiques d'igualtat, els avenços i els reptes pendents.
- Reconeixement de les aportacions de les dones en diversos àmbits (social, econòmic, polític, cultural, etc.) i en la transformació de les mentalitats.

INTRODUCCIÓ I CONTEXT

SOBRE LA RESISTÈNCIA

Què és la resistència?

La **Reial Acadèmia Espanyola** (RAE) la defineix, entre d'altres, com a:

3. f.: *Conjunto de las **personas** que, generalmente de forma clandestina, **se oponen con distintos métodos a los invasores** de un territorio o a una dictadura.*

L'**Institut d'Estudis Catalans** (IEC) la defineix, entre d'altres, com a:

6. 1. f.: *Oposició a les **forces invasores** d'una potència estrangera o bé **al poder establert** en el propi país quan esdevé totalitari i injust.*

El de **resistència** és un concepte fundacional per a l'Europa contemporània. Fenomen transnacional, ha actuat com a base i adhesiu simbòlic per a molts països després dels combats de la **Segona Guerra Mundial**. A Itàlia, França, Grècia o l'antiga Iugoslàvia va tractar-se d'una realitat molt concreta, simbòlica, política, militar i nacional, que esdevé un mite fundacional de les seves constitucions i estats contemporanis. En canvi, no va ser així a Espanya, on el seu marc polític i cultural va ser derrotat.

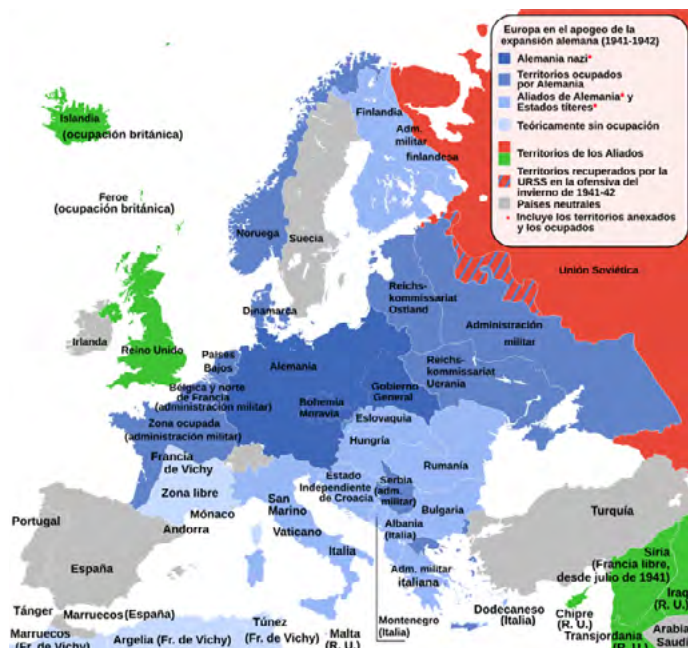
Grup de resistents a l'Alta Savoia (França).
(Font: Wikipedia. CC BY-NC 4.0.)

Parlar de resistència és parlar d'una sèrie de **fenòmens d'oposició als ocupants** de l'Eix i acostuma a situar-se en el terreny de la **resistència armada i sabotatge contra l'invasor** i el col·laboracionista interior en el marc de la Segona Guerra Mundial. S'entén, doncs, en el terreny de la **resistència nacional** contra l'ocupant estranger, sense que això elimini la naturalesa política d'aquesta acció col·lectiva, per més que en última instància es declinés en accions individuals o grupals subjectes a lògiques, condicionants i límits complexos i contingents. **Aquest moviment s'entendrà principalment com a oposició armada**, i en molts casos triomfant, davant de l'**ocupació de l'Eix**.

Ocupació nazi a Grècia.
(Font: Wikipedia. CC BY-SA 3.0.)

Gairebé tots els països de la contesa disposen d'exemples d'aquests **grups de guerrillers, partisans o resistents** contra les forces del **III Reich**. En són alguns exemples els **partisans iugoslaus** (Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije o Exèrcit Popular d'Alliberament) sota les ordres del seu comandant en cap, Josip Broz, **Tito** (1892-1980); els **partisans soviètics** en el context de l'avanç nazi al Front Oriental, o la **Resistenza Partigiana** italiana, que s'acabarien integrant en el Comitato di Liberazione Nazionale contra l'ocupació i la Repubblica di Salò, últim bastió de Benito Mussolini (1883-1943). No obstant això, aquestes no van ser les úniques maneres de resistir, i el **cas espanyol** n'és un exemple.

Mapa de l'extensió màxima de l'ocupació nazi a Europa (1941-1942). (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0.)

Però abans, retornant al concepte, en paraules de **Javier Rodrigo**³ i tal com han assenyalat els estudis més innovadors sobre el tema, **la resistència no només es pot entendre com un moviment polític, armat i militar contra l'invasor**, sinó també com un procés social multifactorial que involucra una combinació de situacions, oportunitats i, naturalment, decisions individuals, en una contingència històrica concreta a la qual ens referirem més endavant.

Cartell de propaganda soviètic sobre els sabotatges. (Font: Wikipedia.)

Partisà italià a Florència el 1944. (Font: Wikipedia. CC BY-NC 4.0.)

El **cas espanyol** és particularment interessant, ja que s'inicia abans (1936-1939), coexisteix amb les resistències pròpies de la Segona Guerra Mundial i, per tant, hi influeix i se n'influeix (1939-1949), i, finalment, un cop acabada la guerra, continua en el temps fins a la dècada dels anys cinquanta (1949-1952), en una **guerra irregular contra la Guàrdia Civil**. De fet, la segona part de la definició de la RAE intenta fer justícia a aquesta resistència contra la dictadura.

Aquest cas és un capítol fonamental en el context de la **guerra civil europea**⁴ entre el feixisme i l'antifeixisme. I aquest capítol s'inicia abans de la Segona Guerra Mundial, amb la insurrecció del **18 de juliol de 1936** on, en un primer moment i abans de l'evolució del conflicte a una guerra total el novembre del 1936, la guerra "irregular" dels primers mesos d'estiu va propiciar experiències històriques i personals que tindran continuïtat en el temps i també fora de l'Estat. Un exemple és el de les **Brigades Internacionals**, en les quals voluntaris internacionals conscients del que significava l'avanç dels insurrectes i les aliances internacionals del general Franco participaran en la Guerra Civil no només per la República, sinó pel que podia acabar succeint als seus propis països davant l'avanç d'unes idees concretes.

Bandera de les Brigades Internacionals. (Font: Wikipedia.)

Lluny del triomfalisme d'altres països, a l'Estat espanyol la situació **estarà marcada per la derrota, la supervivència a la repressió i el silenci oficial**. Un cop finalitzada la guerra, el règim intentarà silenciar i tipificar de **bandolerisme o terrorisme** (ordre públic) qualsevol moviment contrari, i això allunyarà encara més, amb el pas del temps, la idea de resistència a Espanya de les seves homòlogues europees. El moviment de resistència s'iniciarà en alguns punts tot just després de la caiguda en mans insurrectes, i la por de la repressió farà que moltes persones es vegin abocades a fugir **al monte** per tal de **sobreviure**. Aquestes xarxes continuaran un cop caiguda la República i es reorganitzaran internament i externament, mentre beuen de la participació en altres moviments, com el francès.

⁴ Més informació sobre la idea de la guerra civil europea a TRAVERSO, Enzo. *A Sangre y Fuego. De la guerra civil europea (1914-1945)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007; i RODRIGO, Javier. "La guerra al civil. La España de 1936 y las guerras civiles europeas (1917-49)". Dins RODRIGO, Javier. (ed.), *Políticas de la violencia. Europa, siglo XX*. Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2014. p. 145-190.

³ RODRIGO, Javier. "Ni tan sols armada, ni només masculina: formes de resistència (femenina) a l'Europa d'Entreguerres", *Temps i Espais de Memòria*, Memorial Democràtic, núm. 08, 2024.

Integrants de la Centuria Errico Malatesta, composta per anarquistes italians (Font: Wikipedia. CC BY-NC 4.0.)

Principals àrees d'actuació del maquis a Espanya. (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0.)

El cas espanyol està, doncs, marcat també per l'**exili**. De fet, la participació d'espanyols també estarà en gran part motivada per la idea que, un cop derrotades les forces de l'Eix, això podrà provocar la caiguda de Franco i el seu retorn a casa. Mentrestant, a l'interior, mentre els resistents esperaven notícies de l'exterior, el règim silenciava aquestes actuacions amb la censura de la premsa, diluint-les en **bandolerisme**. Serà la Guàrdia Civil l'encarregada de continuar la "guerra civil",⁵ ara de manera irregular, per aturar aquestes accions de resistència en forma de sabotatges en els diferents punts d'actuació del **maquis**.

Arribada d'exiliats republicans al Camp d'Argelers. (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0.)

Àrees amb presència del maquis a Catalunya, punts d'accions de la guerrilla i àrea de l'intent d'invasió de la Vall d'Aran. (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0.)

Imatge de Sierra Morena, un dels punts d'amagatall del maquis. (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0.)

Per tant, la resistència no es pot circumscriure únicament al moviment victoriós contra les tropes invasores de l'Eix, però, podem continuar endinsant-nos en el concepte?

⁵ Més informació sobre aquesta idea de la llarga Guerra Civil a: FERNÁNDEZ, Arnau. *La guerra partisana en España (1936-1952)*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2022.

La decisió de **resistir no sempre va ser heroica ni va estar políticament motivada**, sinó que va adoptar (i encara adopta) moltes formes. **Pot ser armada o desarmada, activa o passiva, estar motivada políticament o no** (vinculada a una ideologia o moviment) **i pot, per descomptat, ser violenta o no**. Sovint, simplement s'ha convertit en una forma de supervivència per a societats, famílies i individus. No sempre és, doncs, armada. No sempre és nacional. I per descomptat les seves experiències concretes, fossin armades o no, no van deixar d'estar impregnades de les lògiques diferències de gènere, pròpies de moviments difusos, de geografies humanes variables, de mecanismes de lleva i mobilització, d'accés o no a les armes per part dels subjectes del passat. **La resistència s'ha de declinar en resistències**, i aquestes, segons Rodrigo, han de ser llegides des d'un evident imperatiu: el de **gènere**.

Fotografia de Simone Segouin (1925-2023), dona armada resistent. (Font: Wikipedia. CC BY-NC 4.0.)

És fonamental, per entendre aquest enfocament variat de les resistències a Europa, que les **dones estiguin reconegudes com a actors històrics** de dret propi. En la historiografia clàssica, la resistència apareix com una cosa que fan els homes, i les dones queden relegades a un paper secundari i subsidiari. A més, aquesta mateixa resistència se circumscriu a repertoris armats, de mobilització i organització militar o política al temps. Però les dones hi van participar activament, algunes com a **suport** per a les resistències organitzades. D'altres, també moltes, **armades**: dones a les quals no es va permetre que s'allistessin en les forces armades regulars i que van participar activament en la guerra irregular, en la guerra partisana que es va estendre per Europa. I, per descomptat, tal com ens mostra la informació existent a Espanya, Grècia o Itàlia, quan la resistència va ser **desarmada**, les dones hi van tenir un paper fonamental, segons Rodrigo. Serà precisament aquest paper, lluny

del focus directe d'operativa militar i de característiques clandestines —ja que la naturalesa del moviment en si és mantenir-se ocult—, el que el farà tan difícil de trobar i seguir per part de la historiografia present.

Placa a París en reconeixement de Neus Català (1915-2019), republicana, resistent i deportada. (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0)

Parella d'integrants de les forces de l'Exèrcit Democràtic de Grècia, cos partisà en actiu durant la guerra civil grega. (Font: Wikipedia. CC BY-NC 4.0.)

A **Espanya**, es creu que només entre 100 i 150 dones es van unir a guerrilles armades, però **el seu paper com a enllaç i suport** és fonamental. El Nuevo Estado franquista va reprimir aquestes accions de col·laboració i va fer que aquestes dones posessin en risc les seves existències mateixes per participar en la resistència, la qual cosa va crear un **espai híbrid entre la resistent i la víctima**. D'aquesta manera, les dones de fugits i guerrillers patiran detencions il·legals en dependències policials o en presons, abusos sexuals o tortures físiques i mentals. No obstant això, i per la particularitat del cas espanyol, vinculat amb la derrota, les dones mai van ser condemnades per ser "resistents", sinó per auxiliar en la rebel·lió o en el bandolerisme, fet que dificulta la tasca dels historiadors i les historiadores.

Respecte a les dones resistents espanyoles integrades en altres moviments, destaca el protagonisme de l'exili i el seu paper en la Resistència francesa, aquesta sí, àmpliament reconeguda després de la victòria dels aliats.

Aquesta és la duplicitat que s'ha intentat treballar en aquest dossier a través de les experiències de les **12 dones resistents**, on podem endinsar-nos en tota mena de realitats. Resistències armades i desarmades, actives i passives, motivades per accions de naturalesa política o no, i dutes a terme en diferents països, de vegades alhora o en accions interconnectades i que demostren la transnacionalitat d'aquests moviments. Les 12 biografies intenten apropar-nos a molts dels conceptes introduïts i ho fan a través de diverses històries de vida amb orígens, edats, motivacions i destins diferents, però amb una cosa en comú: **van dur a terme, de moltes maneres, accions de resistència que obliguen a cercar una alternativa al concepte mateix de resistència consolidat a Europa.**

OBJECTIUS

- Entendre el marc històric de la postguerra espanyola i l'ocupació nazi a França. Identificar els esdeveniments i factors principals d'aquests períodes.
- Investigar i analitzar com les dones van participar en la resistència, tant a Espanya com a França. Discutir els diversos rols que les dones van assumir, ja sigui com a combatents, enllaços, organitzadores logístiques o altres funcions.
- Analitzar i difondre com van viure i van resistir les dones víctimes de la violència franquista durant els anys de la postguerra espanyola.
- Comprendre les dificultats i els riscos que les dones van afrontar en la seva participació en la resistència. Identificar els desafiaments específics que les dones van experimentar en aquest context històric.
- Explorar històries menys conegudes de dones que van tenir un paper significatiu en la resistència, i posar èmfasi en la diversitat d'experiències i rols.
- Desenvolupar habilitats d'investigació i anàlisi crítica a través de fonts històriques i narratives.
- Fomentar la reflexió sobre com la història ha retratat o ignorat les contribucions de les dones a la resistència.
- Analitzar la importància de la resistència femenina antitotalitària com a manera de construir consciència crítica en el present i en relació amb les narratives heretades del passat.
- Desenvolupar habilitats de presentació oral i comunicació.
- Desenvolupar una comprensió empàtica de les experiències de les dones en la resistència.
- Reflexionar sobre com aquests esdeveniments han afectat la vida de les persones involucrades.
- Promoure la consciència de gènere i la igualtat com a part integrant de la comprensió històrica.

ABANS DE COMENÇAR.

QUÈ EN SABEM?

Aquestes activitats prèvies pretenen fer emergir els coneixements de l'alumnat en relació amb la Guerra Civil, el nazisme, la Segona Guerra Mundial i **la resistència**. En funció del grau de coneixement que en tinguin, caldrà preveure la intervenció del docent per tal que es contextualitzi adequadament i es garanteixi la comprensió de conceptes.

1. Graella KPSI (knowledge and prior study inventory)

Concepte	No ho sé	Ho entenc una mica	Ho entenc bé, però no sé explicar-ho	Ho sé i puc explicar-ho a un/a company/a
Guerra Civil				
Franquisme				
Francisco Franco				
Exili, retirada				
Maquis				
Guerrilla				
Segona Guerra Mundial				
Adolf Hitler				
Ocupació				
Nazi				
Deportació				
Resistència				
Xarxa d'evasió				

2. Qüestionari: què sabem sobre la resistència?

Concepte	No ho sé	Ho entenc una mica	Ho entenc bé, però no sé explicar-ho	Ho sé i puc explicar-ho a un/a company/a
Has sentit a parlar alguna vegada sobre els moviments de resistència en aquests períodes? Què creus que els va fonamentar? Per què es donen?				
Què és per tu ser resistent? Explica quins tipus de resistència veus possibles.				
Com eren les condicions de vida per als membres de la resistència, com per exemple els del maquis i la guerrilla? Com influïa això en les seves decisions i accions?				
Creus que les dones van participar en la resistència antifeixista? De quina manera?				
Creus que van afrontar desafiaments o perills específics en comparació amb els homes?				
Has sentit a parlar d'alguna dona resistent?				
Quins desafiaments van afrontar les dones després de la fi dels moviments de resistència? Van ser reconegudes per les seves contribucions?				

De les frases que trobareu a continuació, digueu si considereu que són **verdaderes o falses**. En les que heu marcat com a falses, corregiu-les perquè siguin certes:

Concepte	Verdadera	Falsa
Després de la Guerra Civil Espanyola, la resistència contra el règim franquista va continuar, amb molts republicans que van seguir combatent des de les muntanyes i a través de diverses incursions des de França en una guerra de guerrilles.		
La història dels maquis és ben coneguda i no conté llacunes, ja que ha estat àmpliament documentada.		
La resistència antifranquista es va limitar principalment als homes, i les dones no van tenir un paper rellevant en aquest context.		
El paper de les dones en la resistència antifranquista es va centrar únicament a ser enllaços, correus i informants, sense tenir cap implicació directa en activitats armades.		
Els exiliats espanyols creien que, ajudant a derrotar Hitler, existia la possibilitat de posar fi al règim franquista.		

BLOC 1.

Anàlisi comparada a través de dos documentals

1-3 sessions: 1 per a cada documental i 1 per treballar-los

A continuació, proposem explorar de manera detallada el paper fonamental de les dones espanyoles en els moviments de resistència. Per fer-ho, utilitzarem l'enfocament multimèdia, i ens centrarem en el **visionament d'un documental** (o fragments) que ens oferirà una visió immersiva i impactant sobre diferents tipus de resistència duts a terme per diverses dones. Després del visionament, explorarem a fons els rols i les contribucions de les dones en aquests moviments, per fomentar la **reflexió i el debat** per part de l'alumnat.

Aquesta activitat té com a objectiu no només ampliar el coneixement sobre aquests períodes, sinó també destacar la importància de les dones com a agents actius en la construcció de la història, desafiant els silencis historiogràfics i les limitacions socials i polítiques del seu temps. Els documentals proposats ens apropen a la resistència des de dos contextos diferents, però interrelacionats:

D'una banda, la **postguerra espanyola**, marcada per la consolidació del règim franquista, que va ser un període de repressió i restricció de les llibertats individuals. En aquest context, van emergir grups de resistència coneguts com a **maquis**, integrats per individus que lluitaven clandestinament contra el *Nuevo Estado*. Dins d'aquests moviments, les dones van tenir un paper crucial, desafiant els estereotips de gènere i contribuint de maneres molt diferents a la lluita.

Portada de '508 dies' (2023). Amical d'Antics Guerrillers de Catalunya.

Dirigit per: Marc Planagumà
Idioma: Català
Any: 2023
Durada: 51 minuts

Aquest serà el cas de **Cristina Zalba** (1909-2001), que ens ensenya com des de casa seva, a través de les cures o sense necessitat d'estar armat, es pot lluitar contra el franquisme. **A través de 508 dies**,¹ l'**Amical de Guerrillers**, entitat de memòria que treballa a la comarca de la Garrotxa, ens apropa als fets que van tenir lloc entre el gener del 1945 i el juny del 1946, al mas La Sala, casa on Cristina Zalba vivia juntament amb la seva família i on durant 508 dies van mantenir un maqui amagat.

D'altra banda, a França, durant la **Segona Guerra Mundial**, l'ocupació nazi va crear un context de desafiament i resistència interior contra l'invasor i els col·laboracionistes. La Resistència francesa va ser una resposta valenta i diversa a l'ocupació alemanya, i en aquesta resistència, les dones van emergir com a figures clau. Ja fos com a espies, missatgeres o participants directes en accions de sabotatge, les dones van tenir rols essencials per a l'èxit definitiu. Els espanyols exiliats viuran aquest nou capítol com la continuació de la seva pròpia guerra i la caiguda del feixisme com a pas obligatori per poder retornar al seu país i derrocar Franco; la seva participació en la Resistència francesa serà, doncs, crucial.

Cristina Zalba. Arxiu familiar; cedida per Sònia Sala.

Portada de Heroínas olvidadas: Españolas en la resistencia (2023). RTVE.

Fotografia de Conxita Grangé. Memorial Democràtic.

Dirigit per: Pedro Callejas
Idioma: Castellà
Any: 2023
Durada: 58 minuts

Un exemple d'aquestes dones és **Conxita Grangé** (1925-2019), que no dubtarà a enrolar-se a la resistència interior amb la seva família, compromís que va mantenir inclús després de ser deportada, sense llibertat i en les condicions inhumanes dels camps nazis sabotejant l'armament i els materials que els nazis les obligaven a fabricar o controlar des dels *Kommandos*. El seu cas i el d'altres dones resistents participants en la guerrilla, o en les xarxes d'evasió o d'informació, està present al documental **Heroínas olvidadas: Españolas en la resistencia**,² dirigit per Pedro Callejas amb coproducció de RTVE.

¹ PLANAGUMÀ, Marc (dir.). (2023). *508 dies* [Pel·lícula; vídeo en línia]. Amical d'Antics Guerrillers de Catalunya <https://www.youtube.com/watch?v=qL3mCB8YRK0&t=3s> (teaser). Per obtenir l'enllaç al documental sencer, poseu-vos en contacte amb: educacio.memorialdemocratic@gencat.cat.

² CALLEJAS, Pedro (dir.). (2023). *Heroínas olvidadas. Españolas en la resistencia* [Pel·lícula; vídeo en línia] RTVE Somos Documentales. Hi podeu accedir a través de l'enllaç: <https://www.rtve.es/play/videos/somos-documentales/heroinas-olvidadas-espanolas-resistencia/6834608/>.

Després del visionament, algunes qüestions per a la reflexió:

- Quins eren alguns dels rols específics que les dones van tenir en els moviments de resistència, ja fos a Espanya o a França?
- Com van contribuir les dones de maneres diverses, però interrelacionades, en la lluita contra la repressió i l'ocupació?
- Com es va desafiar i com va transcendir el paper tradicional de les dones en aquests moviments?
- Quins exemples destaquen de dones que van desafiar els estereotips de gènere establerts durant aquests períodes?
- Qui era Cristina Zalba? Què va fer? Per què creus que ho va fer? En el context de la postguerra espanyola, en ple franquisme, què et sembla el que va fer?
- Quines formes no convencionals de resistència destaca aquesta història?
- Com van ser les experiències de dones com Conxita Grangé en la Resistència francesa i en els camps nazis?
- Quins desafiaments específics van afrontar aquestes dones i com van mantenir el compromís malgrat les circumstàncies difícils?
- Com les dones van mantenir el compromís amb la resistència malgrat les amenaces i la repressió? Estaven influïdes per les seves famílies, en aquesta lluita?
- En què difereixen o coincideixen les dinàmiques familiars en els moviments de resistència espanyols i francesos?
- Quines conseqüències van sofrir les dones que van participar en aquests moviments de resistència, des del punt de vista tant personal com social?
- Quines lliçons podem aprendre del seu coratge i compromís en la lluita contra la repressió i l'ocupació?
- En què es diferencien i en què s'assemblen els contextos de la postguerra espanyola i la Segona Guerra Mundial a França en relació amb la participació de les dones en la resistència?
- Com creus que s'ha tractat aquest tema dins la història? Hi ha diferències entre Espanya i França? Com valoren el reconeixement d'aquestes dones en la societat?

Proposta de treball en grup:

L'objectiu d'aquesta proposta de **treball en grup** és fomentar la col·laboració, la discussió i la investigació per tal d'aprofundir en els temes abordats pels documentals sobre la resistència en femení a la postguerra espanyola i la Segona Guerra Mundial a França. La proposta està dissenyada per a equips de tres o quatre estudiants i inclou diverses activitats que permetran als participants explorar a fons els continguts dels documentals.

Pas 1. Visionament i discussió inicial:

- 1. Visionament dels documentals:** L'alumnat veurà els dos documentals proposats sobre la resistència en femení. Cada documental pot ocupar una sessió de classe o es pot dividir en dues sessions, segons la durada. També se'n pot proposar el visionament per talls seleccionats prèviament.
- 2. Discussió en grup:** Després del visionament, els estudiants es reuniran en petits grups per debatre les impressions inicials sobre els temes tractats als documentals, i n'anotaran els punts més rellevants, amb especial èmfasi en la resistència en femení a la postguerra espanyola i a la Segona Guerra Mundial a França.

Pas 2. Anàlisi comparativa:

- 1. Identificació de temes comuns i diferències:** Cada petit grup, a partir de la síntesi que haurà preparat al punt anterior i les respostes elaborades en les preguntes prèvies —després de veure el documental—, prepararà un document de semblances i diferències entre la resistència en femení a la postguerra espanyola i a la Segona Guerra Mundial a França. Cada punt haurà d'anar acompanyat d'exemples, biografies, històries... Finalment, hauran de trobar un titular suggeridor que sigui la conclusió del seu debat respecte al tema en qüestió: la resistència en femení —la postguerra espanyola i la Segona Guerra Mundial a França.

Pas 3. Debat intergrup:

- 1. Preguntes i debat:** Cada grup presentarà a la resta de la classe el seu titular i l'argumentarà a partir del document de semblances i diferències que hagi elaborat. A continuació, es farà un debat intergrup on es reflexionarà al voltant de les respostes, els titulars i les perspectives de cada grup.

Voleu continuar investigant?

- 1. Selecció de temes d'investigació:** Cada grup seleccionarà un tema específic relacionat amb la resistència en femení que vulgui explorar amb més profunditat. Podrien ser temes com el paper de les dones en la propaganda, la seva influència en la preservació de la memòria històrica o la seva contribució a les xarxes d'evasió.
- 2. Investigació i preparació de presentacions:** Durant una o dues sessions, els grups duran a terme una investigació detallada sobre el seu tema i prepararan una presentació que compartiran amb la classe. Aquesta presentació podria incloure gràfics, imatges i citacions rellevants dels documentals.

Pas 4. Presentació i reflexió:

- 1. Presentació de resultats:** Cada grup presentarà la seva investigació davant de la classe. Es dedicarà temps a preguntes i comentaris dels altres estudiants.
- 2. Reflexió:** Després de les presentacions, es reservarà temps perquè els estudiants reflexionin sobre el procés d'investigació i aprenentatge en grup. Cada grup compartirà breument impressions sobre com han evolucionat les seves percepcions sobre la resistència en femení després d'explorar els temes seleccionats.

BLOC 2.

Lectura de biografies i anàlisi crítica sobre resistències en femení

1-2 sessions

A través de la **lectura de biografies i el treball amb imatges**, l'alumnat tindrà l'oportunitat de connectar-se amb les històries personals de **dotze dones** que van participar en la resistència d'una manera o altra, amb rols diversos en els moviments de resistència tant a Espanya com a França.

Aquesta activitat ofereix una oportunitat enriquidora a través de la lectura, el treball amb imatges i el debat, per **explorar històries poc conegudes i donar visibilitat a contribucions sovint ignorades** als moviments de resistència, i desenvolupar una comprensió més profunda dels rols de gènere en aquests contextos històrics.

Es pot assignar cada biografia o fragment a un grup per fomentar la participació i el debat. L'alumnat haurà de destacar les motivacions, els desafiaments i les contribucions de les dones que estudien. Quins paral·lelismes i diferències poden identificar en els seus rols, desafiaments i impacte? Quins aprenentatges i comprensions han adquirit sobre el paper de les dones en aquests moviments?

Pot ser interessant crear un **mapa** que ajudi a visualitzar les ubicacions i les connexions entre les diverses dones i els seus rols en els moviments de resistència. Aquesta activitat pot afegir una dimensió espacial i geogràfica a la comprensió de la resistència.

Guia per al professorat:

Objectius: Introduir a l'alumnat el concepte de resistent i els diversos tipus que inclou. Fomentar l'empatia històrica i buscar connexions del passat i del present.

Proposta: A partir de les biografies que trobareu adjuntes, es proposa llegir-les i analitzar-les una per una tot responent a les preguntes següents (aquesta és una plantilla que es pot ampliar o reduir depenent del temps o dels objectius de treball):

- **Presentació de la resistent:** Nom, data i lloc de naixement
- **Descripció del context històric**
- **Descripció dels actes protagonitzats per la resistent**
- **Perquè es destaquen aquests actes?**
- **Per què creieu que se la pot considerar resistent?**
- **Va rebre el reconeixement que li hauria pertocat?**

Finalment, es tractaria que cada grup presentés a la resta la biografia triada. Podria ser amb un pòster, una presentació, un pòdcast, un dibuix..., el que cada grup considerés més adient.

Amb tot, es pot acabar fent una exposició a classe, i inclús es poden fer visites guiades a altres grups, a altres professors o a les famílies.

Elements interessants que podem trobar a cada una de les biografies:

Carme Casas	Guerra Civil, Exili, Resistència (FR), Repressió, Resistència (ES).
Carme Gardell	Resistència (FR), Repressió, Deportació, Mort.
Conxita Grangé	Resistència (FR), Repressió, Deportació, Resistència als camps.
Cristina Zalba	Repressió, Resistència (ES).
Elvira Ballesté	Repressió.
Enriqueta Otero	Guerra Civil, Resistència (ES), Repressió, Guerrilla.
Esperanza Martínez	Resistència (ES), Guerrilla, Repressió.
Generosa Cortina	Resistència (FR), Guerrilla, Repressió, Deportació, Resistència als camps.
Hermínia Puigsech	Exili, Resistència (FR), Guerrilla.
Julia Hermosilla	Guerra Civil, Exili, Resistència (ES).
Manuela Díaz	Resistència (ES), Guerrilla, Repressió.
María Castelló	Exili, Resistència (FR), Repressió, Deportació, Resistència als camps.

Podem veure com algunes tenen participació directa en la **Guerra Civil** (fins i tot abans, com el cas de Julia Hermosilla). Totes patiran en pell pròpia la **repressió**, de molts tipus (física, econòmica, social). Algunes també participaran en la guerrilla de forma **armada**; d'altres, de diferents formes de **resistència** tant a Espanya (ES) com a França (FR), amb més o menys sort (enllaços, correus, passadores). Algunes patiran la **deportació**, fins i tot a diversos camps, i tot i això continuaran duent a terme accions de **resistència des dels comandos** de treballadores. Una d'elles morirà al camp de Ravensbrück; les altres tindran vides més o menys llargues, compromeses amb la memòria i la lluita (publicant i divulgant a través de la seva experiència), en l'anonimat o amb reconeixements per part del Govern francès o, més recentment, per part de la Generalitat de Catalunya.

**Les biografies així com la bibliografia
complementària les trobareu a l'annex 1****Qüestions per a la reflexió:**

1. Què t'ha impactat més sobre les històries de les dones que has vist en aquesta activitat?
2. En què creus que radica la importància de destacar el paper de les dones en els moviments de resistència?
3. Quins tipus de resistències has pogut identificar?
4. Comparant les dones que van participar en aquests moviments a Espanya amb les de França, quines similituds i diferències destacables observes en els seus rols i experiències? Algunes ho van fer a tots dos llocs?
5. De quina manera van desafiar les dones els estereotips de gènere de l'època, ja fos a través de la seva participació en el maquis, en els enllaços o en les cures?
6. Com creus que les experiències individuals de les dones reflecteixen les dinàmiques socials i polítiques de la postguerra espanyola i la Segona Guerra Mundial?
7. En quina mesura aquesta activitat ha canviat o enriquit la teva comprensió de la resistència i del paper de les dones en aquests contextos històrics?
8. Quin aprenentatge consideres que has obtingut sobre la història de les dones en aquests moviments?
9. Com podrien aquestes històries inspirar o informar les discussions actuals sobre la igualtat de gènere i els drets de les dones?
10. Quins temes o preguntes et queden oberts després d'aquesta activitat? Què et crida l'atenció continuar explorant?

A continuació, us deixem **exemples** d'algunes reflexions i qüestions a fer per a cada biografia un cop les hàgiu llegit. Us poden ajudar a explicar-les abans o després de repartir-les a l'aula:

Carme Casas Godessart

1. Com va influir la formació acadèmica de Carme Casas en el seu compromís polític i activisme des de jove?
2. Quins desafiaments va afrontar Carme Casas en el seu retorn a Espanya després de la guerra i com va continuar la seva participació en la resistència enmig de la repressió franquista?
3. Com va adaptar Carme Casas les seves estratègies i actuacions en els contextos diferents de França i Espanya?

Carme Gardell García

1. Quins factors de la vida i entorn de Carme Gardell la van conduir a implicar-se activament en la resistència, i com va evolucionar el seu paper dins del context de la Segona Guerra Mundial?
2. Quina va ser la importància del mas Cabanats com a centre logístic per a la resistència, i com va influir la participació de Carme i la seva filla Sabina en aquesta xarxa?
3. Com va afrontar Carme Gardell les dificultats i els perills de la resistència, especialment després de ser detinguda i empresonada, i com aquesta experiència va marcar la seva contribució a la lluita antinazi?

Conxita Grangé i Beleta

1. Quin va ser el paper de Conxita Grangé i la seva família en la resistència contra l'ocupació nazi, i com van afrontar les amenaces i tortures?
2. Com va ser la seva experiència com a deportada als camps d'extermini nazis i com va sobreviure als horrors de Dachau i Ravensbrück?
3. Després de la seva alliberació, com va ser la readaptació de Conxita Grangé a la vida quotidiana, i com ha contribuït això al manteniment de la memòria històrica i la lluita contra l'oblit?

Cristina Zalba Rodis

1. Quin paper va tenir Cristina Zalba Rodis en la resistència antifranquista, i com va arribar a col·laborar involuntàriament amb el maquis durant més de 500 dies?
2. Com va afrontar Cristina les adversitats i els perills de protegir un guerriller ferit, i quines tàctiques va utilitzar per evitar la detecció per part de la Guàrdia Civil?
3. En què destaquen el coratge i la determinació de Cristina Zalba segons els testimonis, i com va influir en la vida del guerriller Antoni Figueras Cortacans?

Elvira Ballesté Naval

1. Com va viure Elvira Ballesté Naval els esdeveniments de la Guerra Civil Espanyola i com va ser afectada directament per la repressió franquista a la seva família?
2. Quins actes valents va dur a terme Elvira, especialment quan es va enfrontar a la multa imposada pel règim franquista als seus pares, i com va defensar la veritat sobre la mort del seu pare malgrat les pressions?
3. En què destaquen la determinació i el coratge d'Elvira Ballesté, i com la seva història representa la resistència i la lluita contra la repressió franquista en els anys de postguerra?

Enriqueta Otero Blanco

1. Com va evolucionar la vida d'Enriqueta Otero Blanco des de la seva formació com a mestra i el seu compromís amb la cultura?
2. Quines van ser les seves contribucions i responsabilitats tant en l'àmbit cultural com en el camp militar durant la Guerra Civil? Com creus que va gestionar les seves funcions com a comandant i coordinadora hospitalària enmig de la lluita contra el feixisme?
3. Com va viure Enriqueta Otero la repressió franquista i com va ser la seva transició a la clandestinitat i posteriorment a la resistència en el maquis? Com va ser la seva experiència a la presó i com va afrontar els anys de detenció?

Esperanza Martínez

1. Quina va ser la reacció de les filles en saber la veritat i com van decidir col·laborar amb la resistència?
2. Quins eren els detalls de la participació d'Esperanza Martínez com a enllaç per l'Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA) i com va evolucionar la seva implicació en la resistència armada fins a integrar-se a la guerrilla amb la seva família?
3. Quina va ser la trajectòria d'Esperanza Martínez després de la derrota de la guerrilla, especialment en la seva captura, empresonament i condemna? Com va gestionar la seva vida durant els anys de presó, i quin paper va tenir en iniciatives com el Movimiento Democrático de Mujeres de Saragossa després del seu alliberament en democràcia?

Generosa Cortina Roig

1. Com va evolucionar el paper de Generosa Cortina Roig des de la seva participació en la línia SOL fins a la seva captura i empresonament a Ravensbrück? Com va gestionar les dificultats durant la marxa de la mort i com va ser la seva experiència com a presonera de guerra?
2. Quina va ser la contribució de Generosa Cortina Roig a la Resistència durant la Segona Guerra Mundial, especialment en la seva funció custodiant informació i coordinant la línia SOL?
3. Després del seu alliberament i la repatriació a Tolosa, com va continuar la vida de Generosa Cortina Roig? Quins reconeixements va rebre per la seva tasca a la resistència i com va ser la seva vida posterior?

Hermínia Puigsech

1. Com va influir l'experiència d'Hermínia Puigsech a la Guerra Civil Espanyola i els bombardejos a Mataró en la seva decisió d'exiliar-se a França? Com va ser la seva adaptació als camps de refugiats i la seva posterior participació activa en la resistència contra l'ocupació alemanya?
2. Quin paper va tenir Hermínia Puigsech com a membre de l'Agrupació de Guerrillers Espanyols (AGE) i com a enllaç

de la 3a Brigada a l'Arieja? Com van evolucionar les seves responsabilitats i les implicacions en les operacions de sabotatge i resistència durant el període de la Segona Guerra Mundial?

3. Quins desafiaments específics va afrontar Hermínia Puigsech com a dona en la resistència i com va ser percebuda pels seus companys guerrillers? Com va ser reconeguda i homenatjada per la República Francesa per la seva participació en la resistència, i com va ser la seva vida després de la guerra fins a la seva mort el 2013?

Julia Hermosilla

1. Quina va ser la participació de Julia Hermosilla Sagredo durant la Guerra Civil Espanyola com a miliciana anarquista? Com va ser la seva experiència al front d'Otxandio i quins impactes va tenir en la seva vida, incloent-hi els bombardejos que va patir?
2. Com va evolucionar la implicació de Julia Hermosilla en la lluita antifranquista després de l'exili a França i el seu retorn a Catalunya? A quins obstacles i reptes es va enfrontar com a activista anarquista en la resistència contra la dictadura de Franco?
3. Quins van ser els detalls de la participació de Julia Hermosilla en els intents d'atemptat contra la vida de Franco, especialment l'operació amb l'avió comprat a França i l'atemptat planejat al Palau d'Aiete el 1969? Com va ser la seva vida després de la mort de Franco fins a la seva pròpia mort, el 2009?

Manuela Díaz Cabezas

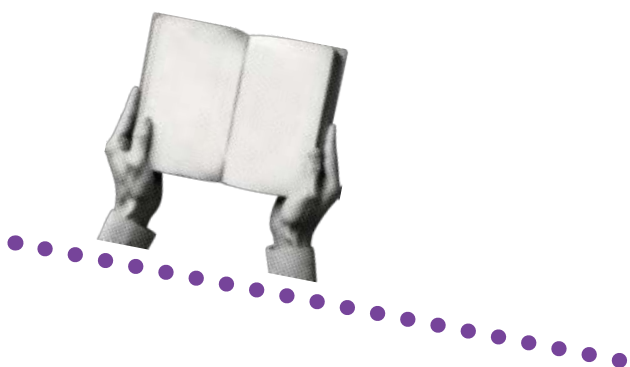
1. Quines circumstàncies i motivacions van portar Manuela Díaz Cabezas a unir-se als guerrillers antifranquistes coneguts com Los Parrilleros a les muntanyes de Còrdova després de la repressió contra els vençuts durant la postguerra espanyola? Com va ser el seu paper com a enllaç del grup, especialment en l'abastiment de recursos i informació?
2. Com va ser la vida quotidiana de Manuela Díaz Cabezas com a guerrillera a les serralades de Còrdova i altres regions, destacant les dificultats i els perills als quals es

van enfrontar, així com la seva decisió d'unir-se al grup juntament amb el seu germà Alfonso?

3. Quins van ser els esdeveniments que van conduir a la detenció i posterior judici sumaríssim de Manuela Díaz Cabezas, el seu germà Alfonso i altres membres de Los Parrilleros? Com va ser la seva experiència a la presó, incloent-hi les tortures i el tractament que van rebre? Finalment, com va ser la seva vida després de la presó fins a la seva mort el 2006?

María Castelló Ibarz

1. Quins van ser els esdeveniments clau que van portar María Castelló Ibarz i la seva família a participar en la resistència contra l'ocupació nazi i col·laborar amb els guerrillers espanyols a la regió sud de França durant la Segona Guerra Mundial?
2. Quina va ser la participació específica de María Castelló Ibarz en les xarxes d'evasió? Com es va desenvolupar la seva implicació en aquesta activitat clandestina?
3. Com van ser les circumstàncies del seu arrest i la seva deportació als camps de concentració nazis? Quines van ser les condicions que va patir María Castelló Ibarz als camps de concentració de Dachau i Ravensbrück, incloent-hi les experiències viscudes i els abusos que hi va patir?

BLOC 3.

Investiguem / redactem una biografia

1-5 sessions

La **cerca i redacció de biografies** permet apropar l'alumnat a la **investigació històrica** a través de fonts i objectes històrics, i alhora contribueix al desenvolupament de les seves habilitats d'escriptura i organització de la informació.

Objectius:

- Desenvolupar habilitats d'investigació.
- Millorar les habilitats d'escriptura.
- Fomentar l'organització i la síntesi de la informació.
- Generar una exposició de classe, un mural o un llibre recopilatori amb els diversos relats i biografies treballades, fotografies, etc.
- Contraposar dones resistents del període amb dones que considerem resistents actualment.

Aquesta activitat es pot desenvolupar per part del professorat de manera lliure, treballant diversos formats de cara a obtenir un **producte final que visualitzi l'esforç i el treball fet per l'alumnat**. En funció del nostre grup, podem optar per una versió o una altra. Aquí, deixarem les bases sobre com escriure una biografia, però també us donem algunes propostes en funció de com vulgueu treballar-ho.

Per fer-ho, podem optar per treballar-ho de manera individual, en petits grups de 3-5 alumnes o com a classe conjunta.

Si ho fem de manera individual o en petits grups, **podem seleccionar prèviament una sèrie de dones** a treballar, que ens ajudin a explicar conceptes sobre la resistència. Aquestes dones poden ser figures històriques, familiars que considerem resistents o dones de l'actualitat que ens ajudin a explicar el concepte més enllà del procés històric de mitjans de segle xx. És important que com a professorat guieu en tot moment l'alumnat en l'elecció de personatges, tenint en compte la complexitat, en molts casos, de trobar informació fluida sobre el període, en especial, de dones.

Un cop tinguem la selecció, aquest bloc us dona les passes bàsiques per a la redacció d'una biografia. Aquí creiem que és molt interessant l'opció d'incloure dones de **moviments del món actuals** per connectar els processos històrics del passat i el present emmarcades en el concepte de resistència. Podem encarar les biografies com a textos breus amb conceptes clau sorgits de les reflexions prèvies un cop treballades algunes de les 12 biografies del BLOC II i els documentals del BLOC I.

Aquesta tasca pot ser un pas previ de cara a acabar treballant-ho de manera global com a classe. Exposant i comentant la feina feta o agrupant les diverses biografies en un **llibre-col·lecció**, en format **pòdcast** o en una petita **exposició de dones** amb imatges i mapes sobre les dones treballades a classe. La idea és que la classe pugui veure la tasca feta pel grup de manera amena. Aquesta exposició és pot concebre com vulguem; una proposta curiosa seria fer-ho com a homenatge en un format semblant a una llamborda de memòria (**Stolperstein**)¹, però enfocada en la resistència, on incloure una breu frase, adjectius que definissin aquella biografia.

Stolpersteine' de Sally i Julia Mendel a l'església de Santa Agatha Dülsen, Alemanya. (Font: Wikipedia. CC BY-SA 4.0 DEED.)

¹ Els **Stolpersteine** són petits monuments (llambordes) creats per l'artista alemany Gunter Demnig en memòria de víctimes del nazisme. L'objectiu de l'artista és fer aturar els vianants mentre llegeixen el nom de la persona i quin va ser el seu destí. *Com es deia? Quan va néixer? Quan va morir? On vivia? On i quan fou deportada?* Cada llamborda és única i es fa a mà de manera especial, precisament, com a gest de respecte i humanitat que vol contrastar amb l'exterminació industrialitzada dels nazis.

Per saber-ne més: <https://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/stolpersteine/>

Una altra opció davant la dificultat d'escollir personatges reals és tractar els conceptes desitjats treballant un **petit relat de ficció** basat en una biografia triada (existent o no). Podem proposar a l'alumnat, un cop completats els dos blocs anteriors, que creïn o donin forma a la seva pròpia resistent en el conflicte que considerin (actual o no).

Tornant a les **claus per redactar una biografia**, les passes per fer-ho podrien ser:

1. Selecció de figures històriques o familiars:

Permet a l'alumnat triar una figura històrica que els interessi. Pot ser una personalitat política, artista, científica, esportista o qualsevol altra figura rellevant.

També podem plantejar dones concretes en relació amb la temàtica a treballar i que s'esculli entre les diverses propostes (havent-les treballat prèviament el professorat, per ser conscients de les facilitats d'accés a la informació).

2. Investigació: Proporcionar a l'alumnat recursos com llibres, articles i recursos en línia perquè investiguin la vida de la persona escollida. Animeu-los a buscar informació sobre la infància, l'educació, els esdeveniments importants i les contribucions significatives de la persona seleccionada.

3. Organització de la informació: Ajuda'ls a estructurar la informació en categories com cronologia, esdeveniments clau, influències, etc. Poden utilitzar eines com mapes geolocalitzats o esquemes per visualitzar millor la informació.

4. Esborrany inicial: Hem de redactar un esborrany inicial de la biografia utilitzant la informació recopilada. Podem fer-ho individualment o en grup. Fomenta la inclusió d'anècdotes interessants per donar vida a la narrativa. Revisem plegats els escrits, per donar peu a la retroalimentació constructiva a través del debat.

5. Versió final i presentació oral: Un cop tenim la biografia, podem presentar-la. En cas d'haver-la fet de manera grupal, podem dividir-ho en etapes de la seva vida, conceptes clau i com ha estat el procés per arribar-hi. En cas que sigui per grups, permet a l'alumnat conèixer i aprendre sobre més figures. Ho podem fer en els diversos formats proposats.

Estructura de les biografies

L'estructura d'una biografia pot variar segons el propòsit i el context, però, en general, sol seguir una seqüència lògica que narri la vida de la persona d'una manera comprensible i interessant. Cercar informació per a una biografia pot ser una tasca fascinant i educativa. Aquí tens una estructura bàsica que pot ser útil:

1. Introducció: Un paràgraf introductori que capti l'atenció del lector. Pot incloure informació sobre la data i el lloc de naixement i altres detalls rellevants.

2. Infància i joventut: Explora els primers anys de la vida de la persona, incloent-hi detalls sobre la seva infància, la família i l'entorn. Què va influir en la seva formació i el seu desenvolupament?

3. Educació i formació: Destaca els anys d'educació i formació. On van estudiar? Quins van ser els seus interessos acadèmics? Van tenir mentors o influències significatives?

4. Esdeveniments clau: Presenta els esdeveniments més importants de la vida de la persona en ordre cronològic. Poden ser èxits professionals, canvis importants o moments decisius.

5. Contribucions i realitzacions: Dedica una secció a les principals contribucions o realitzacions de la persona. Quins èxits o avenços han estat notables?

6. Desafiaments o adversitats: Inclou informació sobre els desafiaments i adversitats que la persona va afrontar al llarg de la vida i com va superar-los.

7. Llegat i impacte: Examina el llegat de la persona i com va influir en el seu àmbit d'activitat o en la societat en general. Quin impacte va tenir i com és recordada?

8. Conclusió: Un resum final que subratlli els punts més destacats de la vida de la persona i pot incloure una reflexió sobre la seva importància.

9. Referències: En cas que s'hagin utilitzat fonts específiques, inclou una secció de referències bibliogràfiques per acreditar la informació.

Per a la cerca d'informació podem recórrer a institucions, llibres, articles i persones. Algunes de les fonts que hauríem de tenir en compte perquè la nostra biografia estigui ben fonamentada són:

- 1. Recerca en llibres i articles:** Es busca en llibres biogràfics, monografies o articles escrits per autors experts que hagin investigat a fons la vida de la persona en qüestió.
- 2. Consulta d'arxius:** Es revisen arxius històrics, biblioteques especialitzades i centres de recerca que puguin contenir documents i materials rellevants sobre la persona. Podem trobar documents o fotografies sobre el tema que ens interessa.
- 3. Cerca d'entrevistes a testimonis:** Es busquen entrevistes amb testimonis directes o persones que hagin viscut aquell període i que puguin aportar detalls valuosos; en aquest cas, sobre la resistència.
- 4. Visionament de documentals i pel·lícules:** Algunes biografies han estat adaptades a documentals o pel·lícules, i poden oferir informació visual i entrevistes que complementin la recerca.
- 5. Visita als espais relacionats amb les seves vides:** Si la persona va viure en un lloc específic, es pot visitar aquest lloc per obtenir més informació i comprendre el context històric i cultural en el qual va viure.
- 6. Contacte amb associacions de memòria:** Es contacta amb col·lectius o organitzacions dedicades a la memòria històrica i la investigació sobre la resistència antifeixista per obtenir suport i informació.
- 7. Utilització de recursos en línia:** S'aprofiten recursos en línia, com bases de dades, portals d'història i pàgines web d'institucions acadèmiques, per obtenir informació accessible a través d'internet.

GLOSSARI

Resistència: La resistència, en un context històric, es refereix a moviments o grups que s'oposen activament a una ocupació, a un règim autoritari o a una opressió. Durant la Segona Guerra Mundial, per exemple, la resistència va ser crucial en diversos països ocupats pels nazis, com França, on els membres de la Resistència lluitaven clandestinament contra l'ocupació alemanya. També es va manifestar en altres conflictes i situacions, com la resistència antifranquista a Espanya o moviments resistents en països sotmesos a règims autoritaris. La resistència pot prendre formes diverses, incloent-hi tàctiques guerrilleres, sabotatge i accions de protesta civil.

Gènere: Es refereix a la relació d'homes i dones basada en la identitat, les condicions, les funcions i les responsabilitats —segons han estat construïdes i definides per la societat i la cultura— assignades a un sexe i l'altre. Per tant, el gènere no és estàtic ni innat, sinó que adquireix un sentit, tenint en compte una base sociocultural, al llarg del temps.

Maquis: Els maquis eren guerrillers que formaven part de la resistència armada antifranquista a Espanya durant la postguerra (1939-1952). Aquesta guerrilla rural clandestina operava principalment en zones muntanyoses i boscos, desenvolupant tàctiques de lluita guerrillera contra el règim franquista. Els maquis duïen a terme sabotatges, atacs sorpresa i altres accions per oposar-se a la dictadura. Molts membres del maquis havien lluitat prèviament a la Guerra Civil Espanyola i van continuar resistint-se contra la repressió del règim fins a la seva desarticulació a mitjans dels anys cinquanta.

El terme *maquis* també es va fer servir per descriure els guerrillers francesos que van operar durant i després de la Segona Guerra Mundial, particularment durant l'ocupació alemanya i la resistència contra el nazisme. Aquests maquis francesos es van mantenir en la clandestinitat, especialment a les zones rurals i muntanyoses, i van portar a terme accions de sabotatge, recopilació d'intel·ligència i altres activitats de guerrilla per oposar-se a l'ocupació nazi. La seva resistència va ser fonamental per a l'alliberament de França i va contribuir a minar l'ocupació alemanya durant aquest període.

Libération: La *libération* és un terme que significa 'alliberament'. En el context històric, especialment durant la Segona Guerra Mundial i després, fa referència al procés de l'alliberament de territoris ocupats per forces enemigues,

sobretot l'alliberament de França de l'ocupació nazi. En el marc específic de la Resistència francesa, la *libération* representa la fase on els esforços de la resistència i les accions aliades van conduir a l'alliberació de ciutats i regions ocupades, la qual cosa va marcar la fi de l'ocupació alemanya a França i la restauració de la sobirania del país. Aquest període és recordat com un moment crucial en la història de la Segona Guerra Mundial i la resistència antinazi.

El **guerriller** de la Resistència francesa era un combatent que participava en la resistència armada contra l'ocupació nazi durant la Segona Guerra Mundial. Aquests guerrillers, coneguts també com a maquis, portaven a terme operacions de sabotatge, recopilació d'intel·ligència i activitats de guerrilla en zones ocupades per les forces alemanyes. Operaven de manera clandestina i s'ajuntaven per formar grups de resistència que van tenir un paper crucial en l'alliberament de França. La seva valentia i el seu sacrifici van contribuir de manera significativa a la derrota del nazisme a Europa.

Grups de guerrillers: El guerriller antifeixista durant el règim de Franco era un individu que, després de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), continuava la lluita contra la dictadura franquista mitjançant activitats guerrilleres i d'oposició clandestina. Aquests guerrillers operaven principalment en zones rurals i muntanyoses, i buscaven minar l'autoritat del règim i promoure la resistència antifeixista. Utilitzaven tàctiques com l'amagament, la propaganda i, ocasionalment, accions armades. La seva lluita va perdurar fins als anys cinquanta, quan la repressió del règim va intensificar-se, cosa que va portar a la detenció o execució de molts d'aquests guerrillers antifeixistes.

Partisans: Els partisans eren membres d'un moviment de resistència armada o guerrillera que lluita contra una ocupació militar, un règim autoritari o una força invasora. Aquest terme va guanyar popularitat durant la Segona Guerra Mundial, quan els partisans van emergir com a combatents de la resistència contra les forces d'ocupació nazis a diversos països d'Europa.

El terme *partisà* també s'ha utilitzat en altres contextos històrics, com ara els moviments de resistència durant la Guerra Freda o altres conflictes internacionals. Els partisans podrien ser vistos com a defensors de la llibertat i la independència, lluitant contra les forces que intenten subjugar o oprimir les seves comunitats.

AGE: L'Agrupación de Guerrilleros Españoles (AGE) va ser una organització antifeixista activa durant la postguerra espanyola. Formada per guerrillers que continuaven la resistència contra el règim franquista, l'AGE va operar en zones rurals i muntanyoses. Aquest grup va desenvolupar tàctiques guerrilleres per lluitar contra l'opressió i la dictadura. Amb l'objectiu de restablir la democràcia i les llibertats perdudes, l'AGE es va enfrontar a la repressió del règim fins als anys cinquanta, quan molts dels seus membres van ser detinguts o executats. La seva lluita representa la persistència de la resistència antifeixista a Espanya.

AGLA: L'Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó (AGLA) va ser una organització guerrillera activa durant la postguerra espanyola. Formada per membres de les forces republicanes que van lluitar contra el feixisme, l'AGLA va continuar la resistència en la clandestinitat després de la Guerra Civil. Operant en les zones muntanyoses de Llevant i Aragó, lluitaven contra el règim franquista amb tàctiques guerrilleres. Aquesta agrupació va tenir un paper significatiu en la lluita antifeixista fins als anys cinquanta, quan va ser reprimida pel règim amb detencions i execucions per part, principalment, de la Guàrdia Civil.

Deportació: La deportació es refereix al trasllat forçós de persones d'un lloc a un altre, generalment amb una finalitat específica i sovint en circumstàncies difícils o coercitives. Durant la Segona Guerra Mundial, la deportació va ser utilitzada pels nazis com a part de la seva política de persecució i extermini. Els nazis van deportar milions de persones, principalment jueus, als seus camps de concentració i d'extermini. Aquest acte brutal va formar part de l'Holocaust, un dels episodis més foscos de la història, on moltes persones van ser sotmeses a condicions inhumanes i, sovint, van ser assassinades. La deportació també s'ha utilitzat en altres contextos per reprimir oposició política o ètnica.

Col·laboracionistes: Els col·laboracionistes, en un context històric, són aquelles persones o grups que van cooperar amb una força ocupadora o un règim enemistat amb el seu propi país o interessos. Durant la Segona Guerra Mundial, el terme es va fer notable amb els que van col·laborar amb les forces alemanyes i altres forces de l'Eix que van ocupar diversos països europeus. Aquesta col·laboració podia prendre formes diverses, des de la participació directa en governs col·laboracionistes fins a l'ajuda en la repressió de la resistència i la identificació de comunitats perseguides.

El Règim de Vichy es refereix a l'estat col·laboracionista que es va establir a França després de la seva derrota davant Alemanya nazi el 1940, durant la Segona Guerra Mundial. El règim estava encapçalat pel mariscal Philippe Pétain i la seva administració tenia la capital a Vichy. Aquest govern va col·laborar amb l'ocupació alemanya i va implementar polítiques antisemites i autoritàries. El Règim de Vichy va durar fins a la *libération* de França el 1944. Després de la guerra, Pétain va ser condemnat per traïció.

Les "columnes" durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) eren unitats mòbils de milicians i milicianes que es van formar a partir de diverses organitzacions polítiques i sindicals per unir-se a la lluita contra els insurrectes. Aquestes columnes eren flexibles, amb una estructura descentralitzada, i es van mobilitzar des de diverses regions cap al front per oposar-se al cop militar. Les columnes tenien una diversitat ideològica, amb la participació de comunistes, anarquistes, socialistes i altres grups. Aquestes unitats van tenir un paper clau en la resistència republicana contra les forces franquistes fins a la creació de l'exèrcit popular.

Les xarxes d'evasió, també conegudes com a línies d'evasió, van ser unes operacions clandestines durant la Segona Guerra Mundial que ajudaven persones a fugir de les zones ocupades pels nazis. Aquesta xarxa implicava diverses rutes i punts de contacte gestionats per resistents i aliats que ajudaven els evasors a travessar les fronteres cap a territoris lliures. A més d'ajudar els soldats aliats abatuts, les xarxes també van salvar civils perseguits pel règim nazi, incloent-hi jueus i altres grups perseguits. Les persones que participaven en aquesta tasca arriscada eren conegudes com a evasors o guies de la resistència.

El terme **enllaç** es referia a la figura d'una persona que actuava com a nexa o connector entre diversos grups o membres d'una organització de resistència. Aquests individus, coneguts com a enllaços o *courriers*, tenien la funció de transmetre informació, coordinar operacions i establir comunicació entre diferents cèl·lules o unitats de resistència. Eren essencials per mantenir la cohesió i l'eficàcia dins del moviment de resistència, assegurar la transmissió segura d'informació i facilitar la coordinació d'activitats encobertes. La seva tasca era particularment perillosa, ja que podien ser objectius d'espionatge i repressió per part de les forces enemigues.

Un **correu** (en francès, *courrier*) era una persona designada per transportar missatges, documents o altres materials entre membres o grups de la resistència. El correu tenia la responsabilitat de lliurar la informació de manera segura i eficient, mantenint la clandestinitat i la seguretat de les comunicacions. Era una tasca particularment perillosa, ja que aquestes persones podien ser víctimes d'espionatge o podien ser capturats per les forces enemigues, la qual cosa posava en perill la informació i la seguretat de tot el moviment de resistència.

El terme **chantier** es pot referir a un taller o lloc de treball. En aquest context, es podia utilitzar per descriure llocs clandestins on els membres de la resistència duïen a terme activitats com l'elaboració de propaganda, la impressió de documents, la preparació d'explosius o altres operacions secretes. Aquesta terminologia reflecteix l'ús de codis i eufemismes per mantenir la clandestinitat i la seguretat de les activitats de la resistència davant de les forces d'ocupació alemanyes i els col·laboradors francesos.

Exili: L'exili republicà espanyol es va produir com a resultat de la derrota de la República durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i l'establiment de la dictadura franquista sota el comandament de Francisco Franco. Després de la guerra, molts simpatitzants republicans, intel·lectuals, activistes i altres persones van fugir d'Espanya per evitar la repressió i el perseguiment polítics. Aquests exiliats es van dispersar arreu del món, amb destinacions com França, Mèxic i la Unió Soviètica, entre d'altres, buscant refugi i continuant la seva lluita contra la dictadura des de l'exterior. L'exili va deixar una empremta profunda en la diàspora espanyola i en la història del segle xx.

Camps de refugiats: Després de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), molts espanyols que van fugir del règim franquista es van dirigir a França per cercar-hi refugi. Els espanyols republicans i altres grups afectats per la dictadura de Franco es van veure obligats a abandonar Espanya. A França, molts van ser confinats en camps de refugiats, on van viure en condicions precàries. Aquesta situació es va intensificar durant la Segona Guerra Mundial, quan els nazis van ocupar França i molts espanyols republicans van ser arrestats i internats en camps. Després de la guerra, alguns van optar per quedar-se a França, mentre que d'altres van continuar la diàspora cap a altres destinacions. Aquest període va ser testimoni de les dificultats i les lluites dels exiliats espanyols que cercaven refugi a França.

Segona Guerra Mundial: La Segona Guerra Mundial va ser un conflicte global que va tenir lloc entre el 1939 i el 1945. Va involucrar la majoria de les nacions del món, incloent-hi totes les grans potències, organitzades en dues aliances o bàndols principals: els aliats i l'Eix. Les causes del conflicte es van originar en les tensions polítiques, econòmiques i territorials de l'època d'entreguerres. El conflicte va ser desencadenat per la invasió alemanya de Polònia el setembre del 1939. La guerra va veure una sèrie d'esdeveniments dramàtics, incloent-hi la *Blitzkrieg* alemanya, l'ocupació nazi, l'Holocaust, la batalla d'Anglaterra, el teatre del Pacífic i les bombes atòmiques a Hiroshima i Nagasaki. Va acabar amb la rendició incondicional de l'Eix el setembre del 1945. La Segona Guerra Mundial va ser el conflicte militar més gran de la història, amb milions de morts i conseqüències duradores en la geopolítica mundial.

Gestapo: Força de la policia secreta nazi creada el 1933. Controlada per Heinrich Himmler des del 1934.

Camps de concentració: Els camps de concentració nazis eren instal·lacions de detenció durant la Segona Guerra Mundial, creades pel règim nazi a Alemanya i els territoris ocupats. Aquests camps es van utilitzar per detenir, explotar i, en molts casos, exterminar grups considerats "indesejables" pel règim, com ara jueus, romanís, homosexuals, discapacitats i dissidents polítics. Les condicions eren inhumanes, amb treball forçat, privació de drets bàsics i execucions massives. Auschwitz, Dachau i Bergen-Belsen són exemples coneguts de camps de concentració nazis, que simbolitzen la brutalitat i l'horror de l'Holocaust.

Francisco Franco (1892-1975) va ser un militar espanyol i dictador que va dirigir Espanya des de la victòria dels insurrectes durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) fins que va morir. Comandant suprem de l'Estat, va establir una dictadura autoritària que va durar fins al 1975. Franco va centralitzar el poder, va reprimir les identitats regionals i va imposar un règim conservador. La seva mort va conduir a la restauració de la monarquia i la instauració de la democràcia a Espanya.

Adolf Hitler (1889-1945) va ser el líder del Partit Nacional Socialista Alemany dels Treballadors (Nazi) i va governar Alemanya entre el 1933 i el 1945. Va dirigir el Tercer Reich i va instaurar un règim totalitari. Hitler va promoure ideologies racistes i antisemites, i va liderar l'expansió militar alemanya.

que va conduir a la Segona Guerra Mundial (1939-1945). La seva política genocida va provocar l'Holocaust, amb milions de víctimes. La derrota nazi el 1945 va portar al seu suïcidi a Berlín.

Philippe Pétain (1856-1951) va ser un militar francès i polític que va guanyar notorietat durant la Primera Guerra Mundial com a comandant en cap francès. No obstant això, va passar a la infàmia com a col·laborador amb l'ocupació nazi a França durant la Segona Guerra Mundial. Després de la derrota francesa el 1940, Pétain va formar un govern col·laboracionista a Vichy. La seva administració va cooperar amb els nazis i va implementar polítiques antisemites. Després de la guerra, va ser condemnat per traïció.

CNT: La Confederación Nacional del Trabajo és una organització anarcosindicalista espanyola. Fundada el 1910, va ser un actor destacat en la vida política i sindical durant la Segona República Espanyola (1931-1939) i la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). La CNT va defensar l'abolició de l'estat i la propietat privada i va promoure l'autogestió obrera. Durant la guerra, va participar activament en la resistència antifeixista, però va afrontar tensions amb altres forces republicanes. Després de la guerra, va ser reprimida durant la dictadura franquista, tot i que va continuar existint clandestinament.

PCE: El Partido Comunista de España (PCE) és un partit polític espanyol que va ser fundat el 1921. Va tenir un paper destacat durant la Segona República Espanyola (1931-1939) i la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). El PCE va ser part de les forces republicanes que es van oposar al cop d'estat militar liderat per Francisco Franco. Després de la Guerra Civil, el PCE va continuar existint clandestinament sota la dictadura franquista fins a la seva legalització a la transició espanyola. Ha estat un actor rellevant en la política espanyola, especialment en el context democràtic postfranquista.

PSUC: El Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) va ser un partit polític actiu durant el segle xx a Catalunya. Fundat el 1936, durant la Guerra Civil Espanyola, el PSUC va ser una coalició de forces antifeixistes, incloent-hi comunistes, socialistes i republicans. Va tenir un paper important en la resistència contra el feixisme i la dictadura franquista. Després de la guerra, va continuar operant en la clandestinitat fins a la transició espanyola, quan va ser legalitzat. Va ser un actor rellevant en la política catalana, especialment durant la

postguerra i el període de transició cap a la democràcia.

FAI: La Federación Anarquista Ibérica (FAI) va ser una federació anarquista activa a Espanya durant la Segona República i la Guerra Civil. Fundada el 1927, la FAI va defensar principis anarquistes i va tenir una influència significativa dins del moviment anarquista. Malgrat no ser una organització de masses, va participar en accions directes i va influir en el moviment obrer i la resistència antifeixista. Va ser un actor rellevant en el panorama polític i social de l'època.

UR: La Unió de Rabassaires va ser una organització agrària i sindical creada a Catalunya a principis del segle xx. Fundada el 1901, tenia com a objectiu la defensa dels drets dels pagesos i la millora de les seves condicions de vida i de treball. Va ser pionera en la lluita per aconseguir la propietat col·lectiva de la terra i va promoure la redistribució de la propietat agrària. La Unió de Rabassaires va ser una part important del moviment obrer i agrari català abans de la Guerra Civil Espanyola.

BIBLIOGRAFIA

COMPLEMENTÀRIA

AGUADO, Francisco. *El maquis en España, su historia.* Madrid: Ed. San Martín, 1975.

ALCALÁ, Emencio. *Germán. Memorias de un guerrillero. El maquis en la Sierra de Cuenca.* Cuenca: Fundación de Cultura Ciudad de Cuenca, 2002.

ALEGRE, David. *Colaboracionistas. Europa occidental y el nuevo orden nazi.* Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2022.

BALDISSARA, Luca. "Guerra absoluta y guerra total, guerra civil y guerrilla. Genealogías de las guerras del siglo xx". Dins **ALEGRE, David; ALONSO, Miguel; RODRIGO, Javier (coord.),** *Europa desgarrada. Guerra, ocupación y violencia, 1900-1950.* Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2018, p. 49-79.

BARCELÓ, Amadeo. *¡Viva el maquis! Tres las huellas de maquis, guerrilleros y clandestinos en el bajo Aragón.* Saragossa: Los Libros del Agitador, 2015.

BARTOV, Omer. *El ejército de Hitler: Soldados, nazis y guerra en el Tercer Reich.* Madrid: La Esfera de Libros, 2017.

CABRERO, Claudia. *Mujeres contra el franquismo (Asturias 1937-1952).* Vida cotidiana, represión y resistencia. Oviedo: Ediciones KRK, 2006.

CALVET, Josep. *Pallaresos deportats als camps nazis.* Tremp: Garisneu Edicions, 2022.

Català, Neus. *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles.* Barcelona: Col·lecció de Memòria Oral, Memorial Democràtic, 2015.

CREUS, Jordi. *Dones contra Franco.* Badalona: Ara Llibres Edicions, 2007, p. 149-174.

FERNÁNDEZ, Arnau. *La guerra partisana en España (1936-1952).* Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2022.

G. REIGOSA, Carlos. *Fuxidos de sona. Foucellas, Gardarrios, Piloto, César Ríos, Gómez Gayoso, Mario de Languillo, Gafas.* Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1989.

MARÍN, Alberto. *Espanoles en la resistencia francesa 1940-*

1945. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.

MARTÍNEZ, Odette. "Los testimonios de las mujeres de la guerrilla antifranquista de León-Galicia (1939-1951)". Dins **AROSTEGUI, Julio; MARCO, Jorge (ed.),** *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España 1939-1952.* Madrid: Los Libros de la Catarata Editorial, 2008, p. 313-328.

MAZOWER, Mark. *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-1944.* Londres: Yale University Press, 1993.

MICHANS, Marta; PALLAROL, Iris. *Pel forat de l'altre món.* Autoedició a càrrec de l'Associació Merakimú, 2021.

MORENO, Francisco. *La resistencia armada contra Franco. Tragedia del maquis y la guerrilla.* Barcelona: Crítica, 2001.

ORTIZ, Jean. *Rojos. La gesta de los guerrilleros españoles en Francia.* Caracas: Ed. El Perro y la Rana, 2012.

RODRÍGUEZ, Ángel. *As vidas de Enriqueta Otero Blanco.* Lugo, Fundación 10 de Marzo, Colección Estudios n. 3, 2002.

RODRIGO, Javier. *Hasta la raíz. Violencia durante la guerra civil y la dictadura franquista.* Madrid: Alianza Editorial, 2008.

RODRIGO, Javier. "La guerra al civil. La España de 1936 y las guerras civiles europeas (1917-49)". Dins **RODRIGO, Javier.** (ed.), *Políticas de la violencia. Europa, siglo xx.* Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2014, p. 145-190.

RODRIGO, Javier; ALEGRE, David. *Comunidades rotas. Una historia global de las guerras civiles, 1917-2017.* Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2019.

ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis.* Barcelona: Edicions 62, 2017.

ROMEU, Fernanda. *El silencio roto. Mujeres contra el franquismo.* Barcelona: El Viejo Topo, 2002.

ROMEU, Fernanda. *Más allá de la utopía: Agrupación Guerrillera de Levante.* Ciudad Real.

SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos.* Lleida: Editorial Milenio, 2006.

YUSTA, Mercedes; PEIRÓ, Ignacio. *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas. Resistencias femeninas en la España moderna y contemporánea.* Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2015.

YUSTA, Mercedes. "Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión", *Arenal: Revista de Historia de Mujeres*, 12:1 (2005), p. 5-34.

YUSTA, Mercedes. "Hombres armados y mujeres invisibles. Género y sexualidad en la guerrilla antifranquista (1936-1952)", *Ayer*, 110 (2018), p. 285-310.

ANNEX

12 BIOGRAFIES DE DONES RESISTENTS

Carme Casas Godessart

(1921-2013)

“Maria Elisa”

Font: Fundació Cipriano García

Carme Casas Godessart va néixer el 25 d'abril del 1921 a Alcalá de Gurrea (Osca). Pocs mesos després, la seva família es va traslladar a Ayera, un poble proper. Amb 13 anys, es va tornar a mudar, aquest cop a Almacelles, perquè al seu pare, mestre de professió, el van traslladar allà. Arran de la formació del pare i la ideologia republicana imperant a la família, Carme Casas es va criar en contacte directe amb l'escola moderna, i el seu pare va ser el seu primer professor. El 1935 va iniciar els estudis de batxillerat en un institut de Lleida. Allà va iniciar la seva militància a les Joventuts Socialistes Unificades (JSU) amb només 15 anys. Va poder estudiar fins a tercer curs, però el quart ja no el va poder començar per l'esclat de la Guerra Civil, dos mesos abans que comencés el curs. En aquell moment, Casas era a Almacelles amb la família passant l'estiu.

Un cop començada la guerra, Carme Casas va iniciar els estudis d'infermera de guerra, organitzats per la Generalitat de Catalunya, però va haver d'interrompre'ls per la pressió de la seva mare. Com que no podia exercir d'infermera, es va apuntar a un programa de les JSU en què es visitava i s'acompanyava els joves malalts i ferits de l'hospital de Lleida. També va formar part del programa Padrines de guerra, que, mitjançant la correspondència epistolar amb joves destinats al front, buscava donar escalf als soldats i mantenir-los alta la moral.

El setembre del 1937, l'activitat acadèmica es va reactivar, i Casas va poder tornar a Lleida. El març del 1938, amb l'avanç de les tropes revoltades, la família es va desplaçar a Vilanova i la Geltrú. El seu pare, Jesús, va ser nomenat per la Generalitat responsable d'una colònia de nens a Girona, on, al cap d'un temps, també es va traslladar la seva dona, Nieves, i dues de les seves filles, Consuelo i Montse. Carme Casas es quedaria sola a Vilanova amb la intenció d'acabar els estudis.

Amb l'arribada de les tropes franquistes, la família, que estava separada, va iniciar el camí de l'exili. Casas va haver de fer aquest camí amb els seus companys i altres estudiants des de Manresa cap a Figueres, tota sola i sense gairebé roba d'abric. “El tren ja venia ple de baix, i agafar la gent que va pujar a Figueres, anàvem així, ‘como sardinas en cubo’, sense maletes, sense companys, sense sapiguer (sic) on anava, pensant: ‘I els pares? I a on aniré?’ Però pensant: ‘Si marxés podràs tornar, però si et quedes, podràs sortir...?’”

En paraules de la seva filla: “I allà va perdre el contacte amb tots els companys i va perdre la maleta, l'equipatge, tot. I es va trobar en un tren cap a França, sola. Quan va arribar a França, llavors va ser acollida pels francesos, va estar visquent (sic) en diversos llocs, ella es va involucrar amb les tasques polítiques que hi havia en aquell moment”. Va arribar fins a Arràs, al departament de l'Aube. Gràcies al Partit Comunista Francès, seria localitzada pel seu pare. Carme Casas va aconseguir retrobar-se amb els seus pares i les seves germanes, i tots van quedar internats al camp de Sanch Èli d'Apcher. Però hi estarien molt poc temps, ja que el govern francès, a conseqüència de la Guerra Mundial, va decidir desfer-se d'alguns dels camps de refugiats existents i reagrupar els espanyols en menys espais. Segons aquesta normativa, els Casas van ser traslladats al camp de Langònha, on van estar fins al febrer del 1940. Quan Jesús va ser reclutat pel govern francès i enviat a la Línia Maginot com a treballador, les dones de la família també van abandonar el camp, i van buscar un pis al poble. Mentre Carme, la seva mare i les seves germanes feien tot el possible per sobreviure, Jesús aconseguia esquivar una detenció alemanya al front, i reunir-se novament amb la família.

A partir d'aquell moment, i ja el 1941, va començar la col·laboració de tots els Casas en el treball de reorganització política dels espanyols a França. Segons la seva filla, “mentre era allà, va conèixer el meu pare, que el meu pare era un militant del PCE, el meu pare va venir a Espanya per reorganitzar el partit comunista i tota la lluita de maquis i així. I la meua mare va vindre l'any 1944, si no recordo malament, i era perquè estava perseguida per la Gestapo”.

Fins a Langònha es va traslladar un dia Leandro Saún, responsable de l'organització de grups guerrillers al sud de França, amb la intenció de mantenir una reunió amb Jesús Casas i analitzar les possibilitats organitzatives existents a la zona de la Losera, el Gard i l'Ardecha. Poc temps després d'aquella visita, Carme va ser responsabilitzada de la reorganització de la joventut en aquesta zona, activitat que va compatibilitzar amb la d'enllaç de la resistència. Totes dues activitats van suposar diverses trobades amb Leandro, que acabaria sent el seu company de vida. Durant l'ocupació

alemanya, es va convertir en una de les responsables més joves de la reorganització contra els nazis a la zona del Llenguadoc. Coneguda amb el sobrenom de Maria, fou objectiu de la Gestapo.

El setembre del 1943, Leandro va passar a Espanya travessant la frontera mentre fugia de la Gestapo. I Carme ja no en va saber res més. Ella va continuar amb les seves tasques d'enllaç de la resistència a França. Un dia d'abril del 1944, la seva mare la va alertar que l'estaven buscant. Ella va abandonar Langònha tan ràpid com va poder, va arribar a Nîmes i des d'allà va emprendre un viatge fins a la zona minera de Gardana. Amb la Gestapo trepitjant-li els talons, el partit la va fer tornar a Nîmes per dirigir-se a Perpinyà i després tornar a Espanya.

La nit de Sant Joan del 1944, Carme travessava els Pirineus entrant a Espanya sota el pseudònim d'Elisa i amb un grup de nou persones. Arribant a Figueres, el grup va ser albirat per la Guàrdia Civil, detingut i conduït a la presó de Girona durant un mes. Un cop alliberada, Carme Casas va intentar contactar amb Leandro per saber on era.

Li van fer saber que Leandro es trobava "treballant a Torrero", i això significava que havia estat detingut i es trobava complint condemna a la Presó Provincial de Saragossa. Carmen no s'hi va pensar dues vegades i es va traslladar fins a Saragossa per buscar-hi feina i poder atendre Leandro. Com que en aquells moments no tenien una situació de parella legalitzada, per anar-lo a veure a la presó va fer-se passar per Consuelo Saún, germana de Leandro. Casas va començar a moure's per impedir que la condemna a mort del seu company s'acabés executant. Va viatjar a Madrid, va interposar recursos i va buscar gent que tingués influència per poder-lo ajudar.

Arran de la seva activitat clandestina a l'interior, fomentada gràcies als contactes que feia a la presó quan anava a visitar a Leandro, Elisa s'havia convertit en una dona molt buscada per la Brigada Político-Social i finalment va ser detinguda, torturada i empresonada per alta traïció, maçoneria, espionatge i comunisme. Durant la seva estada a Madrid, ella i més de cent camarades havien estat delatats. Va passar quasi dos anys a la Prisión Habilitada de Predicadores.

El juny del 1945, Leandro va ser traslladat a la presó de Tarragona per ser jutjat en aquesta ciutat. Així doncs, quan Carme va sortir en llibertat el 1948, va viatjar fins a Tarragona. Allà començaria de nou la seva activitat de visites contínues a la presó i d'enviar cartes a autoritats eclesiàstiques i militars amb la finalitat de suavitzar la condemna del seu company. Mentrestant, va continuar treballant i va començar a estudiar infermeria. Això li va permetre entrar a treballar a la clínica del Dr. Monegal.

El 3 de maig del 1953 Leandro va sol·licitar a la direcció de la Presó Provincial de Tarragona permís per contreure matrimoni en aquest establiment amb ella, permís que els va ser concedit el 29 de maig. Així doncs, quan Leandro va sortir en llibertat, la seva situació de parella ja estava legalitzada. Un cop ell va estar en llibertat, acabarien tenint dos fills, Rosa Nieves i Leandro. Carme Casas va ser una de les poques militants dones que va ajudar a reorganitzar el PSUC els anys de plom més durs de la clandestinitat, amb Leandro. El 1967, treballant com a infermera a l'Hospital Joan XXIII de Tarragona, va participar en la fundació de les primeres Comissions Obreres.

Als anys seixanta i setanta, mentre treballava a l'Hospital Joan XXIII de Tarragona, va fer d'enllaç sindical. Amb la mort de Franco, Casas va continuar molt lligada al PSUC i a CCOO, i va militar a Iniciativa per Catalunya Verds (ICV). Va dedicar els últims anys de vida a divulgar la memòria democràtica als més joves, i va ser una de les fundadores de l'associació Les Dones del 36. L'any 2002 la Generalitat de Catalunya li va concedir la Medalla al Treball President Macià. Carme Casas va morir el 26 de novembre del 2013 a l'edat de 92 anys.

Carme Gardell García

(1891-1945)

“Carme Bartolí”

Maria del Carme Gardell García va néixer el 6 de maig del 1891 a Setcases (Girona). Filla de Carola García i Jaume Gardell, es va casar amb Joan Bartolí, amb qui acabaria tenint quatre fills: Jaume, Sabina, Josep i Hermínia. A causa de les dificultats econòmiques de la família, van haver d'emigrar a Vallmanya (França), població amb un fort sector miner.

Amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial, ella i la seva filla Sabina Bartolí, de poc més de 20 anys, van començar a donar suport a diversos moviments de la resistència local contra l'ocupació nazi. La zona muntanyosa en la qual vivien, el mas Cabanats, era ideal per als maquis, i allà van poder acollir, alimentar o curar guerrillers quan va fer falta. L'amo del mas era el militar i polític Abdon Robert Casso que vivia a París i que, des del setembre del 1940, estava enrolat en la resistència francesa. A més, la seva filla Sabina estava casada amb Jovino González García, *Cubino*, que era amic i la mà dreta de René Horte, mestre del poble i militant comunista. Abdon Casso i Horte havien creat el 1941 la xarxa d'evasió Sainte Jeanne, que facilitava l'evasió de belgues que volien passar a Espanya. Així, no era d'estranyar la seva vinculació amb moviments locals de resistència com Combat, Franc-tireur i Libération Sud.¹ En paraules de la seva filla Sabina, “la gente dice que hacíamos la Resistencia [...] Nuestra detención, conjuntamente con el propietario de la casa en que vivíamos, un francés, un señor francés, fue motivada por una actitud que a mi madre y a mí nos parecía tan natural que ni siquiera se nos pasó por la cabeza que estábamos formando parte y colaborando con la Resistencia francesa contra el ocupante nazi”.

En un primer moment, la família només es dedicava a alimentar, allotjar o amagar alguns dels seus membres, però de mica en mica el mas Cabanats es va convertir en un punt logístic fonamental per a passadors, fugitius, maquis i agents d'informació de la xarxa Cometa. “Con condiciones tan oportunas de nuestra casa y nuestro apoyo material, pues, además con nuestros pobres recursos los alimentábamos, podían seguir con sus otras preocupaciones organizando la lucha armada por las montañas pirenaicas”. “Amagaven homes dels maquis, els donaven menjar, els curaven quan arribaven ferits. Tot això ho feien aquestes dones perquè,

Font: Amical de Ravensbruck – Arxiu Miquel Peral

d'una manera natural i espontània, anaven sense embuts, col·laboraven amb els que elles intuïen que tenien raó. No havien inventat cap nom a la seva acció, ho feien i prou”, escrivia Montserrat Roig a *Els catalans als camps nazis*. La seva filla, coneguda com a Sabine Gonzalez, amb el cognom de casada, va continuar involucrant-se cada cop més i es va incorporar a les xarxes Darius, Sabot i, fins i tot, a l'organització de l'Armée secrète.

René Horte havia aconseguit fugir al juny d'una batuda contra ell, i des de llavors s'havia instal·lat a Cabanats. Amb tanta activitat, una denúncia anònima va provocar que la policia de Vichy irrompés al mas. En el moment en què van ser detingudes, tenien a casa Horte, mestre francès; un antifeixista belga, i un republicà espanyol. Tal com explica Montserrat Roig, “les dues dones es van enfrontar a la policia de Vichy i es van posar davant de la porta impedit-ne l'entrada a la casa. Van rebre molts cops, però van aconseguir que els tres resistents poguessin fugir per darrere”. La policia es va emportar Carme i Sabina, i va deixar Hermínia amb la nena Raimunda.

Les dues dones van ser portades a la presó dels Banyes d'Arles i Palaldà, on van ser separades dels seus marits. Des de llavors, van passar per diverses presons franceses, com Arle, Perpinyà i Compiègne, i van ser sotmeses a durs interrogatoris. El 31 de gener del 1944 les van enviar en direcció al camp de concentració de Ravensbrück, juntament amb Louise Horte, dona del mestre francès, en un dels transports més massius de resistents catalanes, entre les quals hi havia Neus Català i Alfonsina Bueno. Les condicions del tren van ser inhumanes: sense finestres, més de vuitanta persones per vagó, sense lavabos i només podent menjar un cop en gairebé quatre dies. Finalment, el 3 de febrer del 1944 van arribar a Ravensbrück i van ser registrades amb els seus noms de casades, Carme Bartolí, matriculada amb el número 27046 i Sabine Gonzalez, amb el 27156.

¹ Els Moviments Units de la Resistència (MUR, Mouvements unis de la Résistance) van consistir en la unificació, el gener del 1943, dels tres grans moviments de la resistència que actuaven a la zona sud de França durant l'ocupació nazi. Combat, Franc-tireur i Libération Sud s'unirien sota el comandament de Jean Moulin.

*El camp era un glop de nit,
lluny de tot i entre carenes.
La Carme s'està morint;
el seu plany es perd per sempre.*

*El camp era un glop de nit:
al nord, fum; vers el sud, cendres.
— Així jo no vull morir,
lluny dels cels i les arbredes.*

*La Coloma, que la sent,
a poc a poc s'hi arrossega.
Diu, mentre l'estreny ben fort,
dolços mots a cau d'orella.*

*El camp era un glop de nit,
lluny de tot i entre carenes,
lluny de tot i entre carenes,
lluny, lluny.*

Al cap de poc temps, arran de l'alta activitat resistent, les forces d'ocupació van acabar castigant el poble de manera exemplar. El 2 d'agost del 1944 va tenir lloc el fet conegut com la massacre de Vallmanya. El poble sencer va patir la venjança nazi i va ser destruït totalment. Els habitants que no van poder fugir van ser assassinats o deportats.

Mentrestant, les duríssimes condicions del camp, la fam, els maltractaments i el fred van delmar la salut de les presoneres. Carme acabaria morint de tifus el 15 d'abril del 1945, quan tan sols faltaven quinze dies per a l'alliberació del camp per part de l'exèrcit roig. En les dures paraules de Montserrat Roig, "ningú més gran de 40 anys no podia sobreviure a la deportació". En aquell moment Carme en tenia 53. Va aconseguir resistir un any i dos mesos. "Agonitzant, l'entaforaren en un munt de cadàvers que sempre hi havia entre dues barraques. A la pila, encara hi ha cossos que es mouen. Dues franceses la reconeixen i, a la nit, sota el llum dels reflectors i amb el perill d'ésser descobertes, l'arrosseguen fins a la seva barraca. Allà, entre penombres i el silenci, morirà als braços d'una altra catalana, la lleidatana Coloma Seró. La Coloma, en sentir crits en català, es va apropar per socórrer-la, veient que era massa tard, s'hi quedà parlant amb ella per fer-la sentir més a prop de casa".

Sabina Gonzalez la va sobreviure i encara va patir dos trasllats més: al camp de Flossenbürg i al de Helmbrechts, on va ser obligada a treballar en la fabricació de municions i peces per a l'exèrcit alemany. Coloma Seró,² la dona que va donar una "bona mort" a Carme Gardell es va guardar l'aliança de casada de la presonera i la va acabar entregant en persona a la família.

El moment de la mort de Carme seria convertit en cançó en el moment en què Montserrat Roig el va narrar a la seva amiga, Marina Rosell, que en va compondre els versos. Actualment, aquesta cançó és un himne i es canta cada any en els diversos homenatges d'amicals i associacions per la memòria democràtica, com l'Amical de Ravensbrück.

² Coloma Seró Costa (1912-1996) va ser una mestra republicana, primera regidora de l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès. A l'exili va passar per Argelers i va lluitar a la resistència. Va ser deportada als camps de Ravensbrück i Bergen-Belsen, d'on seria alliberada el 1945.

Conxita Grangé i Beleta

(1925-2019)

“Conxita Ramos”

Font: Conseil departamental de l'Haute-Garonne

Conxita Grangé i Beleta va néixer el 6 d'agost del 1925 a Espui (Lleida). Filla de Maria Beleta i Josep Grangé, era la setena de vuit germans. Arran d'una greu malaltia de la seva mare, els pares la van portar a França amb només 2 anys; allà en van tenir cura els seus oncles materns, Jaume Beleta i Elvira Ibarz, que havien emigrat per problemes econòmics l'any 1925 amb la seva filla, Maria Castelló.

Amb l'esclat de la Guerra Civil i amb només 11 anys, els oncles van tornar a Catalunya. La seva cosina, Maria, els va acompanyar durant un any, abans de retornar a França. A Catalunya, el seu oncle, que tenia experiència com a constructor, va treballar principalment en tasques de manteniment als aeròdroms militars de la República, principalment fortificant els camps d'aviació de Tortellà i Balaguer. Amb la derrota i la por de la repressió, van iniciar el camí de l'exili. La seva tia Elvira i ella serien separades del seu oncle i portades al camp de refugiats del Pas de Calais, fins que les van autoritzar a tornar al sud a Gudàs i finalment a Varilhas, on vivia Maria amb el seu marit, Joseph Ferrer, i els seus tres fills. Allà es van poder retrobar tots. En aquell moment, Conxita Grangé només tenia 14 anys.

Un cop reunits a França i amb la invasió nazi durant la Segona Guerra Mundial, el seu oncle, Jaume Beleta, es posarà al servei de la resistència francesa, que en aquell moment s'estava organitzant en guerrilles amb estructura militar al sud de França. Tot i que hi estaven representades totes les tendències polítiques, serà el Partit Comunista d'Espanya (PCE) el que organitzarà grups secrets de guerrillers sota el nom del XIV Cos de Guerrillers Espanyols (nom del cos que havia participat practicant la guerra de guerrilles durant la Guerra Civil) i dirigits en un primer moment per Jesús Ríos, primer cap nacional dels guerrillers espanyols. Sota l'alt comandament hi havia les brigades i les seccions. A l'Arieja, concretament, hi actuava la 3a Brigada.

El seu oncle, enrolat a la resistència, va aconseguir obrir un negoci d'explotació forestal al Col de Py. A partir del 1941, aquesta era l'original solució del PCE per camuflar militants i preparar-se per dur a terme operacions militars. Les “empreses d'explotació forestal” eren espais on els militants vivien amb les seves famílies i hi treballaven com a llenyataires o carboners dissimulant l'activitat política, espais que s'acaben convertint en punts de suport logístic dels guerrillers. Als que duïen a terme aquesta pràctica

se'ls anomenava *chantiers*.¹ Conxita fa referència a aquesta situació: “En el Ariège, en abril de 1943, los colaboracionistas estuvieron viendo lo que allí ocurría y sabían que existían maquis; habían grupos organizados en Rieu de Pelle-Port, en Ariège; a 4 km, en Varilhes, teníamos un *chantier* que se llamaba La Caramille, y más arriba otro que se llamaba Le Baulou y más tarde el del Col du Py”.

Quan el seu oncle va ser descobert i va haver de fugir cap a Andorra perseguit per la Gestapo, les dones de la família es van implicar encara més en la resistència i en la 3a Brigada a partir de l'abril del 1943. “Durante algún tiempo todo estuvo desorganizado y fue entonces cuando, al cabo de un tiempo, vinieron a pedirnos si podíamos continuar la lucha que mi tío había llevado. Ayudamos a todos los camaradas que vinieron [...] fuimos integradas a la 3ª Brigada de guerrilleros. Mi tía Elvira, mi hermana María [així es refereix a la seva cosina, amb la qual es va criar des dels 2 anys] y yo. Llamadas la familia Veleta”.

Van continuar amb l'explotació forestal exercint d'enllaç dels guerrillers del Col de Py i des de casa seva a Peny, s'encarregaven d'evadir soldats aliats a través dels Pirineus, transportar paquets i establir contactes entre els diversos grups de guerrillers. La Conxita hi fa referència al seu testimoni: “María y yo íbamos a los maquis de enlace, sobre todo el Col du Py; mi prima y yo siempre estuvimos en la ferme de los Veleta, recibíamos los partes y la propaganda, cartas algunas veces, órdenes de misión, que llevábamos a ciertos jefes maquis”.

A les 9 del matí del 24 de maig del 1944, després d'una batuda de la Milice Française² i un tiroteig a casa seva, seran detingudes. En aquells moments, tenien a casa un grup del

¹ El *chantier* és el maquí camuflat als *tajos* (llocs de treball) que amaga armes, subministraments o persones.

² La Milícia Francesa (Milice Française) va ser una organització paramilitar convertida en exèrcit oficial, creada el 30 de gener del 1943 pel govern de la França de Vichy amb suport de l'Alemanya nazi, i se li va donar l'objectiu de combatre la Resistència francesa i així alleujar les funcions de les Schutzstaffel (SS) i la Sicherheitsdienst (SD).

Cos de Guerrillers que havien de fugir cap a la frontera, entre els quals Jesús Ríos, que seria ferit greument. Les Beleta serien interrogades amb severitat a la presó de Foix i després entregades a la Gestapo a la presó de Saint Michel de Tolosa. Conxita fa referència a les tortures: “Los alemanes nos pegaron unos bastonazos para hacernos hablar [...] con un látigo nos hacían unos interrogatorios terribles [...] Mi preocupación principal era que no me martirizasen mucho y que no hablase, pues, si bien conocían a los dos primeros maquis, el del Col du Py lo ignoraban; yo tenía el culo negro como un hígado”. Tot i les tortures, cap d’elles va desvelar informació sobre les seves activitats ni sobre els seus companys. “Van ser dos dies de dolor i d’amenaques d’afusellament, però les tres dones es van mantenir en la versió que havien acordat quan ningú les sentia: els guerrillers havien anat a casa seva perquè els rentessin i els sargissin la roba; elles no sabien res ni coneixien ningú.” De Tolosa les van derivar a Bordeus per a la seva deportació a bord del “tren fantasma” el 30 de juny del 1944.

El denominat “tren fantasma” va ser uns dels últims transports que van desplaçar persones cap als camps de concentració nazis. S’inicia un trajecte que segons els plans nazis havia d’arribar al camp de concentració de Dachau tres dies més tard. Aquest comboi va iniciar el trajecte desplaçant en camions els reclusos al camp de Vernet d’Ariège fins a Tolosa. Una vegada allà, se’ls van unir els presos de la presó de Saint Michel i una vintena de dones que procedien de camps pròxims, entre els quals també hi havia altres espanyols. El comboi va partir el 3 de juliol del 1944 de Tolosa amb 750 deportats, dels quals 221 eren espanyols, però va acabar arribant a Dachau un 28 d’agost del 1944, 54 dies després que sortís. Els constants bombardejos per part dels aliats, així com els intents de sabotatge del maquis per alliberar els presoners van entorpir el trajecte, marcat per avanços i retrocessos en unes condicions deplorables. La fam, la set i les condicions generals del tren eren inhumanes, i encara van empitjorar amb les aturades de dies a l’estiu. Els vagons no tenien reixes de respiració, i estaven saturats de gent que no tenia espai per fer les seves necessitats ni per seure, i que estaven pràcticament sense menjar ni beure. A això se li sumà que, a causa dels atacs, que van aconseguir aturar el tren en alguns trams, els presoners haguessin de fer front a llargues caminades i canvis de tren sota la repressió brutal a la qual ja estaven sotmesos.

El 26 d’agost del 1944 entraven finalment a Alemanya (i cinc dies després, França era alliberada). El 28 d’agost arribaven a Dachau, on Conxita va ser registrada al camp amb el número de sèrie 93887. Les ocupants del tren serien les úniques dones integrades al sistema repressiu de Dachau, ja que els comandaments nazis no sabien si podrien acabar sent transferides a Ravensbrück. Tot i això, una setmana després van emprendre novament el camí i, finalment, el 9 de setembre del 1944, van ser internades a Ravensbrück, al

barracó 22, on les van separar perquè se les havia registrat amb els cognoms de casades. A Conxita se li va assignar el número 62480. En paraules seves: “Al contrario que el campo de Dachau, que era un poco más alegre. Había bandas de flores. Bien seguro que yo no vi el interior del campo, solo vi la entrada y el comedor de los oficiales, pero en Ravensbrück todo era siniestro, el camino de piedras, el campo negro, el águila enorme, llegamos cerca de las 18 de la tarde. Al bajar de tren, dos filas de SS, sentado en un sillón de mimbre mirándonos a todas. Total, nos miraron los dientes, dos o tres veces nos hicieron el mismo ceremonial, a pelo todo el mundo”.

Entre les duríssimes condicions dels camps que relata, també farà referència a un episodi concret: “Tuvimos una temporada terrible de disentería, provocada por la mala comida; atacó a todo el mundo. Hay que comprender en qué estado estaríamos 500 mujeres con una diarrea terrible y con cuatro váteres solamente. Había excrementos por todas partes; muchas no tenían tiempo de bajarse de la cama, pues eran camas de tres pisos, o sea que caía por el suelo o encima de las deportadas. Esto llegó 2 veces en 10 días de intervalo, es la única vez que se limpió la barraca a fondo [...] El día de descanso se cambiaba el equipo, pero descanso era poco, pues nos hacían pasar horas interminables de Appellplatz, o nos dejaban fuera de la barraca con la excusa de la desinfección, pero las que tenían que hacerlo se pasaban el día escondidas, riendo y al entrar encontrábamos la suciedad como antes”.

Al cap de poc temps, les Beleta serien de nou derivades a un *kommando* a Oberschöneweide, una barriada de Berlín, on havien de treballar dia i nit amb altres dones. Compartirien *kommando* amb Generosa Cortina. Fabricaven i controlaven material d’aviació a la fàbrica Henkel. Però aprofitaven per sabotejar-lo: “Yo debía controlar las piezas, pero hacíamos sabotaje. Lo hacíamos todas. Me dieron muchos bastonazos y me cortaron el pelo al rape. De 650 mujeres quedamos sólo 115”. Aquí s’acabaria separant de la seva cosina, que es va posar malalta i va ser retornada a Ravensbrück. Quan la fàbrica va ser bombardejada va morir un 80 % del *kommando* i elles van aprofitar per escapar-se. Va ser un breu moment de llibertat, en què Conxita va viure el plaer indescriptible de tornar a tastar el que li va semblar una gran delícia: una mica de pa amb margarina i embotit. Però les SS les van tornar a agafar, i com que les barraques estaven destruïdes, les van tancar durant tres dies. Les supervivents van ser tancades en un soterrani infecte, sense llum ni aire i amb aigua regalimant per les parets, d’on únicament sortien deu minuts al dia. Després, el 14 d’abril, data que Conxita recordava al seu testimoni, van ser transferides al *kommando* de Köpernick, on treballaven cavant trinxeres a Sachsenhausen, un camp mixt on hi havia pres l’antic president del Consell de Ministres espanyol Francisco Largo Caballero.

A mesura que s'apropaven les tropes aliades, les SS van iniciar una de les conegudes com a marxades de la mort, en què qualsevol pres que no pogués seguir era assassinat allà mateix. Una de les nits, abans de fugir, les SS van metrallar tots els deportats que van poder, i es van salvar Conxita, Elvira i una colla de companyes que s'havien refugiat sota un arbre: “Nosotras, de 85 mujeres que salimos del campo, quedábamos 22”. Van vagar fins que, primer els soviètics i després els nord-americans, les van ajudar: “Nos dimos cuenta que estábamos solas y que nuestros verdugos se habían escapado”. Serien trobades, doncs, primer per soviètics i després per nord-americans, que les retornarien, no sense dificultats, a França, passant pels Països Baixos, Brussel·les i Lilla.

Allà Conxita es retrobaria amb la família de la seva cosina María i amb el seu oncle Jaume, que havia tornat d'Andorra. Finalment, i gràcies a un telegrama, van poder retrobar María a París poc abans que morís. Conxita defineix aquell moment amb duresa: “Estaba completamente desconocida [...] era un esqueleto viviente [...] había sido envenenada por las aguas del campo de Bergen-Belsen. Como había tantos montones de cadáveres se declaró el tifus. Los últimos días, las aguas de aquel campo se envenenaron. A pesar de su estado, conservaba toda su lucidez”.

El Nadal del 1946, Conxita es casarà amb Josep Ramos, al qual coneixia de la seva etapa de guerriller. Per això, a ella se la coneixerà també com a Conxita Ramos, amb el cognom de casada. Conxita Grangé ha rebut nombroses distincions per part de la República Francesa, com ara la Legió d'Honor i la Medalla de la Resistència. En els darrers anys de la seva vida, Conxita va desenvolupar una tasca impagable de transmissió de la seva experiència als joves, i també guiant grups pel *Musee départemental de la résistance et de la déportation* (Museu de la Resistència i la Deportació) de Tolosa de Llenguadoc. El 2019, després de la mort de Neus Català, es va convertir en la darrera supervivent catalana dels camps d'extermini nazis; la van homenatjar per primer cop a Catalunya el 26 de juliol del 2019. L'homenatge va ser organitzat per l'Ajuntament de la Torre de Capdella, el seu poble natal, i el Memorial Democràtic, amb la participació de l'Amical de Ravensbrück. Va morir a Tolosa el 27 d'agost del 2019 a l'edat de 94 anys.

Cristina Zalba Rodis

(1909-2001)

“Cristina Delòs Solà”

Cristina Zalba Rodis va néixer el 7 de maig del 1909 a l'Hospital Clínic de Barcelona. L'endemà va ser abandonada, i la van dur a la Casa de la Maternitat, on un jutge va decidir els seus cognoms. En un primer moment, la va acollir una família de Setcases (Ripollès), que l'alletaria i se'n faria càrrec fins a 5 anys, moment en què la mare de la família va morir i no es van poder continuar ocupant d'ella. Aleshores, gràcies al rector del municipi, va ser acollida i finalment adoptada per la família Delòs-Solà, de Sant Joan de les Abadesses (Ripollès). El matrimoni Delòs-Solà, al cap d'uns anys va tenir una filla biològica, Rosita, i això va fer que Cristina passés de ser la nena de la casa a ser la criada. Anys més tard, a 10 o 11 anys, Rosita va morir a conseqüència de les complicacions d'una apendicitis.

El 1922, a 13 anys, Cristina començà a treballar a la colònia tèxtil Llaudet, també anomenada del Pagès, a Sant Joan de les Abadesses. Allà va tenir la seva primera experiència sindical: es va unir a la CNT. L'any 1934, a 25 anys, es va casar amb Enric Sala Planella, natural de Sant Pau de Segúries (Ripollès). El març del 1935 va néixer en Joan, el seu primer fill.

Amb l'esclat de la guerra, i mentre el seu marit anava al front (on va combatre a la batalla de l'Ebre amb l'exèrcit de la República), ella va haver d'entomar les adversitats de l'època tota sola. Va aconseguir tirar endavant aprofitant els seus coneixements d'herbolaris i ungüents per ajudar els veïns i veïnes. Va destacar en la interrupció d'embarassos no desitjats. Mentrestant, continuava treballant a la colònia Llaudet. La seva neta, Sònia Sala, la defineix com “una dona molt poc convencional, amb molta empena i resolutiva, gens submissa al marit i amb molt criteri propi. Estava acostumada a tenir veu i vot, a casa”. Va treballar a la colònia fins al 8 de febrer del 1939, quan, durant la retirada de les tropes republicanes, la fàbrica va ser incendiada i dinamitada.

Després de la guerra, el marit va patir la repressió i va ser presoner del camp de concentració d'Igualada, d'on va ser alliberat a principis del 1940. En tornar a Sant Joan les Abadesses no s'adaptava a les feines del tèxtil i això va fer que l'octubre del 1940 la família acabés marxant a treballar al mas La Sala com a masovers, al municipi d'Oix (Garrotxa). Allà viurien amb els seus tres fills, els seus pares adoptius i un treballador mosso, Joan Camps Solà, cosí de Cristina, que havia tornat a Catalunya després de l'exili a França per

Font: Arxiu Familiar Delòs-Solà

ser militant del PSUC sota el nom fals de Joan Solà Pujol. Serà en aquesta nova ubicació, aïllada i fronterera, on els esdeveniments duran Cristina Zalba a donar suport als maquis i la resistència antifranquista.

El 31 de desembre del 1944, al mas Puigvert, a Sant Iscle de Colltort (Garrotxa), es va produir una emboscada de la Guàrdia Civil sobre un grup de guerrillers a la recerca de queviures. En aquell enfrontament, va morir el maqui anomenat Palau i un altre guerriller anomenat Crispín va rebre un tret al genoll dret. Del tercer component del grup no se n'ha sabut mai res, però tot fa creure que va aconseguir fugir i travessar la frontera cap a França. Crispín, tot i la ferida, va poder fugir cap a la muntanya. Es tractava d'integrants del 19è grup de l'Agrupación de Guerrilleros Españoles (AGE), el grup Bordoy, infiltrats en una missió per organitzar la resistència armada a Catalunya. Concretament, Crispín era l'àlies del cap del grup, Antoni Figueras Cortacans, de 25 anys.

El 13 de gener del 1945, Crispín va arribar a l'ermita de Santa Bàrbara de Pruneres i l'endemà es va dirigir al mas La Sala, a cinc o deu minuts de l'ermita, per intentar aconseguir menjar i aigua i agafar forces per poder travessar la frontera. Ell mateix escriurà al seu informe del PCE: “La noche anterior había nevado una altura de nieve de 30 centímetros. Ese día hacía mucho frío y yo llevaba cinco días sin comer nada, ni un gramo de pan”. Allà es trobaria amb Cristina, que, veient les seves ferides, no va dubtar ni un instant a intentar curar-lo perquè pogués continuar el camí. Com ell mateix continua dient: “Una vez comido, me curaron la rodilla derecha, me pusieron aceite y luego les dije si me podía quedar a descansar aquella tarde, me dijeron que sí y me pusieron en un corral en el que había conejos con paja, que este corral está debajo de la era de la casa”.

L'endemà, quan Crispín havia de marxar cap a la frontera, el seu estat havia empitjorat significativament i li era impossible caminar. La família de Cristina, amb el seu marit al capdavant, van intentar convèncer-la que no era una bona idea que es quedés al corral, ja que, pel fet de ser un mas fronterer, rebien moltes visites de la Guàrdia Civil, i era molt perillós tenir un maqui amagat. En aquells moments tenien dos fills de 10 i 2 anys i posaven en risc la seva vida. Però ella es va mantenir ferma i, tot i l'oposició del seu marit, i amb l'únic suport del seu cosí (Joan Camps), va aconseguir que Crispín es quedés uns dies més.

A més de trobar-se en una zona fronterera altament vigilada, el que Cristina i la seva família desconeixien era que ja estaven sota la vigilància del règim, ja que, segons consta en uns informes localitzats fa poc, l'any 1946 la Guàrdia Civil els tenia registrats com a "simpatizantes con los elementos izquierdistas y se presume que por dicho lugar pasaron los rebeldes, toda vez que en cierta ocasión fueron encontrados varios macutos en un monte próximo a dicha masía y sus habitantes no se prestan de muy buen grado a cooperar con la fuerza del orden público".

Durant els primers vuit dies, van amagar Crispín al corral. El novè, davant l'avís imminent de la visita d'una dotació de soldats de Franco i de La Falange, van decidir traslladar-lo a un mas proper abandonat, a La Canova. Figueras, al seu informe, explica com Cristina el va defensar en aquest període, intentant retornar-lo al mas La Sala: "En La Canova esta mujer no paró de decir a su familia que no había derecho que me abandonasen, que yo debía ser cuidado y protegido por ellos, y les dijo estas palabras a toda la familia: 'No olvidéis que la lucha de los maquis es por nuestro propio bienestar y para liberarnos del terror cruel de Franco y el fascismo'". Ella també va posar en situació l'Enric, el seu marit, i li va dir: "Si el día de mañana tus dos hijos se encuentran en una situación igual que este muchacho, ¿no agradecerás a las personas que se cuiden de ellos?". Davant l'assentiment del marit, va afegir: "Ellos se juegan la vida por nosotros, bien podemos jugarlos nosotros por ellos". I, finalment, Cristina va dir al marit: "No olvides, Enric, que prefiero ser más viuda de un héroe que mujer de un cobarde". Amb aquests arguments, va aconseguir que al cap de tres dies Antoni Figueras tornés a la casa. A partir d'aquell moment, Cristina i Antoni van congeniar fins a tal punt que el guerriller la definirà com una veritable mare de lluita.

Durant els mesos següents, Cristina el va curar i cuidar en diverses habitacions del mas. El va amagar de veïns curiosos i de la mateixa Guàrdia Civil o de les patrulles de Franco, que molts cops es quedaven a sopar i passar la nit al mas: "Cuando sentía que venían los tricornos y los soldados o algún vecino, me ponía escondido en la alfalfa y hasta que no marchaban no salía del escondite".

Davant de les dificultats per recuperar la mobilitat total de la cama, Figueras explica al seu informe que "durante todo el tiempo que estuve malo, quien me cuidó siempre, poniendo una gran voluntad y coraje y siempre con un cariño de verdadera madre, fue la señora Cristina. Ella se iba cada noche una y dos horas más tarde que los demás a dormir, no sin antes haberme curado la rodilla y haber hecho todo lo que me hacía falta". Al llarg d'aquest temps, Cristina va prendre partit fins al punt d'anar fins a Granollers (Vallès Oriental), on vivien familiars d'ell, per avisar-los que continuava viu. El pare d'Antoni (molt vigilat per la policia ja que teòricament tenia tres fills exiliats per haver lluitat al bàndol republicà) intentava aconseguir-li documentació falsa, però mai ho va aconseguir. La segona muller del pare i el fill que tenien en comú van visitar-lo dues vegades al mas La Sala.

Aquesta situació es va prolongar 508 dies, temps en el qual el maqui va poder recuperar-se parcialment. El juny del 1946 va decidir que havia arribat el moment de fugir definitivament del país cap a França. De nou, serà Cristina qui l'ajudarà a desplaçar-se guiant-lo fins a la frontera, sense l'aprovació del marit. El 7 de juny i després d'una nit caminant sense parar a 50 metres l'un de l'altre, per si un era descobert, van arribar a la frontera. Allà, i segons l'informe de Crispín, ella li va dir: "Un día volveréis y este día será el día de la gloria de la libertad del pueblo español [...] Los guerrilleros sois los mejores hijos de España". Es van acomiadar amb una forta abraçada. Mai es tornarien a veure. Un cop a la Menara (França), Figueras va mantenir la correspondència amb la família uns anys, tot i que les negatives del marit van acabar forçant l'aturada de les cartes amb Cristina, així com amb el mosso del mas, Joan Camps, amb qui s'havia establert una forta relació d'amistat.

Crispín era molt conscient que sense la determinació i l'ajuda de Cristina mai hauria sobreviscut, i va voler deixar-ne constància als informes del PCE, on la va definir com una autèntica heroïna: "La Sra. Cristina Delos, su verdadero nombre Cristina Zalva Rodiz, de 37 años, natural de la Maternidad de Barcelona, durante nuestra guerra de independencia perteneció a la CNT. Mujer de gran valor, que posee un sentimiento humanitario y un corazón de gran madre, muy valiente, y coraje como poseían nuestras gloriosas mujeres, como Agustina de Aragón, Aida Lafuente y Lina Odena y otras; ella ha hecho todo lo que ha estado a su alcance por salvarme la vida".

Pel que fa a la família Sala-Zalba, viuran al mas fins al 1954, quan es traslladaran a Castellfollit de la Roca (Garrotxa) per facilitar l'educació dels fills, molt important per a Cristina.

Cristina Zalva va morir el 21 d'agost del 2001, a l'edat de 91 anys. La seva història d'heroisme i compromís restarà en un injust oblit.

*Fotografia de casament de Cristina Zalba i Enric Sala
Font: Arxiu Familiar Delòs-Solà*

La primavera del 2021, arran de la descoberta de l'informe d'Antoni Figueras, l'Amical Antics Guerrillers de Catalunya va contactar amb la família de Cristina. Els fills i les netes desconeixien la història, ja que únicament ho havia comentat de passada, a finals dels anys vuitanta, a la seva neta Sònia Sala, però sense donar-li'n detalls ni explicacions, només dient-li que no expliqués mai a ningú que havien tingut un maqui amagat, ja que els podien anar a buscar.

Arran de la descoberta, l'any 2022 l'Amical va iniciar el projecte en forma de documental, *508 dies* (2023), que explicarà la història de la Cristina, "una història de valentia protagonitzada per una dona que va lliurar la seva pròpia lluita contra el franquisme, des de casa seva".

La neta i la besneta de Cristina, Sònia Sala i Iona Pujol, en descobrir la història, van emprendre la cerca dels descendents d'Antoni Figueras amb l'objectiu de saber si ells tenien coneixement d'aquests fets i explicar-los el projecte del documental. Això ha permès el retrobament de dues famílies desconegudes però unides per un fort vincle que ha traspassat fronteres, i el reconeixement cap a les filles i els nets d'Antoni Figueras, per la valentia del seu pare i avi.

Elvira Ballesté Naval

(1928-2009)

“Elvireta”

Font: Arxiu familiar Ballesté Naval

Elvira Ballesté Naval va néixer el 30 de novembre del 1928 a Albelda (Osca). Filla d'Elvira Naval i Roque Ballesté, tenia tres germans, Roque, Pilar i Antonio. Ella era la petita, i per això s'hi referien com a Elvireta.

L'esclat de la guerra va sacsejar la vida de la família, i a ella la va agafar amb només 8 anys. En aquells moments, el seu germà Roque estava fent el servei militar a Jaca; va decidir passar-se a la zona republicana i integrar-se a la columna Durruti. A mesura que avança la guerra i la columna acaba sent la 26a divisió sota les ordres de Ricardo Sanz, és el seu germà Antonio el qui s'hi integra, cridat a files. La seva germana Pilar, per la seva banda, serà la responsable d'una colònia d'orfes a Llançà.

Mentrestant, Elvireta continuava vivint a Albelda amb els seus pares, fins que les tropes franquistes van arribar a la zona. A Albelda, com a la majoria dels llocs de l'Aragó republicà, el buit de poder subsegüent al fracàs de la insurrecció i l'arribada de les columnes milicianes des de Catalunya van propiciar la implantació del col·lectivisme. Amb la dissolució del Consell d'Aragó l'agost del 1937, es va desarticular l'estructura col·lectivista en aquesta regió. Al marge de les seves simpaties cap a aquest procés revolucionari, el pare d'Elvireta, Roque Ballesté, que no podia comptar amb el treball dels seus dos fills homes per estar combatent, i que tampoc podia substituir-los fàcilment amb jornalers contractats pel mateix motiu, es va veure abocat a entrar en la col·lectivitat.

El març del 1938, bona part dels veïns d'Albelda parteixen rumb a Catalunya per por de la repressió. Elvireta i els seus pares es traslladen a la població propera de Castellonroi. Segons sembla, el seu germà Roque els havia avisat que la fugida cap a Catalunya era molt perillosa pels bombardejos feixistes constants, però Castellonroi també va ser presa ràpidament per les tropes franquistes. Ja al bàndol insurrecte, i per por de la rapinya de les seves propietats, tornen a Albelda.

Després de l'ocupació per part de les tropes franquistes de l'Aragó republicà, es va iniciar la repressió contra els vençuts. A les 11 del matí del 26 de juliol del 1938, la Guàrdia Civil es va presentar a la seva torre per detenir el pare d'Elvireta. Encara que el seu oncle, José Ballesté, exercia de primer alcalde franquista del poble, per les seves connexions

amb la Falange i el Centre Catòlic, no va poder fer res per aturar la detenció. L'endemà al matí, quan la seva mare es disposava a portar menjar al marit, va veure un cos sortint de la comissaria, del qual va poder reconèixer les sabates: “Vengo a traer el almuerzo a mi marido, aunque creo que ya no le será necesario, porque he reconocido sus zapatos, los zapatos de mi marido, al cual vosotros habéis asesinado”. Tot i que les autoritats van explicar que s'havia suïcidat a la cel·la, l'alçada del recinte no era apta per fer-ho i, a més, el cos va aparèixer fortament colpejat i ple de sang.

Amb la seva mare destrossada, Elvireta, de només 10 anys, va esdevenir el seu pilar. En aquell moment va començar a anar a escola, ja que es van traslladar a viure amb un dels seus oncles. Poc temps després, la seva mare es posaria malalta. La repressió no va aturar-se, i acabaria esquitxant també la mare: la van detenir per, suposadament, ser un enllaç amb el bàndol republicà, ja que les autoritats franquistes van trobar una carta dels seus fills, encara participants en la contesa, dirigida a ella. L'acabarien jutjant en un consell de guerra a Tremp, on va ser condemnada a pena de presó. Durant aquest temps, Elvireta va proveir com va poder la mare a través d'una dona de Lleida que portava menjar a les preses. Amb l'ajuda del seu oncle, va procurar que mai no faltés aquesta ajuda a la seva mare; caminava quilòmetres per arribar a Lleida, si feia falta.

Amb la caiguda de Catalunya, els seus germans van marxar a l'exili. La seva germana es desplaçarà ràpidament a Figueres a retrobar-se amb Antonio, ferit de guerra i abandonat a l'hospital, a qui Pilar aconseguirà rescatar i, amb l'ajuda d'un carretó, portar-lo a la frontera francesa. Ella retornarà a la colònia i serà traslladada amb tots els infants al camp del Pas de Calais. Amb l'ocupació nazi de França, la colònia serà dissolta i la seva germana traslladada a Argelers. Després es va poder retrobar amb els seus germans.

El 1939 Elvireta es va quedar pràcticament sola. A més, va haver d'enfrontar-se a una multa de 15.000 pessetes dirigida al seu pare, per ser simpatitzant de la República, per la nova Ley de Responsabilidades Políticas. Amb només 11 anys, doncs, es va presentar al registre civil de Tamarit per

solucionar la situació. La cancel·lació d'aquesta multa per part d'Elvira va anar acompanyat d'un procés de reclamació institucional molt llarg del qual ella va haver d'erigir-se en part actora, sent encara menor d'edat. El paper dels òrgans amb poder de registre al poble, tant per part de l'Ajuntament com per part de la parròquia local, va tenir un recorregut repressiu específic, en el qual el primer es va negar a crear cap partida de defunció per al cas del pare d'Elvira. Sense acta de defunció, no es podia cancel·lar el deute del pare, i tot el patrimoni que li quedava estava en perill.

El capellà del poble, Juan Fusté Vila, va oferir la solució de crear una partida de defunció en la qual la mort del pare constés com per "causes naturals": van dir que l'havien trobat mort a l'habitació. D'aquesta manera, es podria cancel·lar el deute. Però ella, amb 11 anys, es va negar a signar una mentida. El seu pare no havia mort: l'havien assassinat d'una pallissa. Elvireta no va signar, doncs, al·legant que era menor d'edat, fins que, després d'un llarg procediment i interrogatoris al jutjat de Tamarit, es va cancel·lar la sanció. D'aquesta manera, va poder conservar el patrimoni.

Elvireta tornaria a deixar l'escola el març del 1942, quan la mare es va posar molt malalta i, molt debilitada per la presó, va morir l'any següent de quedar en llibertat, el 1942, per una embòlia. Elvireta es quedava òrfena amb només 14 anys. Davant de les pressions provocades per la repressió als vençuts i la impossibilitat de portar ella, amb els seus oncles, les seves terres molt gravades d'impostos, va lluitar la rebaixa amb les autoritats.

Amb 16 anys va decidir tornar a estudiar, i va anar a les Dominiques de Lleida, on va estar dos anys. Vigilada com estava, el règim sabia que tenia família a l'exterior, i va haver d'organitzar-se gràcies a unes monges que van certificar que es quedava amb elles tot l'any, perquè les autoritats la deixessin travessar cap a Andorra per estar amb unes amigues. Un cop a Andorra, va creuar la frontera i es va reunir amb els seus germans.

Elvireta va tornar a Albelda per esperar els seus germans. Aprofitant l'indult dels pròfugs de Franco, Roque va retornar l'any 1947. Pilar també acabaria tornant per dividir les terres amb els germans a parts iguals, tot i que acabaria marxant novament a París amb la família. Antonio, per la seva banda, no va voler retornar mai.

Elvireta va morir el 2009 amb 81 anys en l'anonimat. La seva neboda, Maria Antònia, va escriure aquest poema en record a ella:

*Sólo quiero abrir
ese silencio tuyo
—ese olvido tan largo
en las memorias—
que en secreto
compartes con tu alma.
Desvelar la verdad
sin miedo alguno.
Hacer justa tu historia
que es de todos.
Devolver su color
al universo
para sentir el alba
y el ocaso.
Miseros los que desgarraron
el sueño de tu infancia
¿Qué quedó entre las manos
de los que asesinaron
a tu padre?
No merecen siquiera una palabra.
Yo he de cantarte a ti;
a tu fortaleza.
Yo he de cantarte a ti.
Tú que sobreviviste al holocausto
y has poblado el futuro
con sonrisas y rosas.
Quiero izar la bandera
del amor que me inspiras.
Ensaltar tu dolor,
que ese dolor
ya es patrimonio mío,
y mostrarlo a los hijos
de la Tierra.
Yo he de cantarte a ti.
Quiero que el mundo te conozca,
Elvira.
Quiero cantar las sombras
para avivar el vuelo
de tus luces.*

Enriqueta Otero Blanco

(1910-1988)

“Maria Das Dores”

Enriqueta Otero Blanco va néixer el 26 de febrer del 1910 a Castroverde (Lugo). Provenia d'una família rural acomodada. El seu pare era d'origen *hidalgo* i tenia fama de tirà; la seva mare, molt més afable, moriria després de donar a llum nou fills. Seria gràcies al seu oncle mossèn que Enriqueta va poder començar a formar-se molt aviat. Va poder cursar estudis de batxillerat al col·legi de La Milagrosa i, després, magisteri. Va exercir per primer cop com a professora a San Cosme de Barreiros (Lugo).

Amb una vocació especial per la cultura i el coneixement, va crear un grup de teatre (O Punteiro do Carriño) per fer-los arribar als diversos pobles i zones rurals (aldees), recorrent A Fonsagrada, Corcoesto, Vilagarcía o Pontevedra. En aquesta primera etapa va estar immersa i compromesa amb diverses activitats culturals, i va exercir de mestra, actriu i directora de teatre. Un cop aprovades les oposicions de magisteri, va mudar-se a Madrid per continuar formant-se com a pedagoga, en l'especialitat de sordmuts. En aquesta ciutat s'acabarà casant.

L'ambient i la cultura de la capital, tan diferents dels de les petites zones rurals de Galícia, la van sacsejar intel·lectualment. Va participar en l'ambient cultural de la República i, molt influïda pels debats polítics i els diversos ambients d'intercanvi d'idees, acabaria integrant-se al Partit Comunista d'Espanya (PCE) el 1936, ja en època de preguerra.

Després de presenciar el cop d'estat a Madrid, no va dubtar a incorporar-se a les milícies populars a la columna de Valentín González González, *El Campesino, del 5è Regiment*. A partir del 21 de desembre del 1936, aquesta columna, composta principalment per militants d'ideologia comunista, seria integrada a l'exèrcit popular com a la 1ª Brigada Móvil de Choque i, posteriorment, com a 10ª Brigada Mixta. A l'exèrcit, acabaria obtenint el rang de comandant, i era coneguda com a miliciana de la cultura. Aquestes són paraules seves: “La cultura no es saber leer y escribir. La cultura es algo más amplio, es saber regirse, conforme a las leyes de la moralidad y de la ética, para poder conducirnos en todo los hechos de nuestra vida, sin andares y sin necesidad de que otros nos orienten por dónde hemos de ir. A unos pocos, los fascistas, les interesa que la inmensa muchedumbre no sepa discurrir por cuenta propia, para que vayan por dónde ellos quieren, que es

Font: Arxiu personal Carmen Pérez

siempre la inducción que hacen conducente al bien de los pocos y al malestar de los muchos. Pero cuando un pueblo sabe de sus derechos y deberes, cuando sabe discernir lo justo de lo injusto, cuando está educado, entonces no son posibles las explotaciones criminales. Este es nuestro ideal, por eso llamamos a la escuela a todos los antifascistas. Eduquémonos todos, camaradas. Seamos humildes, que es ser grandes”.

En paral·lel, va exercir com a coordinadora de l'hospital de Carabanchel amb el Dr. Mariano Gómez Ulla, on ingressaven les milícies ferides en combat. A Alacant, va participar en la creació d'hospitals-escola, i va crear llars d'infants per als fills dels soldats. També va organitzar hotels de descans per a les vídues i acompanyants dels soldats caiguts. Va arribar a exercir com a secretària de la Passionària, Dolores Ibárruri.

Després del cop d'estat de Casado, va ser detinguda i empresonada a Las Ventas. Va organitzar un motí i una fuga de la presó per exigir poder continuar amb la lluita. Un cop acabada la guerra, seria detinguda de nou, primer a Las Salesas amb 2.600 dones més i de nou a Las Ventas. De nou, organitzarà un motí, aquest cop amb ostatges, i es tornarà a escapar de la presó. Després de deambular a la fuga per Madrid, decideix tornar a Galícia fent-se passar per franquista.

A Galícia, l'amagarà un mossèn amic de la família (Manuel Gómez Díaz), però ella no es voldrà conformar a ser una vençuda, i s'integrarà al maquis. Allà articularà i vertebrarà La Terra dos Fuxidos Galegos com a part de la resistència juntament amb Benigno Andrade, *Foucelhas*; José Castro Veiga, *el Piloto*; Ramón Vivero; Julio Neto, o Marcelino Rodríguez, *Marrofer*. Ella adoptarà i utilitzarà el nom de Maria das Dores. Van continuar la lluita contra la Guàrdia Civil, en desplaçaments constants durant set anys, tot i que, un cop acabada la Segona Guerra Mundial, la possibilitat d'una intervenció internacional a Espanya s'anava diluint.

Hi va haver un nou intent policial de capturar-la l'any 1942. Va començar a establir vincles amb els fugitius i amb els antifeixistes de Becerreá, on va col·laborar en una primitiva

estructura guerrillera. Sense contacte amb el PCE fins al 1944, la seva influència política i organitzativa en part de la província de Lugo es va fer sentir en el posterior creixement polític i guerriller de la província.

El 1944 va formar part del comitè provincial de Lugo i l'any següent va mantenir relacions directes amb el PCE. El febrer d'aquell any era responsable de finances i organització. Tot i la caiguda d'alguns quadres, el partit va arribar a comptar a tota la província amb un centenar de militants i una dotzena i mitja de guerrillers.

El seguiment del PC de Lugo i d'Enriqueta Otero es va intensificar a partir de finals del 1945 i principis del 1946. El gener d'aquest últim any, diverses caigudes ja van afectar tota l'estructura provincial, i al febrer van caure fins a una cinquantena de persones vinculades a la resistència.

El 14 de febrer del 1946, una filtració a la policia en què es delatava la seva ubicació causarà una emboscada i la seva detenció. Ella va ser ferida i la van haver d'operar arribant a l'hospital. Però això no impediria que fos brutalment torturada fins al seu judici, al qual va haver d'assistir amb crosses, i on van condemnar-la a mort al Tribunal Militar de la VIII Región Militar. Arran de les pressions internacionals i d'un intent del règim d'integrar-se en un context mundial que estava canviant, li van commutar la pena a 30 anys de presó.

Durant 19 anys passarà per diverses presons de l'Estat, com la d'Amorebieta, Segòvia, Guadalajara (el 1951) i, mesos després, a Alcalá de Henares. En primer lloc, l'octubre del 1946 va ser traslladada a la presó d'Amorebieta i, a finals de novembre, a la de Segòvia, on va passar cinc anys en condicions higièniques, mèdiques, climàtiques i alimentàries deplorables, motiu pel qual va participar en les vagues de principis del 1949, que exigien millores a la presó. L'octubre del 1951 va ser ingressada a la presó de Guadalajara i, mesos després, va ser tancada a la presó d'Alcalá de Henares, on va quedar en llibertat condicional el 1960. La sentència definitiva va haver d'esperar fins al 1965.

Finalment, l'any 1966 va ser posada en llibertat i va retornar a la seva aldea. Quan va sortir de la presó va recuperar part dels béns familiars embargats, en va perdre d'altres i va intentar sobreviure sense poder dedicar-se a l'ensenyament.

El títol li havia estat retirat per les autoritats franquistes, i no va poder tornar a exercir; tot i això, va obrir un llarg contenciós administratiu per ser rehabilitada com a mestra nacional, i ho va aconseguir l'octubre del 1974.

El 1975 se li va assignar una escola de Fontarón, quan li faltava un any per jubilar-se. Durant la seva curta reincorporació a l'educació, va posar en marxa un projecte educatiu anomenat O Carriño, que consistia a transmetre coneixements universitaris a totes aquelles persones que, per falta de mitjans, no podien accedir a aquest nivell d'ensenyament. La seu de la iniciativa ambulant estava en una *palloza* del parc de Lugo Rosalía de Castro.

Enriqueta es va presentar a les llistes al Congrés dels Diputats del Partit Comunista d'Espanya (PCE) a les eleccions constituents del 1977, tot i que no va sortir elegida com a diputada. Amb el temps, s'acabaria distanciant del partit.

Va morir amb 79 anys el 31 d'octubre del 1988 a Lugo. Va ser enterrada envoltada en una bandera republicana reconeguda com a "última guerrilleira galega, a Pasionaria do pobo galego".

Esperanza Martínez García

(1927)

"Sole"

Font: Asociación Archivo, Guerra y Exilio.

Esperanza Martínez García va néixer el 27 d'abril del 1927 a Villar del Saz de Arcas (Conca). Filla d'una família polititzada i d'esquerres, tenia 4 germanes: Amancia, Prudencia, Amada i Angelina. Es van criar principalment amb el seu pare, Nicolás Martínez, ja que la seva mare, Matilde García, va morir durant el part d'Angelina, poc abans que acabés la Guerra Civil.

La seva infància va transcórrer al *caserío* Atalaya, on el seu pare treballava la terra. Havia de caminar 4 o 5 km per anar i tornar a l'escola. La distància, juntament amb les dificultats del pare vidu per cuidar la resta de germanes, va fer que abandonés els estudis. La seva família era republicana i votant del Front Popular; un cop acabada la guerra, ell va decidir donar suport a la resistència.

Esperanza explica com, en un primer moment, pensaven que el seu pare tenia una amant que guardava en secret. "En la almohada de mi padre aparecían dos hoyos cada mañana. Mamá había muerto durante un parto y las chicas sospecharon que podría tener una amante. También faltaba comida, por lo que estaba claro que bajo aquel techo dormía alguien más". Aviat van descobrir que no era una dona, si no un guerriller, el que vivia amagat a la casa. El seu pare, havia decidit ajudar la resistència i feia servir casa seva i el seu pallar com a amagatall de guerrillers. Tot i que en un primer moment va intentar ocultar-ho a les filles per por de la repressió, elles, un cop van saber la veritat, van decidir ajudar.

En aquesta època, Herminio Montero, un republicà enrolat a la guerrilla, va contactar amb el seu pare, que va decidir ajudar-lo. A poc a poc, la casa es va convertir en un punt logístic per a l'Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA). Era l'any 1947, i el dictador Francisco Franco aprovava el Decreto-Ley del Bandidaje y Terrorismo, destinat a combatre l'activitat guerrillera del maquis, que s'havia incrementat des del 1945 davant de la victòria aliada a la Segona Guerra Mundial. Esperanza tenia llavors 19 anys. En aquell moment, exercia d'enllaç, i en paraules seves: "A mí me encargaban cosas los guerrilleros y yo iba a Cuenca capital a comprar lo que me encargaban y lo llevaba a casa; muchas veces se quedaban en casa y otras veces lo recogían y se iban. Siempre que han venido a casa me han encargado cosas y yo me he encargado de ir a Cuenca y comprarles lo que necesitaban. Con una burra, porque entonces no había coches ni nada por allá". L'Esperanza

caminava més de 15 km al dia per anar a comprar a Conca i altres pobles, llocs on no poguessin qüestionar com era que comprava tantes coses i per què.

La germana d'Herminio, Remedios Montero, era molt amiga d'Esperanza, però aquesta mai li havia parlat d'aquests temes per por de la repressió i dels delators. La mateixa Remedios se sorprendrà que la seva amiga fes el mateix que ella, ja que eren diverses les famílies que ajudaven la guerrilla: "Esperanza era una buena amiga mía. Nunca me había dicho nada de ayudar a los del monte, ni yo a ella tampoco. Mi sorpresa fue que un día, hablando, supimos que las dos hacíamos lo mismo: en su casa ellos también les ayudaban". Un cop totes dues van ser conscients de la realitat compartida, van decidir col·laborar en les seves tasques. "Saberlo nos hizo mucho bien, porque nos pusimos de acuerdo y juntas podíamos hacer más cosas. Éramos menos sospechosas". Iniciaven així una col·laboració familiar com a enllaços de l'AGLA en el període més dur de repressió de la Guàrdia Civil a la resistència.

Tot i la clandestinitat de les seves accions, la pressió era cada cop pitjor. Els guàrdies civils es disfressaven de guerrillers i es presentaven als masos fent-se passar per presoners fugats intentant-se comunicar amb la guerrilla. Esperanza va resistir fins al 1949, quan l'assetjament policial ja era molt dur.

La família, molt conscient del que significaria que els detinguessin, no va tenir cap més opció que fugir a la muntanya i integrar-se a una guerrilla que ja estava gairebé desarticulada per culpa de la repressió; les seves vides corrien perill. El pare, Nicolás, seria Enrique. El seu cunyat, Hilario, seria Loreto. Amada seria Rosita. Angelina seria Blanca. La seva amiga Reme seria Celia. Herminio, germà de Reme, que havia estat el primer a marxar, era Argelio. I ella seria Sole. La família Martínez Montero s'enrolaven plegats a l'AGLA. En paraules d'Esperanza: "Me vi obligada a huir para que no me detuviesen y me fusilasen, pero cuando me incorporé a la guerrilla ya se iba a desarticular [...] ¿Mi misión? Salvar la vida y resistir hasta el último momento". Passarà d'enllaç a maquis.

Esperanza parla d'aquells anys com una època duríssima, a causa de les condicions de vida i de les persecucions. Els descriu així: "Aquel tiempo resultó durísimo [...] Por mucho que se diga, el monte no se puede fotografiar. Ibas de un sitio para otro y, cuando menos te lo esperabas, asaltaban el campamento y tenías que salvarte de aquella persecución escondiéndote entre los pinos. Fue terrible". A partir del 1949, "ya era todo solamente de resistencia. En otros momentos había sido más activo, de ir a los pueblos, de hacer propaganda en los sitios y de bastante actividad guerrillera, pero en aquel momento —en el año 49— ya eran momentos más de evacuación de la guerrilla, y si por casualidad había algún asalto al campamento que te pillaba desprevenida, pues había una respuesta de defensa solamente, pero no de ataque, nunca de ataque. En aquel año, eh. Antes sí, pero entonces, no. Sí me vi en un momento en que hubo precisamente un asalto al campamento donde estábamos y hubo muchos tiros y mucha cosa. Una pareja de la Guardia Civil se dio de cabeza con el campamento y allí se empezó unos con otros y otros con unos... Hubo un herido de nosotros y hubo algún herido y algún muerto también de ellos, que luego en el expediente también nos lo han cargado. A la media hora aquello estaba lleno de guardias civiles... Después nos refugiamos en un matorral —a pleno sol, porque era junio o julio; nadie podría pensar que estábamos en matorrales, no era ni monte ni nada...— hasta que llegó la noche y, en comunicación con la guerrilla, nos reagrupamos en un punto de concentración. Siempre había un punto de concentración para, si pasaba algo, ir precisamente al encuentro... Era complicado, eh".

Reme parla a la seva biografia del tracte amb els homes guerrillers: "Nuestra vida en el monte era igual que la de ellos, el macuto siempre a la espalda y el arma dispuesta por si se necesitaba. Afortunadamente, nosotras nunca tuvimos que utilizarla. No había ninguna discriminación ni tratamiento especial por ser mujeres. Teníamos buenos maestros y dábamos clases de capacitación cultural, política y todo cuanto nos pudiera cultivar más y mejor".

Les dones de la guerrilla s'encarregaven de les tasques d'informació, subministrament i cura de la supervivència dels resistents; alhora, es formaven. "La vida era una vida solamente de lectura, de estudio, de reuniones y discusiones políticas, de informarnos de la situación en la medida en que había información a través de la radio cuando se podía, porque había mucha interferencia... Pero a través de todo eso y de los puntos de apoyo que la gente iba a suministrar —los guerrilleros; nosotras no salimos nunca a suministrar, porque la Guardia Civil no podía saber dónde estábamos las mujeres, entonces nosotras no íbamos a ningún sitio a suministrar, pero los hombres sí—, a través de los puntos de apoyo siempre había noticias e información que después se discutía en los campamentos. Era difícil, era complicado:

a veces había comida, a veces no, tenías que estar entre pinos, entre bosques, y solamente así". L'Esperanza es va polititzar i va ingressar al Partit Comunista d'Espanya (PCE) l'any 1950: "Enseguida me hice del partido, porque yo leía documentos, escuchaba mucha información de la lucha guerrillera y del porqué de la defensa de la República, y me llamaba la atención y quería estar en aquella lucha, quería sentirme precisamente cómplice de todo aquello". Les seves germanes també aprendrien a llegir i escriure.

L'any 1951 el seu pare i el seu cunyat van morir en una emboscada de la Guàrdia Civil. Ella i Reme van aconseguir fugir i es van exiliar a París, a casa d'uns comunistes francesos, fins que van rebre ordres del PCE, per al qual continuaven treballant com a enllaços. La seva missió era evacuar guerrillers que encara eren a l'Estat. Segons diu: "El partido me mandó a recoger guerrilleros y me vine a hacerlo [...] Claro que no me arrepiento. No fui engañada, sino que lo hice por voluntad propia. Me sumé a una causa, la defendí y la sigo defendiendo". Però l'operació es va tòrcer i, durant un viatge en tren amb destí a Salamanca, el seu guia va acabar sent un infiltrat. Així va ser com la van detenir el 1952 a l'altura de Miranda de Ebro; Remedios també va caure.

Després de ser torturada, la van sotmetre a dos consells de guerra, a València i a Burgos. Va ser condemnada a vint anys i un dia per "banditaje y terrorismo", i a vint-i-tres anys i quatre mesos per "espionaje y comunismo". Acabarà passant quinze anys a les presons de Burgos, Madrid, València i Alcalá de Henares, on va coincidir amb Reme i la seva germana, Amada. Durant la seva època a la presó, Esperanza va treballar confeccionant uniformes per a la policia amb l'objectiu de rebaixar la seva condemna. Va sortir en llibertat l'any 1967 i es va acabar casant el 1970 a la presó de Saragossa amb Manuel Gil; va ser el primer casament civil a la presó durant el règim franquista. Va estar molt implicada en el Movimiento Democrático de Mujeres de Saragossa.

Ja en democràcia, Esperanza mai deixarà de lluitar per la memòria de la resistència i la lluita antifranquista, i participarà en nombroses associacions i xerrades sobre la qüestió. La seva vida inspirarà el llibre *La voz dormida*, de Dulce Chacón que serà portat a la pantalla gran per Benito Zambrano (*La voz dormida*, 2001).

Generosa Cortina Roig

(1910-1987)

Generosa Cortina Roig va néixer el 19 d'abril del 1910 a Son (Pallars Sobirà). Era filla de Bàrbara Roig i Jaume Cortina. L'any 1925, amb quinze anys i a causa de la situació familiar, va haver d'emigrar a Granges d'Òlt (França), on ja vivia la seva germana Antònia. Allà coneixerà Jaume Soldevila Pich, provinent d'Escart (Pallars Sobirà) i amb el qual s'acabarà casant el 1931. Ja com a matrimoni, la parella es va instal·lar a Tolosa de Llenguadoc, on ell va exercir de mecànic.

Mentrestant, a l'altra banda de la frontera, i per fer front a les penúries econòmiques durant la postguerra a Espanya, els germans de Jaume Soldevila, Ricardo i Joan Soldevila, es van dedicar al contraban a Andorra. Havien participat en la guerra. Joan es va allistar voluntari al cos de carrabiners, i Ricardo, a l'exèrcit de l'aire. Amb el contraban, serien interceptats per la Guàrdia Civil en un dels seus viatges i empresonats a Lleida. A la presó és on coneixerien un home de Sent Gironç (l'Arieja, França), que mesos després, en plena Segona Guerra Mundial i arran de les seves activitats i habilitats amb xarxa de contraban, els faria entrar en una xarxa de correu, la xarxa belga De Jean, que passava dades i informació per compte dels aliats a través de la frontera francesa (Tolosa-Barcelona). Tant Generosa com el seu marit van ser agents de la xarxa d'evasió Françoise i de la xarxa d'informació belga De Jean.

El 1943 es va aconseguir organitzar la que seria coneguda com a Línia SOL, que connectava les ciutats de Barcelona i París, que passava, amb l'ajuda de Generosa i Jaume, per Tolosa. La línia SOL feia referència a les tres primeres lletres del cognom del passador (Soldevila), que es trobava al final de línia, és a dir, que recollia i dipositava els petits paquets a Barcelona. Es tractava d'una xarxa d'informació i d'evasió aliada que, durant la Segona Guerra Mundial, va unir Tolosa de Llenguadoc amb Barcelona, i que estava gestionada per 4 membres d'una mateixa família. Aquestes xarxes es van encarregar d'evadir milers de persones, perseguides pels nazis, des de diversos països europeus ocupats pels alemanys. Els riscos que suposava travessar clandestinament els Pirineus eren molt elevats, i una detenció podia suposar la deportació o l'afusellament. La destinació variava en funció de l'evadit; d'una banda, els consolats aliats d'Espanya i Portugal, i de l'altra, altres persones, com els jueus o els nois francesos, que ho tenien molt més difícil. Un altre exemple són els aviadors britànics i nord-americans, als quals es traslladava fins a Gibraltar mateix. Tot i això,

Font: Memorial Democràtic.

aquestes evasions van ser creades i subvencionades pels serveis secrets aliats, que, a més, proporcionaven armes, papers falsificats i, fins i tot, emissores de ràdio a les diverses cadenes evasives. L'estiu del 1943 la xarxa estava en ple funcionament. Es pot deduir, per la descripció, que la Línia SOL formava part de la Línia Pat O'Leary, una de les més importants en matèria d'evasió, informació i correu al servei de la resistència i els aliats entre el 1940 i el 1944. Estava organitzada pels serveis secrets del Regne Unit i es va especialitzar en l'evasió d'aviadors aliats que queien al territori ocupat de França.

La Línia SOL va funcionar en diverses rutes. Primer Ricardo, José, es desplaçava fins a Barcelona per anar a buscar el paquet al consolat belga i retirar-lo. Des de Barcelona, Ricardo traslladava els paquets fins a la Cerdanya, on els deixava en una casa que feia de bústia. Jaume, *Pablo*, els recollia i el duia fins a Tolosa. Finalment, Generosa s'encarregava de fer el lliurament a una altra agent de la xarxa, una dona de la qual desconecien la identitat. Un cop la ruta de la Cerdanya va començar a ser perillosa, van començar a actuar des del Pallars Sobirà; de nou, Ricardo passava paquets a Escart, on Joan, *Rodrigo*, feia el trajecte des d'Escart fins a Coflens. A Coflens, Joan deixava els paquets en una casa de confiança on els recollien per traslladar-los a Sent Gironç. Un cop allà, Jaume els portava a Tolosa, on Generosa els entregava.

L'abril del 1944, el govern belga, exiliat a Londres, posa en marxa la Missió Roch, l'objectiu de la qual era evacuar agents identificats i personalitats particularment rellevants. L'encarregat, el capità d'aviació belga Charles de Hepcée, ha d'introduir-se a França amb l'ajuda dels germans Soldevila.

Ricardo l'acompanyarà des de Barcelona fins al Pallars Sobirà. Els germans havien previst allotjar-lo en una casa de Son fins que arribés Jaume per portar-lo a Tolosa, però per por de ser descoberts i denunciats per un home del poble amb el qual es troben per mala fortuna decideixen seguir el viatge de seguit.

Arribant a França, un contacte havia de guiar-lo a través del territori, però el va abandonar tot just travessar la frontera. Hecpée va ser interceptat a l'Arieja per una patrulla alemanya. El 22 d'abril del 1944, Hecpée va ser sotmès a un interrogatori dur, i el van empresonar i després afusellar.

Això va provocar el desmantellament per part de les autoritats de la Línia SOL. Un mes després de la detenció, el 15 d'abril, la Gestapo entrava a casa de Generosa i Jaume. El 3 de juliol Generosa era deportada a bord del conegut com a "tren fantasma", que va ser un dels últims transports que van desplaçar persones cap als camps de concentració nazis. S'inicia un trajecte que segons els plans nazis havia d'arribar al camp de concentració de Dachau tres dies més tard. Aquest comboi va iniciar el trajecte desplaçant en camions els reclusos al camp de Vernet d'Arieja fins a Tolosa. Una vegada allà, se'ls van unir els presos de la presó de Saint Michel i una vintena de dones que procedien de camps pròxims, entre els quals també hi havia altres espanyoles. El comboi va partir el 3 de juliol del 1944 de Tolosa amb 750 deportats, dels quals 221 eren espanyols, però va acabar arribant a Dachau un 28 d'agost del 1944, 54 dies després que sortís. Els constants bombardejos per part dels aliats, així com els intents de sabotatge del maquis per alliberar els presoners van entorpir el trajecte, marcat per avanços i retrocessos en unes condicions deplorables. La fam, la set i les condicions generals del tren eren inhumanes, i encara van empitjorar amb les aturades de dies a l'estiu. Els vagons no tenien reixes de respiració, i estaven saturats de gent que no tenia espai per fer les seves necessitats ni per seure, i que estaven pràcticament sense menjar ni beure. A això se li sumà que, a causa dels atacs, que van aconseguir aturar el tren en alguns trams, els presoners haguessin de fer front a llargues caminades i canvis de tren sota la repressió brutal a la qual ja estaven sotmesos.

El 26 d'agost del 1944 entraven finalment a Alemanya (i cinc dies després, França era alliberada). El 28 d'agost arribaven a Dachau, on Generosa va ser registrada al camp amb el número de sèrie 93882. Les ocupants del tren serien les úniques dones integrades al sistema repressiu de Dachau, ja que els comandaments nazis no sabien si podrien acabar sent transferides a Ravensbrück. Tot i això, una setmana després van emprendre novament el camí i, finalment, el 9 de setembre del 1944, van ser internades a Ravensbrück, al barracó 22, on les van separar perquè se les havia registrat amb els cognoms de casades. A Generosa se la va tornar a registrar, ara amb el número de sèrie 65475, escrit en una polsera que va conservar tota la vida. Durant el captiveri, la van obligar a treballar com a mà d'obra esclava en una indústria de guerra alemanya.

Es tractava del *kommando* a Oberschöneweide, una barriada de Berlín, on havien de treballar dia i nit amb altres dones. Compartiria *kommando* amb les Beleta, Elvira, Maria i Conxita. Fabricaven i controlaven material d'aviació a la fàbrica Henkel. Però, com explicava Conxita, també aprofitaven per sabotejar-lo: "Yo debía controlar las piezas, pero hacíamos sabotaje. Lo hacíamos todas. Me dieron muchos bastonazos y me cortaron el pelo al rape. De 650 mujeres quedamos sólo 115". Quan la fàbrica va ser bombardejada va morir un 80 % del *kommando* i elles van aprofitar per escapar-se. Va ser un breu moment de llibertat, però les SS les van tornar a agafar, i com que les barraques estaven destruïdes, les van tancar durant tres dies en un soterrani infecte, sense llum, ni aire i amb aigua regalimant per les parets, d'on únicament sortien deu minuts diaris. El 14 d'abril van ser transferides al *kommando* de Köpelnick, on treballaven cavant trinxeres al camp de concentració de Sachsenhausen, un camp mixt on hi havia pres l'antic president del Consell de Ministres espanyol, Francisco Largo Caballero.

Entre el 19 i el 21 d'abril del 1945, a mesura que s'apropaven les tropes aliades, les SS van iniciar una de les conegudes com a marxes de la mort, en què qualsevol pres que no pogués seguir era assassinat allà mateix. Generosa va ser un exemple de les presoneres dèbils que no podien avançar, però que, gràcies al suport, en el seu cas, de dues espanyoles més, va poder sobreviure aquella llarga travessia. Una de les nits, abans de fugir, les SS van metrallar tots els deportats que van poder, però Generosa, Conxita, Elvira i una colla de companyes que s'havien refugiat sota un arbre es van salvar. "Nosotras, de 85 mujeres que salimos del campo, quedábamos 22". Van vagar fins que, primer els soviètics i després els nord-americans, les van ajudar: "Nos dimos cuenta que estábamos solas y que nuestros verdugos se habían escapado". Els nord-americans les retornarien, no sense dificultats, a França, passant pels Països Baixos, Brussel·les i Lilla.

Generosa acabaria sent repatriada a Tolosa, on es retrobaria amb el seu marit. Allà hi acabaria vivint tota la vida, i hi obriria un restaurant. Per la seva tasca dins de la Resistència va rebre diversos reconeixements per part dels governs francès i nord-americà. L'any 1947 el president dels Estats Units els va concedir la Medal of Freedom, i l'any 1962 Generosa va ser condecorada amb la Croix de Chevalier de la Légion d'Honneur. Va morir el 30 de desembre del 1987. El 2020 la Generalitat de Catalunya va retre homenatge a la seva figura al seu poble, inaugurant senyalització de la xarxa d'Espais de Memòria del Memorial Democràtic al lloc on va néixer, la Casa Moreu.

Hermínia Puigsech Puig

(1926-2013)

“Hermínia Muñoz”

Font: Arxiu família Muñoz-Puigsech.

Hermínia Puigsech i Puig va néixer el 19 de setembre del 1926 a Mataró (Maresme). Filla d'Hermínia Puig i de Ramon Puigsech, va passar la infantesa en una masia de Blanes. La seva escola, a Tordera, era mixta i laica, i s'hi seguia el model de les escoles racionalistes de Francesc Ferrer i Guàrdia.

L'inici de la guerra la va agafar amb només 10 anys. Entre l'abril del 1937 i el gener del 1939, la ciutat de Mataró va patir nou bombardeigs i metrallaments per part de l'aviació legionària italiana i de la Legió Còndor alemanya, amb base a l'illa de Mallorca. Els atacs van causar divuit víctimes mortals i més de mig centenar de ferits. La ciutat també va ser bombardejada en una ocasió per l'aviació republicana, amb el resultat de dos morts i diversos ferits. A mesura que passaven els mesos, els bombardejos feien perillar la vida d'Hermínia. Finalment, amb la seva família marxaran camí de l'exili per por de la repressió; arribaran a França amb el seu germà Ramon i la seva mare el 6 de febrer del 1939.

A França passaran per diversos camps de refugiats: el de l'Aude, primer, i després el de l'Alt Marne. Autoritzades a marxar, per fi es podran retrobar amb el pare. Ramon Puigsech havia estat alcalde de Tordera des del 16 d'octubre fins al 14 de desembre del 1936, en plena fase de reestructuració de les institucions republicanes, després de la desfeta per la insurrecció, sota les tesis d'unitat antifeixista. Va ser alcalde en representació del PSUC, antic militant de la Unió de Rabassaires i formava part del comitè que sorgí al poble amb presència de totes les forces presents al Comitè Central de les Milícies Antifeixistes. Però va acabar dimitint del càrrec per diferències polítiques amb els representants de la CNT i de la FAI, que eren el sector més hegemònic al poble. Després del seu pas per l'alcaldia, va continuar tenint un paper important en la política local, sobretot en l'anàlisi i la defensa dels masovers enfront dels propietaris.¹

A França Ramon Puigsech vivia en una masia a Dalou (l'Arieja). La casa era una base del maquis d'aquells indrets, on una geografia accidentada i de difícil accés amb una gran massa boscosa era el lloc idoni per instal·lar-hi bases guerrilleres. L'existència de moltes explotacions forestals, anomenades *chantiers*, constituïa espais on els militants vivien amb les seves famílies i treballaven com a llenyataires o carboners

per dissimular l'activitat política. Aquests espais s'acaben convertint en punts de suport logístic dels guerrillers.

Bona part dels resistents peninsulars a l'Estat francès es van vertebrar després de l'ocupació al voltant de la Unió Nacional Espanyola (UNE). Fou en els mateixos camps de concentració on es començaren a reorganitzar el Partit Comunista d'Espanya (PCE), el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i la seva branca juvenil, la Joventut Socialista Unificada de Catalunya (JSUC).

Tot i que hi estaven representades totes les tendències polítiques, va ser el Partit Comunista d'Espanya (PCE) el que va organitzar grups secrets de guerrillers sota el nom del XIV Cos de Guerrillers Espanyols (nom del cos que havia participat practicant la guerra de guerrilles durant la Guerra Civil) i dirigits en un primer moment per Jesús Ríos (primer cap nacional dels guerrillers espanyols). Sota l'alt comandament hi havia les brigades i les seccions. A l'Arieja, concretament, hi actuava la 3a Brigada. Aquest XIV Cos de Guerrillers Espanyols va ser el braç armat de la UNE a la zona lliure. La caserna general es va establir a la rodalia de Varilhes.

A inicis del maig del 1944, la UNE decideix canviar el nom de XIV Cos de Guerrillers pel d'Agrupació de Guerrillers Espanyols (AGE), per així deixar clara la seva independència de qualsevol altre moviment de la resistència. A mig maig, l'AGE és vinculada directament a les Forces Franceses de l'Interior (FFI). La col·laboració consistia sobretot a establir una línia de pas per la frontera catalana, xarxes d'evasió.

Hermínia, que en aquell moment tenia 17 anys, es dedicava, com moltes altres dones de la resistència, a proveir aliments, medicaments, subministraments, roba i informació, així com a traslladar paquets i armes entre els diversos punts de suport; aquests *chantiers*, per exemple. Sense aquestes tasques de suport, era ben bé impossible que el maquis sobrevisqués en unes condicions tan adverses i amb milícies de Pétain, alemanys o Gestapo perseguint-los. El XIV Cos de Guerrillers de l'Arieja la reclutarà a la 3a Brigada per fer d'enllaç entre els tres batallons que l'integren i com

¹ Va publicar dos articles a *Justícia Social* el portaveu de la Unió Socialista de Catalunya (USC) el 19/03/1932 i el 16/04/1932 que corresponen als números 37 i 41 de la revista.

a correu entre les altres brigades: la de l'Alta Garona, l'Aude i els Pirineus Orientals. Ella mateixa es definirà així: “Je suis devenue un petit soldat, disponible 24 heures sur 24” (“He passat a ser un petit soldat, disponible 24 hores al dia”). Des del 14 de juliol fins a l'11 de novembre del 1943, la 3a Brigada és responsable de 40 sabotatges a les vies del tren i 60 a les línies d'alta tensió, i de la paralització de la producció industrial a les àrees de Pàmies i Tarascó; en aquesta ciutat, l'1 de maig del 1944 és sabotejada la fàbrica d'alumini, i 4 dies després es repeteix l'atac.

Eren tasques molt perilloses pel control alemany de la zona i per l'extensió del lloc, on l'Hermínia feia fins a 80 km en bicicleta o tren per transportar armes. També, persones des de les estacions fins als punts segurs. En paraules seves: “Tenían un coraje y un valor extraordinario. Recorrían todo el Ariège en bicicleta con los mensajes, escondidos en la tubería del sillín o manillar. A pesar del peligro, jamás vacilaron en cumplir su misión”; “Séraphine y yo íbamos y volvíamos en bicicleta el mismo día porque también nos encargábamos de hacer de enlace con el grupo guerrillero de Toulouse. Los papeles se escondían en el manillar”.

El 1944, va arribar a transportar dues metralladores desmuntades de Tolosa a Vernhòla, cadascuna en una maleta de cartó: “Aquel día llovía, el cartón estaba mojado y las maletas bostezaban, dejando al descubierto su contenido. En la estación de Varilhes no había nadie para recibir a los Maquis, que debían llegar pero se habían quedado bloqueados por un desprendimiento de tierra en la carretera. Así que escondimos las maletas entre los arbustos”.

A més, passava a buscar joves per unir-se a la lluita, i amb contrasenyes molt específiques els havia de guiar sense ser descoberta. En una ocasió, recorda com els seus companys sospitaven que la trobada amb un dels joves fos vigilada pels alemanys. La van avisar i ella va decidir continuar, sabent que hi havia el perill de ser detinguda, amb tot el que comportava, o assassinada pels seus propis companys, que els vigilaven a distància amb granades per si els atrapaven. En cas que fos així, la seva ordre era acabar amb tots, inclosa ella: “Dos guerrilleros estaban escondidos en un arbusto a cierta distancia. En caso de que me atraparan los alemanes, su función era lanzar granadas para matarlos, y a mí con ellos, para evitar torturas y para que no pudiera hablar”.

Hermínia participarà de manera directa en dues accions militars durant la Libération. Tot i que sempre va portar pistola, mai va haver de disparar. Tot i això, sempre es va considerar una igual amb la resta de guerrillers: “Era una combatiente como las demás, había una verdadera hermandad entre nosotras, era su igual”. Els combats del 19 de juliol del 1944, quan l'alliberament de Foix formant part del 1r batalló adscrit a la 3a Brigada, que era dirigida pel comandant Fernando Villajos (*Tostado*). La batalla s'inicia a les 16.30 h i durarà més de quatre hores. Hi ha 152 alemanys que són fets presoners, d'un total dels 250 que componien la guarnició de la ciutat, entre els quals 2 oficials superiors i 25 oficials. A més, 3 maquis són morts en l'enfrontament. El segon combat és a Castèthnau de Durban el 22 d'agost del 1944, quan es produeix la capitulació de l'exèrcit alemany a l'Arieja.

La República Francesa l'acabarà condecorant per la seva participació en la resistència amb la Creu de Cavaller de la Legió d'Honor, el 2009. Aquell mateix any el seu municipi d'adopció, Vernhòla (Arieja), decidí batejar l'escola elemental del poble amb el seu nom en reconeixement a la seva lluita contra el feixisme i en defensa de la democràcia i els drets humans. Hermínia estarà casada amb Crescencio Muñoz, i per això també serà coneguda com a Herminia Muñoz. A ell també li faran aquest reconeixement. La parella va tenir dos fills, Luzbel i Numen. Hermínia va morir a l'edat de 87 anys, el 17 de febrer del 2013, a Vernhòla.

Julia Hermosilla Sagredo

"Paquita" (1916-2009)

Font: Arxiu Felipe Espílez Murciano

Julia Hermosilla Sagredo va néixer l'1 d'abril del 1916 a Sestao (Biscaia), filla de Carmen Sagredo i Juan Hermosilla, jornaler i militant actiu de la Confederació Nacional del Treball (CNT). Aquest fet, segurament, va fer que es polititzés de seguida, i va arribar a afiliar-se a l'organització amb només 14 anys. Hi va desenvolupar tasques de distribució de premsa llibertària, va militar a les Joventuts Llibertàries i va participar en el Grup Artístic Confederal de Santurtzi (Biscaia). El seu company, Julián Ángel Aransáez,¹ també provenia d'una família amb forta tradició anarcosindicalista, coneguts com els Aransáez.

L'any 1933, amb 17 anys, ja va donar suport als masovers insurrectes de La Rioja per travessar els Pirineus. Un any més tard, l'any 1934, va secundar decididament la Revolució de l'Octubre, Vicente Cuesta i la família Aransáez.

Amb l'inici de la Guerra Civil, va allistar-se com a miliciana en un dels batallons anarquistes i va ser destinada al front d'Otxandio (Biscaia). Com a miliciana, se li va confiar la missió d'internar-se en territori insurrecte per rescatar el doctor Isaac Puente, però l'acabarien detenint i afusellant abans que pogués aconseguir-ho. Els bombardejos d'Otxandio van iniciar-se el 22 de juliol del 1936, i el primer dia van ser assassinades 61 persones, en el que es considera el primer Gernika europeu. Arran dels bombardejos, que ja no es van aturar fins a la caiguda de la ciutat, li van esclatar els timpans i va quedar sorda durant un temps.

Tot i això, mai va deixar d'estar vinculada amb el món de la cultura llibertària. El 1937 faria d'actriu al Grup Artístic Confederal de Santurtzi. Amb la caiguda en mans feixistes d'Euskadi, va aconseguir embarcar-se amb la seva família cap a França, camí de l'exili. Després de dos mesos en aquest país, va tornar per continuar la lluita des de Catalunya i es va incorporar al front.

Amb la caiguda de Catalunya, va tornar a l'exili travessant els Pirineus i passant per diversos camps de refugiats. Després de la II Guerra Mundial, es va retrobar a Baiona amb Julián Ángel Aransáez, i va continuar amb la militància cenetista des de les tendències més "col·laboradores" amb el govern de la República a l'exili.

Pel que fa a la lluita antifranquista, va fer d'enllaç amb l'interior amb diverses missions a la Península. L'any 1948 va participar, juntament amb el grup liderat per Laureano Cerrada, en un intent de posar fi a la vida del dictador per part dels anarquistes. El seu pla consistia a bombardejar el iot *Astor* des de l'aire, amb un avió comprat a França.

Laureano es va adonar que no era fàcil assaltar el seu objectiu a la carretera o minar el Pardo. Qualsevol d'aquests plans hauria requerit massa preparació, diners i efectius, dels quals no disposaven. A més, la vigilància era excessiva i es feia impossible arribar fins a l'objectiu. L'única manera que se'ls va acudir per esquivar els obstacles era atacar per l'únic lloc desprotegit: des de l'aire.

Franco es trobava a Sant Sebastià, a punt de presenciar la II Jornada de les Regates, i milers de persones van acudir als voltants de la platja de la Concha, perquè no volien perdre's l'espectacle. Els anarquistes feia mesos que planejaven el magnicidi; la seva tapadora era una agència de viatges fundada expressament, que, sota el nom d'Empresa de Transportes de Galicia, es dedicava al transport. Fins i tot va arribar a tenir beneficis.

L'anarquista va descobrir una oficina de venda d'avions a París, on va comprar l'aparell *Nord 1202-Norécrin II*, amb una velocitat màxima de 280 quilòmetres per hora. En un dels viatges que l'empresa va organitzar a Sant Sebastià, homes de confiança de Cerrada van observar amb deteniment la platja de la Concha i van dibuixar un pla de les fortificacions. Tot i que la policia va acabar desmantellant l'empresa per activitats sospitoses, la missió de matar el dictador no es va avortar. No obstant això, quan va arribar el dia de l'atemptat, tota aquesta meticulosa preparació no va servir de res. Van estar a ben poc de fer detonar l'artefacte i bombardejar l'*Astor* amb bombes incendiàries i metralla; el que va passar va ser, però, que, a l'últim moment, els anarquistes es van veure sorpresos per uns avions militars de l'Exèrcit de l'Aire que els van fer desistir.

¹ Era el fill de Saturnino Aransáez (1893-1959), destacat militant basc de la CNT-AIT nascut a La Rioja. Quant als fets revolucionaris d'octubre del 1934, va implicar-s'hi activament al costat del seu fill Ángel i de Vicente Cuesta. Durant la Guerra Civil formà part del batalló CNT Reserva.

Julia va participar en un segon atemptat per intentar posar fi a la vida del dictador, aquest en el camí d'accés al Palau d'Aiete, el 19 d'agost del 1969. El seu company, Ángel Aranzáez, va conèixer a la presó Julen Kerman de Madariaga, un dels fundadors d'ETA.² Va contactar amb ell per fer-li arribar explosius (els que no s'havien utilitzat al primer atemptat), ja que la idea dels etarres era cometre un atemptat contra la comitiva oficial en la qual viatjava Franco, just quan estigués a punt d'entrar a la residència de Sant Sebastià. Segons Hernández Gavi, l'obstacle d'aquests terroristes era que, com que el dictador combinava les vacances entre la Corunya i el País Basc, era molt complicat saber quin dia tornaria de Meirás.

Julia, que actuava a Sant Sebastià com a observadora, va ser l'encarregada d'estudiar el terreny i va decidir col·locar el comandament a distància d'explosió al mont Urgull, al Paso de los Curas, amb bona visibilitat i sense interferències per a les ones electromagnètiques. En paraules seves: "Pues mira, pusimos la bomba debajo del puente, me parece que allí hay un hotel [...] No, no. Era en el palacio de Aiete, subiendo". Però, a l'hora de col·locar l'explosiu en el camí d'accés al palau, ho havien de fer amb molta antelació perquè els escortes no els poguessin localitzar; això suposava que les piles del dispositiu podrien espatllar-se o esgotar-se.

Tot estava preparat per al moment en què Franco arribés. Però, en passar la comitiva, ETA no va activar el dispositiu. Pel que sembla, res havia sortit com s'havia planejat. Allà només hi havia Carmen Polo, dona del dictador, però no se sabia on era ell. Així doncs, Franco va esquivar el seu assassinat a l'últim moment; casualitat o no, havia retardat la seva arribada a Aiete. En paraules del fill de Julia, "no salió bien porque se gastaron las pilas. El mando a distancia no funcionó [...] Entonces mandaron a mi madre a por ella, no fuera a explotar y hacer víctimas inocentes".

Després, Julia va continuar col·laborant contra la dictadura. Durant els anys setanta, juntament amb Julián Ángel, va militar en la tendència que editava el diari *Frente Libertario* i assistia anualment a les reunions que el grup celebrava a

Narbona. Un cop mort Franco, va ajudar a la reconstrucció de la CNT al País Basc peninsular. El 10 de novembre del 2001 va morir el seu company, Ángel Aransáez, a Anglet (País Basc), on vivien. El 18 de juny del 2006 va rebre un homenatge a Artxanda amb altres lluitadors antifranquistes. Julia Hermosilla va morir el 10 de gener del 2009 a l'hospital de la Côte Basque de Baiona (País Basc), a 92 anys. El seu testimoni va ser recollit al llibre d'Aitor Azurki *Maizales bajo la lluvia. Testimonios de los últimos gudarís y milicianos de la Guerra Civil en Euskadi* (2011), on ella feia referència a la seva vida d'aventures i es definia com a "rebelde siempre, CNT siempre, Aransáez siempre".

² Euskadi Ta Askatasuna (ETA): fundada el 1958 per diversos membres d'Ekin, organització radical expulsada de les joventuts del Partit Nacionalista Basc, el seu objectiu va ser la constitució d'un estat socialista a Euskal Herria i la seva independència d'Espanya i França. La banda terrorista passarà per diverses fases fins a la fi de la seva activitat armada, el 2011.

Manuela Díaz Cabezas

(1920-2006)

“La Parrillera”

Font: Arxiu Francisco Moreno Gómez

Manuela Díaz Cabezas va néixer l'11 de desembre del 1920 a Villanueva de Córdoba (Còrdova). Filla d'Ana María Cabezas i Francisco Díaz, va ser la més gran de sis germans. D'origen humil, mai va ser escolaritzada, i es dedicava principalment a ajudar la seva família en les feines del camp. La família, tot i no destacar-se políticament, tenia consciència de classe i es relacionava amb militants comunistes. Manuela es va casar amb Miguel López Cabezas, conegut com a *Moraño* o *Parillero* pel fet que el seu besavi confeccionava les graelles amb les quals els jornalers cuinaven a terra, tant al camp com a casa.

De seguida Manuela va haver de patir la repressió contra els vençuts, ja que el seu marit va ser un dels primers detinguts i torturats, com molts d'altres que també eren empresonats o obligats a incorporar-se a batallons de treballs forçats, pels seus vincles amb militants comunistes. Al cap d'un mes el van alliberar, però, davant la por d'una nova detenció, va marxar a les muntanyes de les serralades de Còrdova el 1939. Allà, juntament amb Juan Álvarez i altres companys, crearien la partida de guerrillers coneguda com Los Parrilleros, als quals s'unirien veïns de diverses localitats de la zona de la serra Madrona, com José Antonio Cepas, *El Lobito*, o Inocencio Bernabé, *Borríca*. També estarien vinculats durant un temps al grup de Julián Caballero.¹

En aquell moment i durant els gairebé dos anys següents, Manuela va haver de fer-se càrrec de la casa, dels seus fills Juanito i Adela, d'alguns dels seus germans més petits i de la seva pròpia mare, tasques de mestressa de casa que combinava amb la resistència antifranquista, exercint com a enllaç del grup de guerrillers del seu marit. La seva feina en aquest sentit consistia a proveir-los d'aliments, subministraments, roba i eines per sobreviure en un mitjà tan hostil com la serra, i facilitar tota la informació de la qual podia disposar a Los Parrilleros.

Finalment, el 1942, en un suposat intent de furt per abastir el seu marit, la Guàrdia Civil la va interceptar. Va ser traslladada a presó preventiva i brutalment torturada per intentar que confessés l'amagatall del marit. També la van rapar al zero, perquè tothom la pogués identificar com a col·laboracionista del maquis, i se li van practicar tortures com fer-li beure aigua amb sal, estar en posicions incòmodes durant hores

i aguantar els braços en creu amb totxanes a les mans mentre l'apallissaven. Tot i això, mai va dir res. Era conscient que del seu silenci en depenia la vida del seu marit, i de la seva partida completa. Ella mateixa explicaria les tortures patides en aquell moment: “Me pelaron a cero, me hartaron a palos y me colocaron de rodillas con un ladrillo en cada mano y otro en la cabeza. Yo no podía decir dónde estaba mi marido”. Després d'onze mesos de presó preventiva a Pozoblanco i Còrdova, i per tal de limitar la seva mobilitat i tenir-la totalment controlada, la van obligar a fixar tres cops al dia a la caserna de la Guàrdia Civil, fins a la sentència definitiva.

Aquestes tortures, l'estigmatització, el control total dels seus moviments i la por de la sentència (que finalment va ser absolutòria) van fer que, juntament amb el seu germà Alfonso —que, amb l'història familiar d'esquerres, també intentava fugir del servei militar franquista—, s'unissin el 20 de març de 1943 a Los Parrilleros per tal de sobreviure. Van anar en tren fins a Fuencaliente (Ciudad Real), i fins allà a peu per la Sierra Madrona fins a La Solana del Chorrillo; va deixar els seus dos fills al poble, a càrrec de la seva mare.

Van viure en moviment per tota la Sierra Morena, de Còrdova a Jaén, passant per Ciudad Real, amb campaments a Mañuelas, Cardeña, La Víbora o les valls d'Alcudia. La vida a la serra va estar marcada per les persecucions i el perill constant de ser denunciats o trobar-se la Guàrdia Civil. A això s'hi sumaven les condicions de vida precàries, la falta d'aliments i subministraments i les dures condicions climàtiques de viure principalment a la intempèrie, com el fred, el vent i la pluja. S'alimentaven del que podien robar als *cortijos* i de cigrons crus. Com ella mateixa comenta en una entrevista: “Vivíamos muy mal, con una manta en el suelo y poco más. No podíamos parar en ningún sitio para no ser descubiertos”. Durant aquell temps, a diferència dels altres guerrillers i pel fet de ser dona, la Parrillera no va portar mai armes; els seus propis companys no l'hi van permetre.

¹ Julián Caballero Vacas (1894-1947) va ser un destacat maqui cordovès. Serà alcalde de Villanueva de Córdoba a partir de les eleccions del febrer del 1936.

A mitjans del 1943, Manuela es va quedar embarassada. Va haver de donar a llum tota sola, a principis del 1944, a la vora d'un riu i mentre la resta de la quadrilla feia guàrdia. En paraules seves: "Yo misma le até la tripa y se la corté. También lo lavé y lo arreglé". Al cap de 18 dies d'haver donat a llum, van haver d'abandonar la criatura davant la impossibilitat d'assegurar que sobrevisqués a la serra, on transitaven sense aliments i en moviment constant. El van deixar al *cortijo* Molina Fernández, amb una carta manuscrita del seu marit, que, tot i això, acabarien entregant a la Guàrdia Civil. Més endavant, la criatura va acabar morint a l'hospital quan tenia menys d'un any.

El 27 de febrer del 1944, en un intent d'aconseguir aliments al *cortijo* d'El Tibio (Ciudad Real), Miguel, el marit, va ser abatut per la Guàrdia Civil. Va passar que, davant la desesperació de què eren víctimes arran de la fam, es van presentar a la finca a plena llum del dia, sense advertir que un destacament de la Guàrdia Civil es trobava a l'interior. Segons recull l'historiador Francisco Moreno, "entró en el cortijo Alfonso *El Parrillero*, y se encontró a los guardias jugando a las cartas. No tuvo más opción que darles el alto y ordenarles que levantaran las manos. Los guardias simularon obedecer, pero uno de ellos arrojó a Alfonso una banqueta, ocasión que aprovecharon los demás para coger los fusiles. Los asaltantes se dieron a la fuga, pero en la explanada del cortijo, llena de nieve y sin defensas naturales, Miguel *El Moraño* o *Parrillero* cayó abatido por las ráfagas enemigas, mientras los demás, desesperados, alcanzaron la espesura del bosque". El seu cadàver seria utilitzat com a advertència per ensenyar-lo a totes les dones que tenien el marit en partides del maquis a la serra, i el van passejar pel poble. Manuela, juntament amb el seu germà Alfonso i El Lobito, va continuar formant part del grup actuant esporàdicament, ara sota el lideratge d'Inocencio Bernabé, *Borríca*. D'altres, com Álvarez, Coqueo o Pablo González, decidiran separar-se del grup.

El desembre del 1944 van caure en una nova emboscada de la Guàrdia Civil, que estava advertida de la seva presència a la zona, per intentar aconseguir queviures al *cortijo* de Los Herraderos. Patint el setge al *cortijo*, i davant la impossibilitat de fugir, Manuela va arribar a trencar-se el braç en l'intent. Finalment es van rendir. Només el Borríca ho va aconseguir, i es va acabar exiliant a França l'any 1945. Un cop detinguts, seran exposats al poble de camí al judici sumaríssim.

Al consell de guerra del 16 de desembre del 1945, se'ls va acusar d'haver mort un caçador de la zona en la seva activitat com a bandolers; a José Antonio Cepas, de "participar en detenciones en 1936, que luego fueron fusilados"; al seu germà Alfonso, de comunista i desertor del servei militar, i a ella, de "concubina" i de pertànyer a les Mujeres Comunistas de Villanueva de Córdoba. Tots tres van ser condemnats a pena de mort, tot i que a ella li van commutar la pena per la de 30 anys de presó sense dret a reducció de condemna. En aquell moment, tenia 25 anys. Tant Lobito com el seu germà van ser afusellats, juntament amb 12 presos més, el 21 de febrer del 1946 al mateix camp de tir de la presó de Carabanchel.

Ella acabaria passant per diverses presons del règim, com les d'Alcalá de Henares, Segòvia o Guadalajara. En aquest període va morir el seu fill gran, Juanito, de tuberculosi. A la presó va aprendre a llegir i escriure, alhora que intentava treballar per donar suport econòmic a la seva mare. El 5 d'agost del 1961, a 41 anys, va ser indultada després de 17 anys de presó.

Manuela Díaz viurà a Villanueva de Córdoba fins a la seva mort, el 2006, a 86 anys. La seva història inspira el documental *La Parrillera: una maquis por amor* (2009), del director Miguel Ángel Entrenas, amb la participació del Foro para la Memoria Histórica.

María Castelló Ibarz

(1914-1945)

“Maria Ferrer”

Font: Amical de Ravensbrück

María Castelló Ibarz va néixer el 6 de gener del 1914 a Mequinensa, a la província de Saragossa, filla d'Elvira Ibarz i Antoni Castelló, que moriria poc temps després del seu naixement. La seva mare es va tornar a casar amb Jaume Beleta, al qual havia conegut treballant en un hotel de la Poble de Segur (Pallars Jussà) i amb el qual havia tornat a Mequinensa després que ell acabés el servei militar. El 1925, per culpa de la crisi minera de la zona, la família va haver d'emigrar a l'Alta Garona (França).

Un cop iniciada la Guerra Civil, la seva mare i el seu padastre, que tenien un gran compromís polític, van tornar a Catalunya acompanyats de la seva cosina, Conxita Grangé.¹ María els acompanyarà tot un any, però acabarà tornant a França. A Catalunya, el seu padastre, que tenia experiència com a constructor, treballarà principalment en tasques de manteniment als aeròdroms militars de la República, principalment fortificant els camps d'aviació de Tortellà i Balaguer. Amb la derrota, la família tornarà a França amb ella, seguint el camí de l'exili. La seva mare i la seva cosina seran enviades al camp de refugiats del Pas de Calais, fins que les autoritzin a tornar al sud, a Gudàs, i finalment a Varilhas, on vivien María i el seu marit, Joseph Ferrer, amb els seus tres fills: René, Iolande i Serge.

Un cop reunits a França i amb la invasió nazi durant la Segona Guerra Mundial, el padastre, Jaume Beleta, es posarà al servei de la Resistència francesa, que en aquell moment s'estava organitzant en guerrilles amb estructura militar al sud de França. Tot i que hi estaven representades totes les tendències polítiques, serà el Partit Comunista d'Espanya (PCE) el que organitzarà grups secrets de guerrillers sota el nom del XIV Cos de Guerrillers Espanyols (nom del cos que havia participat practicant la guerra de guerrilles durant la Guerra Civil) i dirigits en un primer moment per Jesús Ríos (primer cap nacional dels guerrillers espanyols). Sota l'alt comandament hi havia les brigades i les seccions. A l'Arieja, concretament, hi actuava la 3a Brigada.

El padastre, enrolat a la resistència, va aconseguir obrir un negoci d'explotació forestal al Col de Py. A partir del 1941, aquesta era l'original solució del PCE per camuflar militants i preparar-se per dur a terme operacions militars. Les “empreses d'explotació forestal” eren espais on els militants

vivien amb les famílies i hi treballaven com a llenyataires o carboners dissimulant l'activitat política; espais que s'acaben convertint en punts de suport logístic dels guerrillers. Als que duïen a terme aquesta pràctica se'ls anomenava *chantiers*.²

La María i en Joseph, instal·lats al poble de Pény (França), seguint al nord la ruta de Gudàs on es troba el Col de Py, col·laboraven amb xarxes de resistència. Estaven més vinculades als guerrillers que al pas clandestí de frontera. En el testimoni recollit per la seva cosina, María explica com en un primer moment el seu marit falsificava documents d'identitat sense ella saber-ho. Les xarxes d'evasió van ser el treball més fosc i poc conegut de la participació en la resistència, ja que els guies i *passseurs* feien servir noms falsos. A diferència dels guerrillers, molt més organitzats sota la influència del PCE, en aquestes activitats també tenien molta activitat els anarquistes o el POUM. Aquestes xarxes es van encarregar d'evadir milers de persones, perseguides pels nazis, des de diversos països europeus ocupats pels alemanys. Els riscos que suposava travessar clandestinament els Pirineus eren molt elevats, i una detenció podia suposar la deportació o l'afusellament. La destinació variava en funció de l'evadit; d'una banda, els consolats aliats d'Espanya i Portugal; de l'altra, d'altres com els jueus o els nois francesos ho tenien molt més difícil. Un altre exemple són els aviadors britànics i nord-americans, als quals es traslladava fins al mateix Gibraltar. Les xarxes van ser creades i subvencionades pels serveis secrets aliats, que, a més, proporcionaven armes, papers falsificats i, fins i tot, emissores de ràdio, a les diverses cadenes evasives. Entre aquestes xarxes, María participarà en la Ponzán, organitzada per l'anarquista Francisco Ponzán³ (*Vida*). La Ponzán va ser una de les més importants que va actuar a França, i va arribar a evacuar entre 2.000 i 3.000 persones, la major part pels Pirineus, però també per mar. S'encarregava de la zona des de Tolosa fins a l'Estat espanyol. Els anarquistes de Ponzán pretenien

² El *chantier* és el maqui camuflat als tajos (llocs de treball) que amaga armes, subministraments o persones.

³ Francisco Pozán (1911-1944) havia format part del Consell d'Aragó fins al 1937, així com dels serveis d'informació de l'exèrcit popular, i s'havia exiliat a França després de la derrota. Des de Tolosa de Llenguadoc, havia teixit una important xarxa de passadors i guies.

¹ Conxita, 11 anys més jove que María, havia anat a viure a França amb ells quan era petita.

estendre i enfortir la lluita contra Franco en tots els fronts possibles, i la col·laboració amb els serveis secrets aliats els aportaven finançament, armes i contactes. Aquesta xarxa de passadors i guies mai va dependre de cap altra organització, però va col·laborar intensament amb altres xarxes franceses o britàniques, com la Pat O'Leary, una de les més importants en matèria d'evasió, informació i correu al servei de la resistència i els aliats entre el 1940 i el 1944. Estava organitzada pels serveis secrets del Regne Unit i es va especialitzar en l'evasió d'aviadors aliats que queien al territori ocupat de França.

Quan el padastre de Maria va ser descobert i va haver de fugir cap a Andorra perseguit per la Gestapo, les dones de la família es van implicar encara més en la resistència i en la 3a Brigada de l'Arieja, a partir de l'abril del 1943. La seva mare, Elvira; la seva cosina, Conxita, i ella mateixa serien anomenades "les Beleta". Van continuar amb l'explotació forestal exercint d'enllaç dels guerrillers del Col de Py i, des de casa seva fins a Pény, s'encarregaven d'evadir soldats aliats a través dels Pirineus, transportar paquets i establir contactes entre els diversos grups de guerrillers.

A les nou del matí del 24 de maig del 1944, després d'una batuda de la Milice Française⁴ amb un tiroteig a casa seva, totes elles seran detingudes. En aquells moments, tenien a casa un grup del Cos de Guerrillers que havien de fugir cap a la frontera, entre els quals Jesús Ríos, que seria ferit greument. Les Beleta serien interrogades amb severitat a la presó de Foix i, després, entregades a la Gestapo a la presó de Saint-Michel de Tolosa. Tot i les tortures, cap va desvelar informació sobre les activitats i els companys. Van ser dos dies de dolor i d'amenaques d'afusellament, però les tres dones es van mantenir en la versió que havien acordat quan ningú les sentia: els guerrillers havien anat a casa seva perquè els rentessin i els sargissin la roba; elles no sabien res ni coneixien ningú". De Tolosa les van derivar per deportar-les a bord del "tren fantasma" el 30 de juny del 1944 en direcció cap a Bordeus.

El "tren fantasma" va ser un dels últims transports que van desplaçar persones cap als camps de concentració nazis. S'inicia un trajecte que segons els plans nazis havia d'arribar al camp de concentració de Dachau tres dies més tard. Aquest comboi va iniciar el trajecte desplaçant en camions els reclusos al camp de Vernet d'Arieja fins a Tolosa. Una vegada allà, se'ls van unir els presos de la presó de Saint Michel i una vintena de dones que procedien de camps pròxims, entre els quals també hi havia altres espanyoles. El comboi va partir el 3 de juliol del 1944 de Tolosa amb 750 deportats, dels quals 221 eren espanyols, però va acabar arribant a Dachau un 28 d'agost del 1944, 54 dies després que sortís. Els constants bombardejos per part dels aliats, així com els intents de sabotatge del maquis per alliberar els presoners van entorpir el trajecte, marcat per avanços i retrocessos en unes condicions deplorables. La fam, la set i les condicions generals del tren eren inhumanes, i encara van empitjorar amb les aturades de dies a l'estiu. Els vagons no tenien reixes de respiració, i estaven saturats de gent que no tenia espai per fer les seves necessitats ni per seure, i que estaven pràcticament sense menjar ni beure. A això se li sumà que, a causa dels atacs, que van aconseguir aturar el tren en alguns trams, els presoners haguessin de fer front a llargues caminades i canvis de tren sota la repressió brutal a la qual ja estaven sotmesos.

El 26 d'agost del 1944 van entrar finalment a Alemanya; cinc dies després, França era alliberada. El 28 d'agost del 1944, un cop van arribar a Dachau, Maria va ser registrada al camp amb el número de sèrie 93886 i el cognom de casada: Maria Ferrer. Les integrants del tren serien les úniques dones registrades o codificades a Dachau, ja que els comandaments nazis no sabien si podrien acabar sent transferides al camp de concentració de Ravensbrück. Tot i això, una setmana després van emprendre de nou el camí de la deportació i, finalment, el 9 de setembre del 1944, van ser internades a Ravensbrück, al barracó 22. No les van separar perquè havien estat registrades amb els cognoms de casades. A Maria se li assignà un nou número de sèrie en el seu registre al camp, el 62479.

En el testimoni de la seva cosina, s'explica l'arribada al camp de Maria: "Al llegar al campo me quitaron los pendientes y todas las alhajas que llevaba. Me desnudaron. La alianza no me la podían sacar y me dijo la alemana: 'Sáquesela con un poco de jabón, porque si no le cortarán el dedo'. Me dieron

⁴ La Milícia Francesa (Milice Française) va ser una organització paramilitar, convertida en exèrcit oficial, creada el 30 de gener del 1943 pel govern de la França de Vichy amb suport de l'Alemanya nazi, que li va donar l'objectiu de combatre la Resistència francesa i així alleujar les funcions de les Schutzstaffel (SS) i la Sicherheitsdienst (SD).

un poco de jabón y pude sacarla, y ya no la he visto más [...] a mí no me cortaron el pelo porque no tenía piojos. Lo que hicieron fue pasarme un líquido por los sobacos, donde ya no me ha salido más pelo”.

Al cap de poc temps, les Beleta serien de nou derivades a un *kommando* a Oberschöneweide, una barriada de Berlín, on havien de treballar dia i nit amb altres dones. Fabricaven i controlaven material d'aviació. Però, en paraules de la seva cosina Conxita, si podien, també ho sabotejaven: “Yo debía controlar las piezas, pero hacíamos sabotaje. Lo hacíamos todas. Me dieron muchos bastonazos y me cortaron el pelo al rape. De 650 mujeres quedamos sólo 115”. María també va treballar en un *kommando* a Leipzig fent granades de mà. A més dels càstigs i les tortures, les deportades eren sotmeses a tota mena d'abusos. María explica com en aquest període, “una vez nos llevaron a desescombrar a una fábrica qua había sido bombardeada. Allí recogíamos trozos humanos con pala, cabezas, piernas, brazos... Los llevábamos en carretillas hasta un sitio y los tirábamos al montón”.

A causa de les duríssimes condicions de vida i de treball, María va caure malalta i va haver de tornar a Ravensbrück, i es va separar així definitivament de la seva mare i de la seva cosina. Després seria derivada a un altre camp, Bergen-Belsen. Allà s'hi estaria fins a l'alliberament del camp per part de les tropes aliades, l'11 d'abril del 1945, a les quals “yo les pedía pan. Pan porque teníamos mucha hambre”.

Un cop alliberada i arran de la seva malaltia, va ser traslladada a París, on finalment la van ingressar a l'hospital Salpêtrière. El seu marit, Joseph Ferrer, havia tornat a França el juny del 1939, i l'havien internat a Argelers i, més tard, al Fort du Ha de Bordeus. Mobilitzat per l'exèrcit francès, va ser detingut pels alemanys a Dunkerque i va ser deportat primer al camp de Buchenwald i després al camp de Mauthausen. Va aconseguir sobreviure retornant a l'Arieja, on es va instal·lar a Rius de Pelapòrc fins a la seva mort, l'any 1973. Quan finalment la seva mare i la seva cosina van ser alliberades, van retornar a l'Arieja i van poder retrobar-se amb el padastre i els tres fills de María, però continuaven sense notícies d'ella. Finalment i gràcies a un telegrama, van poder visitar-la a París poc abans que morís. Conxita defineix aquell moment amb aquesta duresa: “Estaba completamente desconocida [...] era un esqueleto viviente [...] había sido envenenada por las aguas del campo de Bergen-Belsen. Como había tantos montones de cadáveres se declaró el tifus. Los últimos días, las aguas de aquel campo se envenenaron. A pesar de su estado, conservaba toda su lucidez”. María acabaria morint el 16 de juny del 1945 a París, a 31 anys.

Bibliografies

Carme Casas Godessart

- Entrevista del Banc de la Memòria Democràtica a Carme Godessart, Memorial Democràtic:

<https://banc.memoria.gencat.cat/es/results/interview/382>

- Entrevista a Neus Saún Casas, filla de Carme Casas, a "Dones a la història de Tarragona: Carme Casas" de TAC12:

<https://www.youtube.com/watch?v=jmsysiwlKgE>

- Entrevista a Carme Casas per La Gavilla Verde:

<https://www.lagavillaverde.org/Paginas/MemoriaAudioVisualdeLaGuerrilla/Paginas/Web/034.CarmenCasasGodesart.html>

- Decret 292/2001, de 23 d'octubre, de concessió de les Medalles i Plaques President Macià 2001. Generalitat de Catalunya:

<https://portaljuridic.gencat.cat/ca/document-del-pjur/?documentId=268170>

- ABAD, Irene; HEREDIA, Iván. *Leandro Saún y Carmen Casas: Organización política clandestina en la Zaragoza de los años 40*. Saragossa: Govern d'Aragó, 2008.

- ROMEU, Fernanda. *El silencio roto. Mujeres contra el franquismo*. Barcelona: El Viejo Topo, 2002.

- YUSTA, Mercedes. "Rebeldía individual, compromiso familiar, acción colectiva las mujeres en la resistencia al franquismo durante los años cuarenta", *Revista Historia del presente*, 4, p. 63-92, 2004.

- YUSTA, Mercedes. "Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión", *Arenal: Revista de Historia de Mujeres*, 12:1, p. 5-34, 2005.

- Punts de llibre de la col·lecció Tarragonines, de l'Ajuntament de Tarragona:

<https://www.tarragona.cat/serveis-a-la-persona/fitxers/fitxers-dones/altres/punts-de-llibres/9-carme-casas.pdf>

Carme Gardell García

- Materials de l'exposició *La deportació femenina. Dones de Ponent als camps nazis* del Grup DEMD de Lleida.

- BUSQUETS, Gemma. "L'anell de Ravensbrück", a *El Punt Avui* (dossier), 2020.

- CATALÀ, Neus. *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles*. Barcelona: Col·lecció de Memòria Oral, Memorial Democràtic, 2015.

- MARÍN, Alberto. *Espanyoles en la resistencia francesa 1940-1945*. Tesi doctoral Universitat de Barcelona, 2019.

- ORTIZ, Jean. *Rojos. La gesta de los guerrilleros españoles en Francia*. Caracas: Ed. El Perro y la Rana, 2012.

- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. Barcelona, Edicions 62, 2017.

- SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*. Lleida: Editorial Milenio, 2006.

- Cançó *Morir a Ravensbrück*, de Marina Rosell:

<https://www.youtube.com/watch?v=wkEQwB2Pwko>

- Fitxa de Carme Gardell a l'Amical de Ravensbrück:

<https://www.amicalravensbruck.org/portfolio-items/gardell-carola-carme-bartoli/>

- Fitxa de Carme Gardell al Memorial Democràtic:

<https://banc.memoria.gencat.cat/ca/results/deportats/1130>

Conxita Grangé i Beleta

- Materials de l'exposició *La deportació femenina. Dones de Ponent als camps nazis*, del Grup DEMD de Lleida.

- Entrevista de Conxita Grangé a Vivos y Atrapados

https://www.youtube.com/watch?v=-zU7S_U5z_w

- Vídeo "Últim adeu a Conxita Grangé"

<https://youtu.be/sKgVM4dVKhU>

- Fitxa de Conxita Grangé al Memorial Democràtic

<https://banc.memoria.gencat.cat/ca/results/deportats/1585>

- CALVET, Josep. *Pallaresos deportats als camps nazis*. Tremp: Garisneu Edicions, 2022.

- CATALÀ, Neus. *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles*. Barcelona: Col·lecció de Memòria Oral, Memorial Democràtic, 2015.

- MARÍN, Alberto. *Espanoles en la resistencia francesa 1940-1945*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.

- ORTIZ, Jean. *Rojos. La gesta de los guerrilleros españoles en Francia*. Caracas: El Perro y la Rana, 2012.

- ROMA, Míriam. "Les oblidades: lleidatanes als camps de concentració nazis", *Diversàrium*. ARTS [en línia], núm. 48, p. 34-37, 2020.

- ROMA, Míriam. *Les sis de Ravensbrück*. Lleida: Pagès Editors, 2022.

- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62, 2017.

- SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*. Lleida: Editorial Milenio, 2006.

Cristina Zalba Rodis

- Informe Crispín cedit per la família de Cristina Zalba.

- FERRER, Mariona. "Cristina Zalba, la masovera que se jugó la vida para refugiar a un maqui herido", a diari ARA, 2023.

https://es.ara.cat/misc/cristina-zalba-masovera-jugo-vida-refugiar-maqui-herido_130_4800361.html

- MARTÍNEZ, Guillermo. "Cristina Zalba, la campesina que se jugó la vida por refugiar a un maqui en su casa durante 508 días", a *Público*, 2023.

<https://www.publico.es/politica/cristina-zalba-campesina-jugo-vida-refugiar-maqui-casa-508-dias.html>

- SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*. Lleida: Editorial Milenio, 2006.

Elvira Ballesté Naval

- ABAD, Irene. "Dos mujeres. Dos historias", a YUSTA, Mercedes. *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*. Jaca: Pirineum, 2000.
- INGLADA, Jesús. "Guerra civil y deportación. La tragedia de la familia Llasera-Ballesté-Naval de Albelda", a *El Diario del Alto Aragón*, p. 14-15, 2003.
- MICHANS, Marta; PALLAROL, Iris. Pel forat de l'altre món. Autoedició a càrrec de l'Associació Merakimú
- MICHANS, Marta; PALLAROL, Iris. "Las historias que componen la Historia. Relatos de vida y memoria democrática a través del proyecto pel forat de l'altre món" a *LITTERA*, Núm. 7, 2022, pp. 243-272
- ROMEU, Fernanda. *El silencio roto. Mujeres contra el franquismo*. Barcelona: El Viejo Topo, 2002.

Enriqueta Otero Blanco

- Programa de RTVE sobre Enriqueta
<https://www.rtve.es/play/audios/mujeres-malditas/mujeres-malditas-enriqueta-otero-blanco/5901021/>
- CABRERO, Claudia. *Mujeres contra el franquismo (Asturias 1937-1952): Vida cotidiana, represión y resistencia*. Oviedo: Ediciones KRK, 2006.
- CREUS, Jordi. *Dones contra Franco*, p. 149-174. Badalona: Ara Llibres Edicions, 2007.
- MARTÍNEZ, Odette. "Los testimonios de las mujeres de la guerrilla antifranquista de León-Galicia (1939-1951)", a Julio AROSTEGUI i Jorge MARCO (ed.). *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España 1939-1952*, p. 313-328. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2008.
- RODRÍGUEZ, Ángel. *As vidas de Enriqueta Otero Blanco*. Lugo: Fundación 10 de Marzo, Colección Estudios núm. 3, 2002.
- ROMEU, Fernanda. *El silencio roto. Mujeres contra el franquismo*. Barcelona: El Viejo Topo, 2002.
- ROMEU, Fernanda. *Más allá de la utopía*. Ciudad Real: Agrupación Guerrillera de Levante.
- YUSTA, Mercedes; PEIRÓ, Ignacio. *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas. Resistencias femeninas en la España moderna y contemporánea*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2015.
- YUSTA, Mercedes. "Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión", a *Arenal: Revista de Historia de Mujeres*, 12:1, p. 5-34, 2005.
- YUSTA, Mercedes. "Hombres armados y mujeres invisibles. Género y sexualidad en la guerrilla antifranquista (1936-1952)", a *Ayer*, 110, p. 285-310, 2018.

Esperanza Martínez García

- Entrevista a Esperanza Martínez, guerrillera de l'AGLA, a línea36TV:

<https://www.youtube.com/watch?v=TpvuftTCmgo>

- Entrevista a La Gavilla Verde de Remedios Montero:

<https://www.lagavillaverde.org/Paginas/MemoriaAudioVisualdeLaGuerrilla/Paginas/Web/036.RemediosMontero.html>

- Memoria de Historias Silenciadas, *La Sole*, a ARMHA:

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=066JP77noqQ>

- CABRERO, Claudia. *Mujeres contra el franquismo (Asturias 1937-1952): Vida cotidiana, represión y resistencia*. Oviedo: Ediciones KRK, 2006.
- MARTÍNEZ, Esperanza. "Notas para la autobiografía de una guerrillera: Esperanza Martínez", *Especial Maquis*, p. 28-30.
- MARTÍNEZ, Odette. "Los testimonios de las mujeres de la guerrilla antifranquista de León-Galicia (1939-1951)", a Julio AROSTEGUI i Jorge MARCO (ed.). *El último frente. La resistencia armada antifranquista en España 1939-1952*, p. 313-328. Madrid: Los Libros de la Catarata, 2008.
- MONTERO, Remedios. *Historia de Celia. Recuerdos de una guerrillera antifascista*. Valencia: Rialta Editores, 2004.
- YUSTA, Mercedes. *Guerrilla y resistencia campesina: la resistencia armada contra el franquismo en Aragón (1939-1952)*. Saragossa: Premsas Universitaries de Zaragoza, 2003.

Generosa Cortina Roig

- Materials de l'exposició "La deportació femenina. Dones de Ponent als camps nazis", del Grup DEMD de Lleida

- Fitxa Generosa de l'Amical de Ravensbrück

https://www.amicalravensbruck.org/portfolio-items/cortina-generosa-soldevila-germanaesbo-def-2_trashed/

- Fitxa Memorial Democràtic de Generosa Cortina

<https://banc.memoria.gencat.cat/es/results/deportats/1640>

- CALVET, Josep. *Pallaresos deportats als camps nazis*. Tremp: Garisneu Edicions, 2022.
- CATALÀ, Neus. *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles*. Barcelona: Col·lecció de Memòria Oral, Memorial Democràtic, 2015.
- MARÍN, Alberto. *Espanyoles en la resistència francesa 1940-1945*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.
- ORTIZ, Jean. *Rojos. La gesta de los guerrilleros españoles en Francia*. Caracas: El Perro y la Rana, 2012.
- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62, 2017.
- ROMA, Miriam. *Les sis de Ravensbrück*. Lleida: Pagès Editors, 2022.
- SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*. Lleida: Editorial Milenio, 2006.

Hermínia Puigsech Puig

- Entrevista per la seva condecoració el 2009 per part de la República Francesa:

<https://www.ladepeche.fr/article/2009/08/22/658449-herminia-la-guerillera-decoree-a-83-ans.html>

- BARRERA, Agustí. "Hermínia Puigsech i Puig, una mataronina a la resistència francesa", a *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 26, p. 219-226, 2020.
- MARÍN, Alberto. *Españoles en la resistencia francesa 1940-1945*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.
- ORTIZ, Jean. *Rojos. La gesta de los guerrilleros españoles en Francia*. Caracas: El Perro y la Rana, 2012.
- SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*. Lleida: Editorial Milenio, 2006.
- YUSTA, Mercedes; PEIRÓ, Ignacio. *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas. Resistencias femeninas en la España moderna y contemporánea*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2015.
- YUSTA, Mercedes. "Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión". *Arenal: Revista de historia de mujeres*, 12:1, p. 5-34, 2005.
- YUSTA, Mercedes. "Hombres armados y mujeres invisibles. Género y sexualidad en la guerrilla antifranquista (1936-1952)". *Ayer*, 110, p. 285-310, 2018.

Julia Hermosilla Sagredo

- Entrevista a Julia Hermosilla EITB, 2017:

<https://www.eitb.eus/es/television/programas/el-programa-de-kludio/videos/detalle/4717402/video-julia-hermosilla-sestaoarra-intento-matar-franco/>

- BATISTA, Antoni. *Matar a Franco. Los atentados contra el Dictador*. Barcelona: Debate, 2015.
- BAYO, Eliseo. *Atentados contra Franco*. Barcelona: Plaza & Janés, 1977.
- SÁNCHEZ, Ferran. *El Maquis anarquista: de Toulouse a Barcelona por los Pirineos*. Lleida: Editorial Milenio, 2006.
- YUSTA, Mercedes; PEIRÓ, Ignacio. *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas. Resistencias femeninas en la España moderna y contemporánea*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2015.
- YUSTA, Mercedes. "Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión", a *Arenal: Revista de Historia de Mujeres*, 12:1, p. 5-34, 2005.
- YUSTA, Mercedes. "Hombres armados y mujeres invisibles. Género y sexualidad en la guerrilla antifranquista (1936-1952)", a *Ayer*, 110, p. 285-310, 2018.

Manuela Díaz Cabezas

- Pel·lícula i entrevista a *Una maquis por amor*, 2008
https://www.youtube.com/watch?v=07imM_-Fxlw
- MORENO, Francisco. *Córdoba en la posguerra (la represión y la guerrilla, 1939-1950)*. Còrdova: Francisco Baena Editor, 1987.
- YUSTA, Mercedes; PEIRÓ, Ignacio. *Heterodoxas, guerrilleras y ciudadanas. Resistencias femeninas en la España moderna y contemporània*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2015.
- YUSTA, Mercedes. "Las mujeres en la resistencia antifranquista, un estado de la cuestión". *Arenal: Revista de historia de mujeres*, 12:1, p. 5-34, 2005.
- YUSTA, Mercedes. "Hombres armados y mujeres invisibles. Género y sexualidad en la guerrilla antifranquista (1936-1952)". *Ayer*, 110, p. 285-310, 2018.

María Castelló Ibarz

- Materials de l'exposició *La deportació femenina. Dones de Ponent als camps nazis*, del Grup DEMD de Lleida
- Fitxa de deportada d'Elvira Ibarz al Memorial Democràtic
<https://banc.memoria.gencat.cat/ca/results/deportats/2514>
- Fitxa de María Castelló a l'Amical de Ravensbrück
<https://www.amicalravensbruck.org/portfolio-items/castello-maria-ferrer/>
- CALVET, Josep. *Pallaresos deportats als camps nazis*. Tremp: Garisneu Edicions, 2022.
- CATALÀ, Neus. *De la resistència i la deportació. 50 testimonis de dones espanyoles*. Barcelona: Col·lecció de Memòria Oral, Memorial Democràtic, 2015.
- MARÍN, Alberto. *Espanyoles en la resistència francesa 1940-1945*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.
- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62, 2017.
- ROMA, Míriam. "Les oblidades: lleidatanes als camps de concentració nazis", *Diversàrium*. ARTS [en línia], núm. 48, p. 34-37, 2020.
- ROMA, Míriam. *Les sis de Ravensbrück*. Lleida: Pagès Editors, 2022.

W!RE Women in Resistance

W!RE Women
in Resistance

Amb la col·laboració de:

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

**memorial
democrà**

**Generalitat
de Catalunya**

**Generalitat de Catalunya
Departament d'Educació**

**Funded by
the European Union**